

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

1

1

1969.

JANUÁR

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GEZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

5	BORI IMRE FÜST MILÁN
22	GERA GYÖRGY MEGÚJULT JELENLÉT
29	PAP JÓZSEF SZÚK ESZTENDŐ VERSEI
31	RÁBA GYÖRGY VERSEI
35	PODOLSZKI JÓZSEF KÉT VERS
39	VAJDA GÁBOR VERSEK
43	SZIRMAI KÁROLY AZ IDŐK MÚZEUMA
46	SAFFER PÁL LAKOMA BORA DRAŠKOVIĆ MÓDRA
67	LADISLAV MNAČKO HOGY ÍZLIK A HATALOM
87	MIRNICS KÁROLY AUTONÓM NEMZETISÉGI FEJLŐDÉSÜNK ÚJ LEHETŐSÉGEI
105	O. DAVIČO ÉS DR. M. MARKOVIĆ VITÁJA
141	SZEMLE Bori Imre, Major Nándor és Tomán László jegyzetei
152	TOMÁN LÁSZLÓ TÉNYEK ÉS NÉZETEK

Külön
mellékletünk:
Tamkó Sírátó Károly:
A FRANCIA
SZÜRREALISTA
LÍRA CSÚCSAI

a híd pályázatának eredménye

A Híd szociológiai-szociográfiai pályázatának bíráló bizottsága — Ács Károly, Bori Imre, Major Nándor és Vukovics Géza — 1969. I. 17-én megtartott ülésén összegezte a pályázat eredményét és döntött a díjak odaítéléséről.

A bíráló bizottság 6 beérkezett pályamű közül kettőt talált díjazásra érdemesnek: a „Közügy” jellegével beküldött „*Ez a halál nem magánügy*” című szociológiai tanulmányt, amely egy komoly és aggasztó társadalmi probléma elemzésében és értékelésében a korszerű szociológiai felmérés módszereit alkalmazza és tudományos igényességével kielégíti e műfaj igényeit; továbbá a „Magyartanár” jellegű „*Hatvan magyartanár*” című munka, amely egy érdekesen felvázolt és kellő alapossággal levezetett ankét keretében szerencsésen párosítja a szociológia és a szociográfia ismérveit, s ennek alapján elgondolkodtató következtéseket von le a jugoszláviai magyarság kulturális és szellemi életének egy igen fontos vonatkozása, a magyar nyelv és irodalom oktatásának jelene és jövője szempontjából.

A bíráló bizottság úgy döntött, hogy az első díjat 3.000 új dinár értékben BIACSI ANTAL-nak, az „*Ez a halál nem magánügy*” c. munka szerzőjének, a 2.000 új dinár értékű második díjat pedig GEROLD LÁSZLÓ-nak „*A hatvan magyartanár*” c. pályamű szerzőjének ítéli oda, harmadik díjat pedig nem oszt ki.

A bíráló bizottság ezenkívül úgy találta, hogy a „*Vajdaság*” jellegével ellátott „*A vajdasági magyarság szellemi életének intézményes meghatározói*” c. szociológiai tanulmány megfelelő javításokkal és kiegészítésekkel közlésre kerülhet a Hídban. Továbbá külön felhívja a kiadó figyelmét a pályázatra befutott „*Mosolygó Tisza mente*” c. érdekes és alapos kultúrhistoriai, illetve néprajzi gyűjteményre, amelyet a maga nemében hézagpótló munkának talál, de nem illeszthet be a szociológiai-szociográfiai pályázat propozícióiba.

I.

A magyar irodalomtörténetírás máig sem nézett valójában szembe annak következményeivel, hogy a XX. századi magyar lírában a francia szimbolizmuson alapuló költészeti irányzat vált egyeduralkodóvá, s mi több, hogy ez az egyeduralom minden más költőiség elnyomása révén alakult ki, természetesen közletről sem azért, mert a francia szimbolizmusra épült költészet volt az egyedüli termékenyítő lehetőség, hanem, többek között azért is, mert a magyar irodalomban az egyoldalú szemlélet általános jelenség, s már-már törvényerővel bíró tünet. A magyar kritika ugyanis egy-egy adott korszakban mindig csak egy költői világot tudott (és tud ma is) elképzelni — nyilvánvalóan nem függetlenül a magyar társadalmi osztályok és rétegek variációiban, alakzatokban gazdag voltától, de attól sem, hogy ezek az alakzatok és képződmények általában külön-külön gyengék voltak, s így természetesen alig éreztethették hatásukat az irodalom életében, ennek következtében pedig a kezdemények sokasága a megvalósulások kevés számával áll szemben, s a variációk gazdagsága egy-egy irányzat egyeduralmának árnyékában vész el.

Amikor tehát azt állítjuk, hogy a modern magyar költészet a francia—angol szimbolizmuson alapuló, akkor lényegében az egész huszadik századi magyar lírát elhatároló és meghatározó jelenségről beszélünk, arról, hogy a magyar vers-eszmény végletesen és végzetesen ennek hatása alatt formálódott, s lényegében még ma is ezt követi. Nem véletlen, hogy a kritika és a nagyközönség egyaránt azt hajlandó versként és költészetként elsősorban elfogadni, ami ennek a szimbolista-preraffaelista költészetnek a közelében áll, ami az, vagy ami ahhoz hasonló, illetve ami abból eredt, s így jelzi, hogy a tizenkilencedik századiság továbbélésével van dolgunk még manapság is.

A szimbolizmus fényei mögött tehát az árnyék sötétségére is gondolnunk kell, más szóval arra is, hogy voltak költői kezdemények, amelyek nem a francia szimbolizmusból indultak ki, s bár léteztek és éltek, a köztudatban polgárjogot és általánosabb érvényt, valamint jelentőséget nem szereztek. Utalhatunk itt a fiatal Balázs Béla és Lesznai Anna, de Kaffka Margit lírájára is, Kassák Lajosra és körére, különösképpen pedig Füst Milán költészetére, amelynek ki nem mondtan is az a szerepe volt a modern magyar lírai nyelv és vers kiala-

kulásában, mint Apollinaire-nek a franciában, bár az egy Weöres Sándoron kívül alig tudta magyar költő ezt az örökséget termékenyítően kamatoztatni, függetlenül attól, hogy szinte az egész modern magyar líra tanult tőle.

A francia—angol szimbolizmuson konszolidált líraiság, századunk első két évtizedében, az individualizáció problémáját vetette fel, az egyéniség kérdéseit növesztette egyetemes érvényűvé és méretűvé, és ezáltal látszólag mintegy a feje tetejére is állította a XIX. századi, patriarkálisnak nevezhető lírai világképet (alapjában véve pedig csak kiteljesítette), amelynek tengelyében az ember és társadalom, az ember és világ viszonylatának harmóniája volt az elsődleges. Következésképpen az író, a költő a „családom belül” állt akkor is, amikor a tékozló fiú szerepét játszotta, vagy pedig romantikus lobogással a világ rendje ellen lázadt.

A múlt század második felében Vajda Jánosék költészete jelezte Arany Jánosé mellett, hogy megszűnőben van a költő és a társadalom, illetve a költő és a világ jellegzetesen XIX. századi harmóniája, majd fokozatosan a költő és a társadalom differenciálódása következett be, ám csak majd Ady Endre robbantja fel végérvényesen ezt a harmóniát, s mily jellemzően: belülről, amikor is, a francia szimbolizmus hatására, éppen ez a differencia tudatosodott benne — az egyéniség javára, ugyanakkor a társadalom, a világ ellenében, mely konkrétsága teljében a „magyar” világ revelációja volt.

A költőiség szempontjából, nyilvánvalóan, a differencia, az ellentétek foka a mérvadó. Adyban például teljessé lett, úgyhogy betöltötte egész horizontját, Babitsnál viszont csak az ifjonti lázadások idején volt adva, de Fogarásról Pestre kerülve mintegy megbékélt a világgal (még ha az első világháborút tagadta is), s jellemző, hogy a kompromisszumnak a tünetei szinte minden magyar költőnél felfigyelhetők. A költő „békét köt” a világgal, s mi több: az irodalom XIX. századi örökségét kezdi kamatoztatni, minek következtében az ember és világ harmóniájának, immár ugyan csak a látszatát, valóságként foghatta fel, s úgy kezdett énekelni, mintha az ember világhelyzetének síkján nem játszódtak volna le a XX. századra oly jellemző elidegenülési folyamatok, s mintha az egyén és a világ viszonylatai továbbra is fednék és fedeznék egymást, s ennek következtében a társadalmi elégedetlenség egy elemibb válfajánál állapodhatott meg.

Éppen ezért paradoxon, hogy abban az időben, amikor Babits Mihály A lírikus epilógjában azt panaszolja fel, hogy a „világot vágytam versbe vinni, de még magamnál tovább nem jutottam”, már léteztek Füst Milánnak nemcsak versei, de megjelent már verseskötönyve is, amely a Babits megfogalmazta, ám az egész Nyugat-nemzedéket oly intenzíven foglalkoztató költői problémának a megoldását is felkínálta, mert ez a kötet, a maga módján már megközelítette ezt a vágyott eszményt, hiszen Füst Milánnak sikerült a maga személyiségének azokat a tüneteit és megnyilvánulási formáit, amelyek az alapjában véve patriarkálisnak nevezhető, még XIX. századi világképben oly elevenek, így a privát élet problematikájának elsődlegességét és fontosságát feloldania, s mi több: nem magára, hanem a világra mutatnia, amikor a versét írja, mégha nyilvánvaló, hogy az egyéniség intenzív manifesztációja az ilyen költészet is.

Nem véletlen, hogy a szabad vers és az ún. „elidegenítő” művészeti

technika alapvető problematikáját éppen Füst Milán költészete hozza már az 1900-as évek második felében, s az sem véletlen, hogy ő veti fel a legeggyértelműbben az objektív líra problematikáját mind a költői magatartás, mind pedig a kifejezés vonatkozásaiban. Füst Milán ugyanis a magyar irodalomnak talán első elidegenült írója (Adynál viszont az 1900-as években még csak részlete ez világképének!), akit majd Kassák Lajos követ, s ők azok, nem véletlenül, akik már a „másik” oldalon állva szólalnak meg. Füst Milán ugyanakkor az az író is, aki nem kacérkodik csupán az elidegenültség költői állapotával, mint a magyar irodalom annyi egyénisége tette századunkban, hanem aki teljes mértékben szakítani tud az írósnak azokkal az összefüggéseivel, melyek a XX. századi magyar irodalmat jellemezték a már fentebb említett vonatkozásokban.

Emlékeztethetünk például arra a tényre, hogy Füst Milánnak nem életrajza van, hanem legendája. Az ember eltűnt, megfoghatatlanná vált, elannyira, hogy már életében az irodalomtörténet legendás másával találkozhatott. Az életrajz tudatos kikapcsolásáról és eltüntetéséről van esetében szó, Füst irodalmi eretneksége legláthatóbb tünete-ként, hiszen a *Nyugat*-nemzedék, önfeltáró tobzódásával, éppen a Füst-tel ellentétes magatartást képviseli. Füst Milánnak tehát alapjában véve csak az az életrajza létezik, amelyet még Várkonyi Nándor közölt irodalomtörténetében: „Született 1888-ban Budapesten. Középiskolái után jogot végzett. Nyugalmazott kereskedelmi iskolai tanár.” S kísérjük bár az összefoglalókat, azt tapasztaljuk, hogy Várkonyi Nándor szövegénél lényegesebbet máig sem tudott a magyar irodalomtörténet-írás életéről mondani, még Ungvári Tamás sem a hatkötetes magyar irodalomtörténet, ötödik kötetében, holott ő már könyvet is írt „az eltűnt személyiség nyomában” járva. De nem vette észre, hogy Füst Milán a képviselője „az eltűnt személyiségnek” a magyar irodalomban, s bár az életrajz „eltagadásának” a problémáját tárgyalja, a tény fontosságát és sajátos tünetértékét nem érzékelve, az „élet mint esztétikum” problémában kísérli megragadni, hogy az élet és mű magyar irodalmi kapcsolatai alapján szemlélődhessen. A hagyományos szemlélet alapján ugyanis szinte semmit sem lehet kezdeni az olyan íróval, akinek életrajza nem szükséges a művek interpretálásához, és az életrajz és mű szinte nem is vonatkoztatható egymásra. Nem véletlen, hogy Ungvári Tamás például még freudista módszerekkel is kísérletezik, hogy legalább a művekből következtessen ki egy Füst-életrajzot, s most már így induljon a művek világa felé. De Ungvári Tamásnak is végül így kell összegeznie:

„Életrajzát kutatva biztos adatunk legfeljebb annyi: kereskedelmi iskolai tanár volt, majd a háború után még a szücsmesterséget is kitanulta. A kortársak képe — Kosztolányi a harmincas évekből — már teljességgel legenda: Buda felett, apró-cseprő ügyekkel foglalkozva s géniuszával társalognak. Regényét, *A feleségem történetét* hét esztendeig írta, s feles, eldobott, balul sikerült vagy kirostált kéziratpapírjaival hat hébig fűtötte a fürdőszoba kályháját...”

Fogódzót valójában még így sem talált, s nem is találhatott, hiszen arra az álláspontra helyezkedett, hogy Füstnél „az élet átjatszott a műbe és fordítva: a mű egy hozzászerkesztett életet teremtett, melynek minden »ténye«, minden mozzanata az esztétikai hitvallást sugározza. Füst Milán »szerepe«, költői alakja mintegy az oeuvre szerves részévé

változott: az élet a megírt művek meghosszabítása s a művész első hőse: önmaga. Kísérleti alanya s bizonyítéka a poézisnek és a fantáziának". Nyilvánvaló, hogy szemléleti végkövetkeztetése is hamis lesz, hiszen éppen azt nem veszi észre, ami Füst irodalmi munkásságában döntő jelentőségű volt: a szimbolizmuson alapuló lírai attitűd túlhaladása. Következésképpen mit sem lehet kezdeni Ungvári alábbi megállapításával: „Mármost: az élet mint esztétikum — új fejleménye az európai lírának és közgondolkodásnak. Élet és mű új, a forradalmár romantikusoktól eltérő összeforrasztásának kísérlete született meg a tizenkilencedik század derekától, abban az egész Európára kiterjedő mozgalomban, melyet hol preraffaelitizmusnak, hol szimbolizmusnak vagy dekadenciának kereszteltek el. Van is valami pittoreszk, közepkorian sejtelmes és elátkozottan szenvedő az új költőéletrajzokban... A költő kámzsát ölt, középkori barát lesz — Füst verseiből ismerjük a képet —, de a kép, sőt a képzet eredete az európai költészet századvégének beidegzése...”

Ungvári, a magyar irodalomtörténeti szemlélet hagyományától vezetve, az azonosságokon inszisztál, Füst életműve a különbségeket és különbözőségeket hirdeti: az élet és a mű egysége helyett a szerepjátszást, a kultúrullkozó és magára mutató Én helyett a lírai objektívizációt, maga helyett a világot kínálja fel — a XX. századi írói magatartásformák egyik lehetséges típusaként.

Nem véletlen tehát, hogy a magyar kritika és irodalomtörténetírás Füst Milán költészetével kapcsolatban leginkább pusztán a versek különöségei észlelésénél állapodott meg, azt firtatva, vajon Füst szabad verse „szabad” vers-e vagy kötött, s mennyiben az egyik, s milyen mértékben a másik, holott a valódi problémát Füst jellegzetes írói útja jelentette, az az út, amelyen oly kevés magyar költő indult el, s az a költői alapállás, amely a magyar hagyományokban oly idegennek látszik, s mellyel az olvasóközönség sem tudott, éppen ezért, mit kezdeni. Pedig Füst első kritikusaik egyikike, Karinthy Frigyes, már 1911-ben, még Füst verseskötönyve megjelenése előtt írott cikkében nemcsak a tehetséges költő felfedezésére és bemutatására vállalkozott, hanem annak az új költőiségnek védelmére és magyarázatára is, amely Füst Milán verseiben öltött testet. Ha van írás, mely Karinthy Frigyes szenzibilitását mutatja, akkor a Füst Milánról szóló ilyen. Talán a legmesszebbre látó kritikusa volt Karinthy a „nyugatos” magyar irodalomnak, hiszen túllátott már a *Nyugat* képviselte költőiségén, s meglátta Füst Milánban az „új időknek új dalnokát”.

Karinthy Frigyes például nemcsak emlegeti az objektív lírát (Babits ugyan 1905 augusztusában így írt: „Ah, nyitott ablakok friss szele: áldott objektívítás, jöjjön el a te országod. Eladnám elsőszülöttségi jogomat egy tál — objektív lencséért!...” Levél Kosztolányi Dezsőhöz. Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése. Bp. 1959. 93. old.), hanem lényegeset is tud mondani róla:

„Füst Milán lírája — éljünk e paradoxonnal — objektív. Nagyon érdekes, nagyon tanulságos e megállapítás, mihelyt észbe vesszük, mennyire hozzászoktunk, hogy lírai versekben szubjektív, tehát primitív szemléletet keressünk. Az az érdekes komplexum, amely a megismerésből s annak elvonásából tevődik össze, s melyet objektívításnak nevezünk, nagyon nehezen gyúló fűtőanyaga érzelmünknek — ritka és bátor költészet, mely lírává tudja bontani újra. Valahogy úgy kell

elképzelnünk, hogy Füst Milán a primitív, szubjektív szemlélettel igen korán végzett: gyötrődő agya nagy erőfeszítéssel csakhamar kikászálódott önmagából, hogy önmagát kívülről, a többi agyak között figyelje; s az utána következő lírai korszak már úgy találta ezt az elmét, szemlélő és összehasonlító munkában, s így fertőzte meg. Az objektivitásból származott megismerést mélységes szomorúság és kétségbeesés követte. Objektív szomorúság. Itt nem egy vergődő és ijedt lélek panaszkodik váratlan támadásokon: fegyveres katona áll komoran, aki tudja, hogy harcba küldték, és hogy e harcban el fog esni ő is, mert e harcban mindenki elesik. Nem lehet remélni semmit az élettől: mert maga az élet is reménytelen..." (Karinthy: *Miniatűrök*. 89—92. old.)

Az irodalomtörténeti szemle helyett azonban hivatkozunk még Nagy Zoltán Füst-rol írott cikkére is (különösen arra a passzusára, amelyben a Füst-versek „egyenes idézéseiről” beszél), többek között azt hangsúlyozva, hogy tünertékű a tény, mely szerint Füstnek igazibb meglátói voltak a költők, mint a kritikusok, s hogy első értői ugyanazok voltak, kik Tóth Árpád költőiségét is értékelték és tisztelték. Füst Milán verseskönyve függelékében felsorakoztatja például azokat, kik „mellette szóltak”, s ebből is az derül ki, hogy azok tudták méltatni valójában, kik tanultak tőle. Schöpflin Aladár viszont Nagy Zoltán, Peterdi Andor és Sík Sándor társaságában látja, Halász Gábor pedig értetlenül áll a Füst-művel szemben. Arra kell tehát következtetnünk, hogy Füst nagy irodalomtörténeti jelentőségét addig fel sem tudjuk mérni, míg meg nem vizsgáljuk a magyar lírának azokat a törekvéseit, amelyek a szimbolizmuson már innen adtak hírt magukról, s míg világosan nem látjuk a magyar objektív lírai törekvések történetét, s végül, míg revízió alá nem vesszük a magyar irodalom, hagyományos, líráról alkotott felfogását is. Füst Milán, akárcsak Kassák Lajos, de az ő kezdeményeket folytató, az egész huszadik századi magyar irodalom „modern”, s európai jellegű s arculatú vonulata, tehát mindaddig megbukott a hagyományos irodalomfelfogás vizsgáján, s éppen ezért Füst Milán méltó helyét még ezután kell kijelölni a magyar irodalom történetének első vonalában.

II.

Füst Milán a *Nyugatban* 1909 óta szerepelt. Gulácsy Lajosról, a tragikus és nagy festőről írt „párbeszédet”, cikke szólt Szigeti Józsefről, a hegedűművésze-ről, és színházi beszámolókat, könyvkritikákat jelentetett meg. Rendkívül jelentősnek tetszik Gulácsy Lajos művészetével való találkozása, hiszen Gulácsy a magyar képzőművészetben azt az elvet képviselte, amely Füst Milán szépirodalmában is alakot öltött. Németh Lajos *A modern magyar művészet* című könyvében (Bp. 1968.) azt írja róla például, hogy „Gulácsy nem sorolható meghatározott stílusirányhoz, bár főként kezdeti szakaszában hatott rá a preraffaelizmus, különösképp Rossetti, és megegyezett a múltba vágyó angol festőkkel abban is, hogy ő is zaklatott korával szemben a múltat, a középkort és a rokokót áhította. Sajátos álombirodalmat teremtett, a léten túli álomvárost, Nakonxypánt, középkori ihletésű olasz városképeit pedig benépesítette hőseivel, a hön szeretett Dante és Beatrice

titkos szerelmével és képzelet szülte figuráival... Mindig vándorolt, utazott, teste kötöttségét is nyúgnek érezte, mindig mássá akart válni. Az itáliai városkákban kóbor lovagnak öltözött, és itthon is gyakran festette magát koszütömösen: reneszánsz abbé- vagy bohócöltözetben...” (40. old.). A szecesszióra való hivatkozás azonban nem lenne teljes, ha nem gondolnánk arra, hogy ez a művészeti irányzat nem lezárása, hanem kiindulási pontja volt Gulácsynak is, Füst Milánnak is többek között, hiszen, ahogy Németh Lajos megállapította, Gulácsy „vizionárius művészete... némely vonásában a szürrealizmus előfutára”, s mi több, azt az állítást is megtaláljuk, hogy Gulácsyval „jelentkezett Magyarországon a szürrealizmus...”. S így utalhatunk arra a Füstnél oly jelentős mozzanatra is, hogy nála a szecessziós vonások az objektív líra felé való haladást tették lehetővé, s érzékennyé olyan új törekvések iránt, amelyek mellett a még szimbolizmuson konstituálódott művészet érzéketlenül haladt el. Gulácsy például „idegenül állt Van Gogh és Gauguin piktúrája előtt”, de a futurizmus és Kokoschka hatásaira már reagált (Németh Lajos), ugyanígy Füst Milán is objektív líraisága teljében egyfelől az abszurd dráma lehetőségeivel kísérletezik, másfelől az egzisztencializmus bölcséletére érez rá, s az expreszszionizmus is megérinti.

Külön elgondolkodtató, hogy Füst Milán költői manifesztumát, első kötetét, éppen 1912-ben, a magyar irodalom nagy fordulatának esztendejében jelenteti meg, amely a már köztudatba átment 1905-ös évszámmal ellentétben valóságosan is a művészi világlátás és magatartás metamorfózisait jelenti — a modern magyar irodalom kezdetének egészen egyértelmű dátumaként. Mert 1912 nemcsak a magyar politikai életnek volt a kritikus éve, hanem a művészeteké is. Utaljunk arra a tényre, hogy ebben az évben jelent meg Ady *A menekülő élet* című verseskötete, és készült el a Margita élni akar, ekkoriban írta Babits a *Gólyakalifa* című regényét, Cholnoky Viktor ekkor jelenteti meg második jelentős novelláskönyvét, *Az Alerion-madár vérét*, Kafka Margit a *Színek és éveket*, Krúdy Gyula pedig a *Szindbád utazásai* című művét adja ki, hogy csak néhány művel példázzuk azt a gyökeresnek indult változást, amely éppen ekkor adott a legegységelműben hirt magáról. Ady ekkoriban szakít lényegében ifjúkora szimbolizmusával, és válik az elidegenült világ énekesévé, Babits viszont éppen itt fordul ismét a hagyományos magyar írói magatartásforma felé, s mond le ifjúkori álmáról: az objektív líra megteremtésének szándékáról, túl immár a Laodameián és A második éneken.

Füst Milán első kötetére természetesen éppen úgy nem figyelt fel a kortárs-kritika, mint ahogy akkoriban észrevehető volt az az irodalmiság is, amely a fentebb jelzett kötetekben már adott volt. Némileg azonban igazat adhatunk az egykori kritikának, épp Füst Milán kötetével kapcsolatban, hiszen Füst Milán verseskötetének voltak olyan felhangjai is, amelyek szinte a szimbolista költői magatartás szélsőséges eseteit jelentették. Az Én különbözni akaró gesztusait is meg kell látnunk ebben a Füst-műben, hiszen a fiatal költő mintha énkedésével szinte túl akarná licitálni kortársait, kik az Én álarcát oly gögösen s tragikus pátosszal hordták. A Változtatnod nem lehet például a költő fényképével és aláírásával jelent meg, a tartalommutató pedig ódákat, epóduszokat, kardalokat és egy sorstragédiát kínált. Divatja-múlt műfajok és versnemek tüntető felvonulása volt ez a könyv olyan

korban, amely tagadta a klasszicizmust, és a szecesszió szeszélyeinek áldozott. Füst formaválasztásának egy ilyen kontekszthusban ugyanis mintha nem lenne egyéb célja, mint hirdetni: a költő nem törődik a divattal, és a közizlés megbotránkoztatásában lelji örömét, hiszen feltűnően korszerűtlen pózokban tetszeleg. S később is, amikor második verseskönyvének előszavát írja, nem ennek a különbözni akarásnak tünete-e, amikor leírja: „Már nem tudok verset írni.”? Olyan korban vall így, amely még eleven emlékezett Adynak arra az ambíciójára, hogy minden évben megjelentessen egy verseskötetet, és nyilván a szeszély jelének tűnhetett, hogy a versek aránylag rövid periódusait a hallgatás hosszú esztendei váltották fel, s nem kellett-e ebben a gesztusban az ihletnek egy egészen romantikus felfogását keresni, a tudatosság mindenfajta tagadását is, hiszen nem azt hirdette-e, hogy az ihlet nem hívható elő, hanem a költő szeszélyét kénytelen szenvedni, s hogy végeredményben a legnagyobb kiszolgáltatottság közepette alkot? Nem szüntelenül ihletódó költővel állunk szemben — hirdette kötete, s Füst a váratlant, a szokatlant, a meghökkentőt is bevonta számításaiba, kitervelten legendásítva a maga alakját, eltüntetése érdekében.

Nem vitás tehát, hogy Füst Milán esetében nemcsak a kordivatnak és a lelki alkotnak szerencsés találkozásáról van szó, hanem a költői lelkiség egy bizonyos és jellegzetes struktúrájáról, de magamegmutatásról is, kitarulközásról, amelyet a költő az elrejtkezés segítségével realizál, mint ahogy a szüntelen költés és beszéd mellett a beszédes némaságra is számít, miközben a személytelen személyesség kifejezésének lehetőségét kutatja, s alapjában véve azt a magatartásformát és költői „állapotot” keresi, amelyben az objektív líra megszülethet.

Arról van ugyanis szó, hogy míg a szem a költőt keresi, a világ látványán kénytelen megállapodni, s amikor a költőről kellene szólni, az ember a világ állapotáról kényszerül beszélni, a költőt pedig a versek mélyebb köreiben fedezheti csak fel, egy olyan imperszonális magatartásban, amely ugyanakkor az egyéniség minél teljesebb érvényűségét keresve a személyest mutatja fel. Erre a tényre mutat az imperszonalizmussal együtt járó „érdektelenség” mozzanata is, amelyet Eliot költészetében Richards figyelt meg. Viszont az objektív lírának ez a bizonyos „érdektelensége” aligha azonosítható az érdektelenség hétköznapi fogalmával, annál inkább sem, mert a költő tulajdonképpen a korlátlan lehetőségeket kutatja, hiszen az a bizonyos „érdektelenség” az Én-től való elszakadást teszi lehetővé, hogy cserébe a világot szerezhesse meg, amely, mint tudjuk, végtelen. Az objektív líra imperszonalizmusában és „érdektelenségében” tehát az egyéniség a tágasabb mozgási területeket keresi, ezekre találva tudomásul veszi őket és bevonja élményvilágába — a legnemesebb értelemben és filozófiai aspektusaiban materialisztikus költészetet teremtve meg. S mi több: éppen ebben és éppen az ilyen költészetben játszódott le a szimbolizmusban már elveszett világ-képzet költői visszaszerzésének folyamata, s így állhat ismét helyre a költői Én és a világ közötti viszony — jellegzetesen XX. századi formájában.

A hagyományos leíró költészet tehát éppen úgy lehetetlenné válik Füst Milán költői felfogásában, mint ahogy hiába várnánk tőle a kitarulközó Én megszólalásait. Helyettük az önkifejezés rejtettebb és áttételesebb módozatai kerülnek előtérbe, hiszen az objektív lírai magatartás éppen ezeket hívja elő. Az Énnek és a világnak a dualizmusa

üzen, de a kettő azonosítása elképzelhetetlen, s a füsti költészet szempontjából nyilván kizárt is. Tény azonban, hogy a vers Füst Milánál a költői belső szemlélet képernyőjévé vált, amelyen a világ imperszonális rajzolatai jelennek meg, kreatív gesztusa révén pedig a költői szubjektivitás győzedelmeskedik, és a vers erővonalai a költőnek a világ felé fordulását jelzik. Sajátos módon ugyan, de a „világ” beszél az objektívnek nevezett költészetben is, annál is inkább, mert jellegzetesen naturalista költésze-tről s világrépről van szó Füstnél, amelyet azonban a költő gondolati és érzelmi telítettsége jár át az objektív líra kínálta kreatív gesztus révén. Így tehát eltekinthetünk a naturalizmus szokványos értelmezésétől is, és a költői naturának a születését nyugtázhatjuk. Azonban az is kiderül, hogy éppen Füst Milán költészetében a vers az így megszületett költőiségnek csupán egyik megjelenési formája, és nem kötődött pusztán a vershez, ami által ez a költőiség Füst Milán egész pályája során aktív lehetett, s ezért nem beszélhetünk vele kapcsolatban az ihlet szeszélyéről sem (a látszatok ellenére), hiszen hol a vers, hol a novella, hol a regény, hol pedig a dráma formájába öltözik. Füst Milán költészetének a mértéke a fentiekből következően az, hogy az objektív líra révén meghódított világból, ebből a mérhetetlenségből, mennyit tudott költőileg birtokba venni, s ha konlátait emlegetjük, akkor nem költői világának szűk köréről kell beszélnünk, hanem a költő kreatív gesztusának mértékét kell mérnünk. Végső kihangzása pedig mindennek az a jellegzetesen „füsti” ars poetica, mely szerint költeni a valósággá misztifikálást jelent. A „másoló” technika tagadása tehát művészete, s ebből a szempontból kell értékelnünk Füstnek azt a nyilatkozatát is, amelyet a Rövid összefoglalása annak, hogy mi voltam címmel olvashatunk (1964-ben írta!): „Az én formám olyan, hogy nekem nem szabad jól megismerkednem azzal, amit művészetem tárgyául választok, mert a valóság ismerete megköti fantáziámat, szabad mozgásában gátolja, én tehát csak olyasmiről írhatok, amit nem elég jól ismerek, mert rendkívüli ingere, rendkívüli fantáziás mozgása van bennem annak, ami távol esik tőlem. Egyszóval, ha olyasmit tudok hazudni, amit mások kénytelenek elhinni nekem — ez teszi ki nálam a művészi gyönyörűség javát...” (*Emlékezések és tanulmányok*. Bp. 1967. 599. old.).

Nem véletlenül hódíthatta tehát meg Füst Milán az Én számára a világot, s hogy ehhez a hódításhoz a „valóság hazudásának” a jellemző cseléhez folyamodott, hiszen, miként az európai művészet tapasztalatai is bizonyítják, így sikerült némileg helyreállítani azt az egységet, amely az Én és a világ viszonylatában megbillent az ember XX. századi világhelyzetében. S ez vonatkozik mind a „fent”, s mind a „lent” kérdéskörére, a természetnek és a gondolatnak egymást tagadására is.

A Füst-versek orkesztrációjából mind a kettő kihallható: a „fent” a vers egészéből szól hozzánk, a kiváltott benyomás révén (s ez a benyomás rendszerint érzéki kép), a felkínált látvány sugallja. Ez az a képzet, amelyet Karinthy Frigyes már 1911-ben pesszimizmának nevezett, és mit első kötetének címe, a *Változtatnod nem lehet* is jelez. A „lent” a vers képvilágában realizálódik. A vaskosság, a nyers érzéki öröme-k, a szenzualizmus diadalai ezek a részletek, annak bizonyágaként, hogy századunkban is mennyire együvé tartozik a vaskos és az éteri, mint volt a görögöknél és a középkorban. Egyfelől tehát, hogy a Párbeszéd Gulácsyról című 1909-es cikkét idézzük a *Nyugatból*,

„szubtilis, érzelmes, középkori lyrizmus, ez a hangulat fenekére való és nagy idegerőt követelő, öngyötrő lehatolás” az adott nála is, másfelől pedig „a nehéz, homályos középkori mézédés szentimentalizmusú és finomkodó és mégis brutális szerelmek, a megérzések Shakespeare Itáliájáról, a barbár zsoldos-lovagok, a gonosz olasz vitézek, a bizarr fejformájú szerzetesek portréi: ezek az édes és borzalmas sötét dolgok, ezek a képek szürke, barnás-fekete kedves-rózsaszín és elmosódó kék foltjaikkal, erősen olajozva...” — s mindez jelzi egyúttal azt is, hogy Füst mennyire tudatosan fordult a rokon lelkek felé, példát és bátorítást egyaránt merítve belőlük, ugyanakkor jelzi azt is, hogy mennyire a magyar művészet aktuális kérdése volt már az 1900-as években a „füsti” módszer, az az effektus, amelyet századunkban Franz Kafka neve és műve nyomán „kafkainak” tudunk. Nyilván akár Füst Milánnak is nevezhetnénk, annál is inkább, mert nála versben jelenik meg az ilyen poétikus világ, Kafkánál pedig prózában, tehát áttételesen is, mint Füst költészetében, ha nem kellene arra gondolnunk, hogy nem Füst Milán, hanem Franz Kafka szerzett ennek világirodalmi érvényt.

Fények és árnyak vibrálnak tehát Füst költői világában. A versekben a részletekre és részekre éles, vakító fény esik, úgyhogy nemcsak kontúrokat látunk, hanem az élet-szeletet a maga szenzuális gazdagságában is — többek között a nyelvnek egy naturalizmuson inszisztáló kezelése révén, másutt ugyanakkor a homálynak a skáláján játszó költő áll előttünk, kinek ilyen technikáját akár „ködből szólásnak” is nevezhetjük. Ilyenkor a világ sejtelméről esik szó, rejtőzködő volta mutatkozik meg, s misztikájával találjuk szembe magunk. A költő azonban nem törődik az átmenetekkel, hanem mesteri vágástechnikával merészen együtt alkalmazza a kettőt, s így a totalitás illúzióját is legtöbbször elő tudja csalni a versekben. Hétköznapiságában fatális világ szól verseiből, hétköznapisága pedig kísértetiesen misztikus, rejtélyes és titokzatos ugyanakkor, miközben az általánosnak, a világi látványnak lehető legnagyobb mérvű konkretizációjára törekszik, miként Kassák Lajos állapította meg, mondván, hogy a Füst-versek mögött feldereng „az összesűrített és felhevített élet”. És ez a világ *van*, súlyát érzékeljük, hiszen, nagyon jellemzően, Füst a világ anyagiságára reagál elsősorban, a kilombosodott szenzualizmus tüneteként, viszont ezeken a mozzanatokon is túl az anyagiságnak a mágneses tere az, amelyben Füst Milán a legszívesebben elidőz, az az esszencia foglalkoztatja, amelyet a létezés egyetemes törvényei uralnak.

A komor pátosz, a balladaiság és a drámaiság Füstre jellemző vonatkozásainak forrásainál állunk tehát. Ám ennek jellegét nem az határozza meg, hogy az ember tesz vagy tehet valamit (Változtatnod nem lehet — hirdeti kötetének a címe!), hanem abból a felismerésből táplálkozik, hogy az emberrel és a világgal általában csak történnek dolgok, amelyeknek okai a világban lapulnak meg, láthatatlanul irányítva az ember életét. A Füst-versek, már a legkorábbiak is, valójában történések drámai formái, s anélkül cselekményesek, hogy valóban cselekedetekről lehetne beszélni velük kapcsolatban, akár csak Franz Kafkánál is. Ebből a nézőpontból nyílik kilátás a világnak olyan látványára, amelyet általában vízióknak szoktunk nevezni, s nem véletlen, hogy Kassák Lajos Füst Milánt egyszerre nevezheti „vizionárius léleknek” és „tudatos intellektusnak”.

Füst Milán azonban mégsem látnok-költő a szó hétköznapi értelmében. Egy szem-sejtette világ él verseiben, hiszen a költő térbe vetítve ennek tapasztalatait és lényegéről szerzett tudását közli, anyagba ágyazva, materializálva. Intellektus valí tehát a világról, s mikor verse érzékszerveinket fogja munkába, a világ szenzuális gazdagságába merülünk, s arra kényszerít bennünket, hogy a világról alkotott s a versben is megjelenő képzetünket revízió alá vegyük, és ítéletünket róla megfogalmazzuk.

Füst „szellemi magatartásának (karaktere)” kapta meg tehát az objektív líraiságban formáját, s egyben itt kell keresnünk költői világának koordinátáit is, a „hangnak” és a „tónusnak” a magyar költészetbe hozott újdonságát, s melyet formavilágával kiteljesítve költészeti közkinccsé tett, utat mutatva a később fellépőknek.

III.

Füst Milán jelentkezésével tehát sajátos világ képével gazdagodott a magyar költészet, olyan, amelyhez a költészet hagyományos útjain nem lehetett eljutni. Az Énnak és a világnak jellegzetesen dialektikus kapcsolatáról van szó nála, amelyet éppen ezért semmiképpen sem szabad egyoldalúnak tartanunk, bár a látszatok ezt sugallják is. Az eddig elmondottakból kiderült ugyanis, hogy az Én problémaköre Füst Milánál hangsúlyozottabban van jelen, mint a *Nyugat*-nemzedék magát megéneklő Én-költészetében, amely alaptörökvéseiben jellegzetesen másoló költészet, s utalhatunk arra is, hogy a lélek képernyőjét emlegettük, amelyre a „világ” projektálódik, s ezzel kapcsolatban emlegettük Franz Kafka nevét is — világirodalmi analógiaként. Mindezeket összegezve Füst Milán alapmagatartását világra irányulónak, azaz objektívnek neveztük, megkülönböztetendő a *Nyugat*-lírára oly jellemző szubjektív lírai magatartásformáktól, amelyekben a figyelem a költői Énre irányul elsősorban.

Költőnknél tehát az Én dimenzióinak nagy mérvű kitérülését figyelhetjük meg, hiszen a Füst-vers a világgal van tele, ám azt is nyomban hozzátehetjük, hogy ez a vers-világ nem a „másolaton”, a leíráson, hanem a világteremtésen, a kreáción, a „valóságot hazudáson” inszisztál, s így nála hiába keressük a leírás klasszikus módozatait is: a versek világa ugyanis a valósággal egyenrangú világgá válik, bár az is nyilvánvaló, hogy reménytelen kísérlet lenne ezt a világot a meglévő világ bármelyik szeletével is azonosítani. Ugyanis a Füst Milán-i művészi effektus jelenségével állunk szemben, azzal, amit maga, még indulása idején, megkísérelt elméletileg felmérni és elemezni a lelki életről írott, s a *Nyugat*-ban publikált dolgozatában.

1909-ben jelent meg Gondolatok vázlata a külső és belső szemléletről című tanulmánya, amely, rövidege ellenére is, igen jól jellemzi azt a költőtípust, amelyhez ő maga is tartozott, bár maga Füst azt vallotta, hogy írása pusztán lélektani érdekűségével is jelentős, hiszen tizenegy esztendővel előzte meg Jungot az introverzió és az extraverzió emlegetésével. E tanulmány fonálán haladva nyilvánvalóan Füst Milán verseiben a belső szemlélet költői világát kell keresnünk, természetesen azzal a megszorítással, amelyet maga Dosztojevszkijel kapcsolatban tesz, ti., hogy alapjában véve ilyen esetben is kettős szemlélettel van

dolgunk, ugyanis az író „egyrészt élesen figyeli a realitást, másrészt nem azt írja le, amit látott, hanem annak lelkében, sötét, sérült lelkében megjelenő tükörképét vetíti vissza...”. Az objektívnek nevezett lírikusi világ kettőssége ez, hiszen éppen ebben fedezhetők fel az „ábrázolatok” ilyen vonatkozásai, s itt mérhető az Énnek és a világnak — Füstnél — oly jellemző kapcsolata, sőt felcserélődése is. De van ennek a Füst-tanulmányának két olyan mondata, amely talán a legmesszebbre világító ebben a kérdésben. Az egyikben a „létérzést” emlegeti, a másodikban a „lét bírálataát”, s mivel immár meg kell hűznünk Füst Milán költőiségének a koordinátáit is, nevezzük őket e kölcsönvett kifejezésekkel, s mondjuk, hogy irodalmi munkásságára e kettő együttes munkája a legjellemzőbb, s figyelmeztessünk arra, hogy Füst verseiben mindenekelőtt a „létérzésről” van szó, s hogy a létezésnek ez az érzése a lét bírálataával együtt jelenik meg, a lehető leg-szorosabb egységben, úgyhogy a füsti költészet anyagát és módszerét is itt kell nyomoznunk — egységük teljében, költői dialektikája fogalatában.

Első kötete, az 1912-ben megjelent *Változtatnod nem lehet*, a fentiekre már bőven kínálja a példákat, bár nyilvánvalóan csak második kötete, *Az elműlés kórusa*, adja teljes értékűen a Füst Milán-i költészetet. Első a szándékokról vall inkább, a második viszont az eredményeket prezentálja már. S mégis a kezdeteknél kell előbb megállapodnunk, hogy Füst Milán költői „újdonságát” szemügyre vehessük.

Mint tudományos értekezésekben, akadémiai kiadványokban szokás, a tartalommutató a kötet elején, a bevezetést helyettesítően, áll — nagyon jellemzően, hiszen a rendnek a képzetét kínálja nyomban az olvasónak, aminek következtében sajátos szerepe is van a különben csak a versek megtalálását szolgáló technikai megoldásnak. A könyv alaprajzát mutatja, jellegét szabatosan meghatározza, s rögtön felmérhetővé teszi azt, amit a szokványos verseskönyvek a kötet végére, tehát mintegy olvasás utánra hagynak. A megtervezettség benyomását váltja ki az elrendezésnek ez a gesztusa, a szeszélyt és az esetlegességet eleve kizárva a könyv sugallta ihletkörből.

Kötetének négy nagyobb egysége (ódák, epodoszok, kardalok és elégiák) s a hozzájuk kapcsolt sorstragédia a szemlélődés újabb körét kínálja fel ugyanakkor. Olyan műfajokat ígért e kötetében a költő, amelyeket a múlt század romantikán konstituálódott szelleme diszkreditált, és háttérbe szorított az irodalomban. Tehát nem költőileg aktív formákról van szó, hanem olyanokról, amelyeknek klasszicista asszociációs köreik vannak, s mint ilyenek, a személyességnek és az alakoskodásnak a jelentőségével bírnak, azaz: az objektív lírai törekvések és eszmények szellemében a személyesség eltűnésének lehetőségét vetik fel. A XIX. századi romantika ugyanis a személyesség műfajait kedvelte, s az olyanokhoz vonzódott, amelyek a közvetlenségnek a relációit hozták, és kiteljesedését szorgalmazták. Epodoszt például a magyar deákosok óta a „magas” irodalomban alig találunk, kardalt pedig talán még az elfeledett s a Weöres Sándor felfedezte Ungvárméti Tóth László írt, s Babits kísérlete sem előzte meg a Füst Milánét, nem beszélve arról a paradoxonról, hogy abban az időben, amikor a magyar közönség éppen hogy megismerkedett Ibsen és Shaw drámai szövegeivel, Füst „sorstragédiát” ír, már nem is Shakespeare, hanem a görögös görögség szellemében. S ha már itt tartunk, jegyezzük meg, hogy

Babits is éppen ezekben az esztendőekben foglalkozik a Laodameiával, objektív lírai törekvései hattyúdalaként.

Ódái közül az 1912 júniusában keltezett és Osváth Ernőnek címzett verse, akárcsak a többi is, a költőnek a világhoz való viszonya meghatározását célozva született meg. Osváthban a könyörtelen emberi magatartást ünnepli, az „igazságot” emlegeti, s hirdeti, hogy „mint a foszfor, úgy világít a dolgok lelke éjszaka”. A fényre bukkanás, a megvilágosodás pillanatának ünneplése ez a vers, akárcsak a Móricznak címzett is, amelyben az éppen felfutott író ünneplésének ürügyén a lehető legélesebben a maga költőiségének határait akarja meghúzni, kiemelve azt, amiben minden más költőiségtől különbözik. Nem véletlenül derül ki tehát a versből, hogy Móriczban a félu-ton megállt író-nak a típusát rajzolja meg, azt, aki a maga életéből csinálja meg irodalmi mutatványát, a „forró dél” látványosságaira hivatkozik, a tűzijátékot emlegeti s a gyönyörű mulatságot, mit Móricz művei hoztak, míg magának az „éjszaka” költészetét kéri, melyben nincs „erő és izzás”, s nem lehet „színes képeket vetíteni”, csupán „feketeket s éjjel”:

Sápadtabb fény ez, betegebb, mint a holdé, nem vetekszik a nappal
Oly holdé, melyet álmodtam egyszer, hogy volna végtelen messzi,
Volna csupán akkora, mint egy forint s zöld éjszakában
Halkan fénylene végtelen távolban s körötte sokkal szebb csillagok
Szikráznak táncolva szép rendben s kerengve, mint a rakéták!...

Ez az a kép, melyet Kosztolányi Dezső kiemelve, a schopenhaueri értelemben vett „objektív líra” mintájának tart. S valóban: a vers ilyen részleteiben a narráció eltűnik, a költő lemond a közvetlen realitásokról, a „külső szemléletről” a látomásnak olyan effektusai kedvéért, amelyek ezt a „külső szemléletet” helyettesíteni és felváltani tudják, s mi több, hogy a költő versenyre kelhessen a valósággal, annak meg nem látott, fel nem fedezett vonásaiból építkeznek. Teljes mértékben „álmodott világ” ez, de a „zöld éjszaka” emlegetésével a rendkívülinek, a nem evilági evilágiságnak a képzetét is előállítja, s így költészetének a szokottól eltérő jellegét hangsúlyozza. Nem véletlen tehát, hogy szinte minden ódájában találunk ilyen megoldást, képet — a teljesség fényében ragyogva. Ugyanezek az ódák ugyanakkor nevelőkön nem nevezett félelmekről és panaszokról is beszélnek, s mintegy Füst Milán költészetének a forrásvidékét is felkínálják, hiszen bennük a költő éppen azt beszéli ki, mit különben elhallgatni, elrejteni és eltakarni szokott. Az Óda a pártfogómhoz című verse például már teljesen ebben a körben mozog, és a világmegvetés egy sajátos pózát is tartalmazza — azt a látszólag indifferens magatartást idézi, az objektív lírikus „közömbösségét” revelálja, mit Franz Kafkánál is megfigyelhetünk.

Az ódáiban üzenő önarcképfestő igény az epodoszokban teljesedik ki, s itt kamatoznak azok a tapasztalatok is, amelyeket az ódák jeleznek, ti. azt, hogy a költő tulajdonképpen a maga erőin kívül nem talál mást a világban, mit ódái tárgyául választhatna. Kérlelhetetlenséget, sebzettséget, de érzéketlenséget és hideg objektivitást mutat — egy, a maga korában szokatlan temperamentum vonásaiaként, hiszen ez az időszak a szenvedélyes, a forrón lávázó Én kultuszát hozta. Rög-

zíteniünk kell azonban azt a tényt is, hogy az ódák ciklusa Füst költészetének „földszintjét” jelenti, s vele szemben az epodoszoké már egy magasabb és bonyolultabb költészetet hoz. Az óda ugyanis direkt műfaj még, személyes, még ha bele is játszik a mesterkéeltség színe, hiszen klasszicizálásról van szó alapjában véve, nemegyszer úgy, hogy a költő szinte versenyre kelve az óda kínálta lehetőségekkel, annak ilyen vonásait eltúlozza, s precíz gesztusokká transzformálva az afektáció imitálásával a kor személyességének és Én-kultuszának görbétükkrét is megalkotja, ami által egy sajátos költői leszámolás gondolatának a lehetőségét is felveti.

Az epodosz azonban mint műfaji megjelölés és modern alkalmazása már a közvetettségnek az előrenyomulását ígéri, s vele a költői személyesség rejtőzködését hozza. Itt már egészen egyértelműen elidegenítő művészeti-technikai felfogásról van szó (az epodosz már ezt a megoldást revelálja), hiszen ez a művészet, nyilvánvalóan, már nem tart rokonságot azzal a klasszicizmussal, amelyet művészeti irányként tartunk számon, bár az is kétségtelen, hogy a XX. század művészetének, így a magyarnak is, van egy klasszicizáló vonulata. Rónay György szerint a „rend és a rendezés igényének, valamint a háború és az azt követő gazdasági, társadalmi és szellemi válságok zűrzavarának” problémájával függ össze a modern klasszicizmus, amely kapcsán már nem utánzásról kell beszélnünk, mint a neoklasszicizmus esetében, amely „formailag és tartalmilag a múlt klasszicizmusát szeretné felújítani”, hanem annak a törekvésnek a kifejeződéséről, amelyet ugyancsak Rónay György így fogalmazott meg: „A klasszicizmus új hívei az egész modern, egészen aktuális világnak akarnak formát adni.” Viszont ezeknek a XX. századi klasszicizáló törekvéseknek egészen egyértelműen feltételezettség a jellemzőjük, mert a klasszicista veretű téma vagy forma egy koordináta-rendszer csupán, amelyet a sok adott lehetőség közül a művész kiválasztott — kész helyzetet fogadva el. Nem stilizálkai vagy formai játék csupán a klasszicista lehetőség kiaknázása (gondoljunk pl. a Elektra-témára), hanem a formában már eleve adott asszociációs köröknek a felhasználása is lehetővé válik, s a művész az elidegenítés egyik legkézzelfoghatóbb módozatát kapja meg. Nyomban jelezhetjük is, hogy a magyar irodalom a megoldások széles skáláját mutatja ezen a téren. Egyfelől Radnóti, másfelől Weöres Sándor jelzi a lehetőség végső pontjait, amelyek között az ilyen „modern” klasszicizmus realizálódhat. E kérdés körébe tartozik azután az a tény is, hogy egyfelől az etika és esztétika együttes megjelenéséről van szó, másfelől pedig arról, hogy a fusti „belső szemlélet” és a klasszicizmus között szoros összefüggés van.

Füst Milán ugyanis, amikor epodoszt vagy kardalt költ, akkor tulajdonképpen *alakoskodik*, a szó eredeti értelmében „mímel”, úgy — ahogy a francia Claudel mondta a klasszicizmusról —, hogy „a művészt jobban érdekli saját magánál a műve”, illetve a világ. Következésképpen nem Füst szomorúsága a téma, hanem a szomorúság, hiszen a költő nem közölni akarja a tényt, hogy ő szomorú, hanem az olvasóban mintegy elő akarja állítani a szomorúság hangulatát — ismét csak az objektívizáció tüneteként. A szimbolizmusnak egyik vonása teljeseedik ki az ilyen alakoskodást reveláló formakezelésben (Baudelaire a példa), Füst különös jelentősége pedig éppen abban fedezhető fel, hogy már első kötetében az ilyen törekvéseket elvéve, művészete

alapjává tette, s hogy valójában ő hódította meg ezt a kifejezést a modern magyar irodalom számára, messze előremutató érvénnyel, mert kortásainál, Adynál, Babitsnál, Balázs Bélánál csak parciálisan és epizódikusan bukkanunk e formatörekvések tüneteire.

Az epodosz a görög jambosz-költészetet idézi meg, annak is csúfolódó-gúnyolódó ágát, törekvéseiben pedig az „emberi élet ritmusának” kutatását célozza, miként arról Falus Róbert görög irodalomtörténete is beszél. Ez a „közvetlen lírai stílust” hordozó forma, hiszen „nem a monumentális, hanem éppen a köznapiság felé távolodott el a múzsai lét muzsikát és költészetet egyformán jelentő játszi lebegéstől” az epodoszt író görög költő, Arkhilokosz, aki a köznapok életének a látványán ihletődött, s ilyen szellemet tükröznek Horatius epodoszai is. Nem véletlen tehát, hogy a XX. századi költő, Füst Milán is, amikor az élet közvetlenségének a látványát akarja megörökíteni, a közvetlenséget közvetlenség révén előcsalni akarva, epodoszt ír. Közvetlenség ma már ugyanis, hogy századunkban a közvetlenül elérhető realitások diszkreditálódtak, elveszítették valóságjellegüket, hiszen a „valóság” nem ott volt és nem az volt, ahol és aminek látszott. A magyar lírában pl. Szabolcska Mihályék kezén senyvedt el, s az 1900-as évek végén már csak apró részleteit tudta a művész megragadni, de világképe, közvetlenül, már elérhetetlen volt. Viszont Füst Milán epodoszaiban hemzsegnék a realitásokat hordozó mikro-részletek — azon a módon, ahogy annak egy Franz Kafka is felderengtetette igazibb vonásait. Nem kell azonban meglepődni, hogy a realitások emlegetése kapcsán a Füst-versek álmokról beszélnek, annál inkább sem, mert tudjuk, hogy a költő „álmai” az „igazán szólást” célozzák, hogy hirdethesse: „fáj a valóság”, „nehéz a valóság”, miként ódái Epilogusában olvashatjuk. De a modern magyar líra egyik nagyjelenete is éppen ebben a panaszos dalban található, a karkai-füsti megidézés remekléseként:

... Add a kezdetet lennem úgy, mint a halottnak, kiről álmodék:

Egy nagy csarnok felét láttam egyszer világosan ciprusokkal
Onnan ment egy temetési menet szótalan, imbolygó zászlókkal
legelől

S a halottat egy kis fekete kocsin hat fehérbe burkolt, néma
Lélek kísérte el — s velük én is vacogva és félve ...

... Ámde a halott az halkán sírt, —

Szelid volt: átengedte magát egészen, vigyék el már, vigyék el!
(Még nem ébredt fel másik életére s lelke, mint a csecsemőké, —
derengett,)

Vegyék őt át a rossz hatalmak — múltjon a kicsi fény emléke
szemből ...

Am ugnakkor az ódák ilyen látomásos részletei, a költői *álmok* realizációi a disztancia problémáját is felvetik, a művészi elidegenítés problémájával a lehető legszorosabb kapcsolatban. Hogy Füst epodoszai ennek a disztanciának milyen vonásait őrzik, s hogyan disztingvál a költő, azt egyik verse és fogantatása körülményeinek megmutatása villanthatja fel. Füst, esztétikájában, az alkotási folyamatot elemezve, az Arany János-i „Túláságosan fáj. Nem megy.” kapcsán a maga költői gyakorlatából merít példát: „Nem megy... Szóval se neki, se Ber-

zsenyinek s velük együtt még számos másnak, tehát mindazoknak, akiket érzékenységükön felül még érzelmeikben is súlyosan terhelt meg az életük, mindezeknek nem sikerült olyan tisztaságba kerülniök fájdalmas élményeiktől, amely alkalmassá tette volna őket s kedélyüket arra a szabad, boldog és bátor lengésre, amely mindennemű művészetek legfőbb feltétele bennünk...” Ezzel kapcsolatban mondja Füst:

„A magam írói életéből a következő példát szoktam felhozni erre: — hogy egy barátom Arméniáról mesélt nekem egyszer mindenféle érdekességet a körút egy sarkán, s hogy ő Párizsban mi mindent hallott erről a különös országról — fiatal művészek voltunk mind a ketten. Amit mondott, úgy látszik, hatott rám, mert fel is jegyeztem, s ezzel aztán sokminden ügyes-bajos gondom-dolgom közben el is felejtettem az egészet. Röviddel utóbb ugyanis tragikus események történtek minálunk hirtelenül, amelyek engem beteggé tettek. S amikor néhány nap múlva felocsudtam bénultságomból, és mégiscsak jól kipihenve felkeltem az ágyból: este volt körülöttem, barátságos, lámpafényes téli este — Anyámról kéne most írnom végre — gondoltam magamban, s hozzá is kezdtem azonnal. De ne adj’Isten, e nagyon fájó seb körüli szándékaim megintcsak elakadtak — ennek a szívnek erről sose volt kedve dalolni. Mikor és hirtelen Arménia jutott az eszembe. S máris nekifogtam s mondhatom, fiatal életem minden tragikus keserűsége beletorkollott és beleszakadt e távoli világok dübörgéseibe, mások számára nyilván érthetetlen erővel. De persze szívem ma is őrzi ennek titkait, s ma is tudja erről a magáért...” (*Látomás és indulat a művészetben* 1963. 418—419. old.)

Az objektív líra műhelyét nyitja meg az ilyen vallomással a költő, s mutatja meg egyben a távolságot is, ami a maga költői magatartását a hagyományostól elválasztja. A hagyományos lírai felfogású költő ugyanis a maga szomorú hangulatában, nyilván az anya alakja köré fonódó érzelmek megéklésében találta volna meg ihlete forrásait, s a versírásra ösztönző hatást. Füst, jellemzően, a közvetlenségeknek ilyen viszonylataival nem tud mit kezdeni, s ihlete sem gyült fel. Jegyezzük le azonban nyomban azt is, hogy a maga esete csak részben világítja meg Arany Jánosét, hiszen az Arany János-féle „nem megy” az érzelmek bénító hatását illusztrálja, Füstnél viszont elsősorban az alkat kérdéséről van szó, hiszen Arany költeménye töredékben maradt, Füst Milán viszont megírta a versét. Azonban tény az is, hogy Füst példái (Arany és Berzsenyi) az objektív líraiságra törő magatartással is kapcsolatba hozhatók: ők azok, kik legméltóbb ősei lehetnek ennek a költői képletnek, mit századunkban Füst Milán képviselt.

Füst Milán tehát megírta az Arménia! című költeményét, amelyben, nyilvánvalóan, alig van nyoma annak a közvetlenségnek, amelyet vallo-másában verse okaként jelzett. Ebben a költeményben is az objektív lírához vonzódó alkat dísztíngváló törekvései érvényesülnek, hiszen a költő eltünteteti a személyesnek és a közvetlenségnek a nyomait, elfordul önmagától, s így elhomályosodik az Én-líra klasszikus lehetősége is, az a póz, amit a „bánatos, szomorú és lehangozt vagyok” gondolata revelál. Nem arról van tehát már szó, hogy a költő „mit érez”. Füst képeket állít elő, s azoknak közvetítő ereje segítségével nem „magából szakítja ki” a bánatot, s nem bánatos önmagát festi, hanem úgy írja a verset, hogy az az olvasó tudatvilágában hívja elő a bánat képzetét.

Azaz: Füstnél a vers-képből és nem a költői személyességből szól a bánat-motívum. Nem szubjektív tehát (vagy legalábbis nem az a szó hagyományos értelmében), hanem *objektív*, s az Arméniában az „objektív szomorúság” benyomása lappang.

Az Őszi sötétség című epodoszának második darabja az Arménia!, s nyomban két változatát is olvashatjuk, az objektivizáló törekvések oly beszédes példaként. Az egyszerűbb, a hagyományos vers-felfogáshoz a kettes számú variáns áll közelebb, amelyben az elvonatkoztatás, az objektivizáció adva van ugyan, de kitetszik az is, hogy a költő még szorososan tartja magát a szimbolista kifejezőmódhoz, s hogy még azok az indítékok vannak a vers felszínén, amelyek hatása alatt Arménia még a lélek bánatának a jelképe, s nem a „bánat tartománya”, mint a másik Arménia-versben már. Ezt bizonyítja indítóképe:

Beteg, bús lelkem rokona, bús, alvó kikötő, hol derengő fénynél
Halkan, halovány kísértetek járnak: éber hajósok és sárga tüzek,
S őrt áll egy fekete katona magosan, s mint fekete angyal az égre
mered...

S ezt erősíti a vers második szakasza is:

Arménia! Lelkem bölcsője, beteg vagyok én s szörnyűket
álmodom,
S a sötétség lassan, mint meleg nehezek ereszkedik szivemre alá,
S a bántott lélek menekül s vidékeid vánkósára lehajtja fejét...

Ez a vers-változat még egészen egyértelmű és a hagyományos vers-felfogás szellemét tükrözi. A lélekről beszél, melyet a költő éjjeli fényben derengő kikötőhöz hasonlít, s a hasonlatnak megfelelően, a kikötő lakói a kísértetek. Azonban a kikötő-képzet (mely nem a megérkezés, hanem az elutazás gondolatán inszisztál), s az Arménia egzotikumot lehelő, rendkívüliséget sugalló nevének asszociációs körei révén a vers többlete is jelt ad magáról, ugyanakkor pedig a felsorakoztatott képekből áradó sötét tónus azt a „sötét látomást” idézi meg, amely a füstí versvilágra már jellemző, s melyet a költeményben így fogalmaz meg:

...De jaj, rendületlenül áll a sötét látomás, mint fekete angyal,
ki zajtól sem riad,
És eljövendő bajokat sejtett, állván komoran,
Es örködik a táj felett, mert ő a változások öre...

Az I. számú Arménia-vers az, amelyik a „sötét bánat”-képzeteket hordozó látomásnak a vonzásában született meg, s itt már a képek is költői szerepük teljében mutatkoznak meg, azok a motívumok pedig, melyeket személyeseknek is nevezhetünk, és melyek a másik Arménia-versben még előtérben álltak, közvetettségükben vannak jelen. Objektivizált képek sorakoznak tehát, és az Arménia-képzet is már csak a verscímben bukkan fel, hogy a távolit, a messzit, a varázslatosat árasztja földrajzi fogalomként, hogy a nem evilágiság geográfiai pontjának szerepét kapja meg — egy valószínűtlenségében is konkrét képzet hordozójaként.

Egy felhős egü hajnal képét festi a költő, a virradat bizonytalan

megvilágításában éjjeli munkából hazatérők alakja bukkan fel: halászoké s kolduló barátoké, cseng már a kovácműhely kalapácsa is (két oly sokat emlegetett füstí sor állítja elénk e képet: „S két izmos kovács Súlyos pörölyökkel kezdi üzletét.”), a látvány felett pedig ott virraszt a „zord érckatona”, „ki állandóan figyelt egy csillagot”. A vers effektusait azonban a színek adják. A sötétnek a képzetén inszisztál a költő, hogy a „derengő világnál” kibontakozó „sötét tömegeket” érzékeljük mindenekfelett, a nappal félelmei jönnek, hiszen, mire a vers végére érünk, meg is virrad: „az égő források vörös tüze” sárgába megy át. Mert a vers szerint ilyennek csak a virrasztó látja a világot, az, aki ébren van („Látja a hajnalt, aki nem tud elaludni” — mondja), s a „zord érckatona” („ki állandóan figyelt egy csillagot”), hiszen nem az ébrenlét fogalmán van ebben a versben a hangsúly, hanem kifejezésén. Füst ugyanis elválasztja a versbeli ébrenlevőt a többi virrasztótól. Ez „nem tud elaludni”, s éppen ezért lát kísérteteket, érzékeli a „sötét tömegek” „borzalmas uralmát” — a világon ülő rettenet üzeneteit fogva fel. A hétköznapi és a rendkívüli van együtt ebben a versben, olyan világ képével találkozunk, amely ismert ugyan, és mégsem azonos önmagával, minthogy szól a kovácsok kalapácsa, s topognak a hosszú kosarakat cipelő kolduló barátok lábai is, ám ugyanakkor

Sötét a tér még, de halkúl a tenger.
S az égő forrásoknak vörös tüze sárgúl.
S a derengő világnál sötét tömegeknek
Borzasztó uralma kezdetét veszi...

A Füst Milán versei festette világ két pólusa (a hétköznapi és a titokzatos) s e pólusok között keletkező feszültség lesz költészetének egyik legjellemzőbb sajátja, az a feszültség, melyből az oly jellegzetes „kafkai-füsti” művészeti effektus születik meg — naturalizmust és misztikát egyaránt körébe vonva.

(Folytatjuk)

MEGÚJULT JELENLÉT

Nemes Nagy Ágnes műfordításai

GERA GYÖRGY

A műfordító választása alig burkolt önvallomás. „Ez tetszett”, „ezt a költői magatartást éreztem rokonnak” — a csodálaton kívül itt rendszerint a megcsalatas dűhe munkál, a mellözöttség szította háborgás, az a fajta számon kérő indulat, amely a műfordítót revánsra ösztökéli, mivel elorozták előle azt, amivel a világ természetes rendje szerint neki kellett volna *elsőként* jelentkeznie. Az elmulasztott lehetőség kárpótlása... Verset írni ugyanarról, de nem ugyanúgy, *változatlan autenticitással*, tudatos felfedezői szándékkal — s mi a felfedezés? egy értelmező szótár szerint: „az új felfedése a régi tárgyban” — a műfordításkötet olvasója bizvást remélheti, hogy egy költői világkép további bontakozásának tanúja lesz.

Nemes Nagy Ágnes *Vándorévek*je ez ismérvek fényénél a műfordítás paradoxona. Költőnket ugyanis nem a versek válogatják ki, ő válogatja ki a verseket.

A szubjektivitás diadala volna-e ez az objektív korrespondenciák fölött? A játékosság öröme? Önként vállalt erőpróba? Bizonyos, hogy a *Vándoréveket* forgatva úgy tetszik, Nemes Nagy Ágnes annyira kedvét lelte az akadályokban, hogy azokat a választás váratlanságával is tetézte.

Különösen elképesztő ez a már-már önsanyargató buzgalom a kötet tengelyébe emelt Victor Hugo versek átültetésének esetében. A romantika atyját a huszadik század közepén magyarra fordítani mindenképp kockázatos vállalkozás, hiszen a két kor ellentéte szinte leküzdhetetlenné emeli a két nyelv amúgy is alig áthidalható strukturális különbségeit. De Nemes Nagy ezen felül is keresve sem kereshetett volna még egy világirodalmi rangú költőt, akinek egyénisége tőle távolabb áll. Párhuzamot vonni közte és a francia költő-óriás között mindenképp erőszakolt, hiszen a ráció tiszteletén és a humánus hitén kívül semmi sem társítja őket. Hugo maga a féltelenség, a romantikus pátoasz, a tobzódó szó-orgia; Nemes Nagy a szigor, a költészetté párolt érzékenység, a puritanizmus; Hugo: profetikus szertelenség, szatirikus él, harsány retorika, mohóság, nemegyszer a szócséplés határáig. Nemes Nagy: befelé fordulás, ökonómia, meztelen lényegre törés. Nem, két ennyire más-eszményű, más-eszközű költő aligha találhat egy művön belül modus vivendit. És, mint a műfordítás ünnepein, ezúttal is bekövetkezik a csoda: egységgé oldódnak az ellentétek.

Elcsigázta a nap, Boáz lefeküdütt.
Szerüjén szüntelen, estig munkálva fáradt,
Aztán szokott helyén vetett magának ágyat,
S aludt, rakott búzás, telt vékái között.

(Az alvó Boáz)

A hajdan kötelező iskolai olvasmány ihletett feltámadása titkon remélt, ám csak ritkán beteljesülő esemény. Terhes előítéleteinket nemegyszer egy életen át magunkkal hurcoljuk, még az avatott tanúk vallomásai sem igen szabadíthatnak meg tőlük. Ehhez a élmény heve kell, a szembesítés áramütése. Az, hogy *ugyanabban* a szendergő más-t felfedezzük.

Booz s'était couché de fatigue accablé;
Il avait tout le jour travaillé dans son aire,
Puis avait fait son lit à sa place ordinaire,
Booz dormait auprès des boisseaux pleins de blé.

Ugyanaz volna-e a két strófa? Csupán a nyelvi különbözőségekből fakadó hangsúlyeltolódás miatt volna meggyőzőbb a magyar vers indítása? A folytatás kételyeket oszlat, s új kételyeket ébreszt.

Nemzetet nemzenék? Higgyem hiedelemmel?

— így a magyar szöveg. S Hugo:

Une race naitrait de moi? comment le croire?

S még tovább:

Ekként beszélt Boáz, álomban s révületben,
S szemét Isten felé emelte, hunyva bár;
Cédrus nem érzi meg, ha tövén rózsza serken,
S ő nem érezte meg a nőt lábainál.

Ami franciául:

Ainsi parlait Booz dans le reve et l'extase,
Tournant vers Dieu ses yeux par le sommeil noyés;
Le cedre ne sent pas une rose a sa base,
Et lui ne sentait pas une femme a ses pieds.

Mennyivel *hugóibb* a magyar vers az eredetiné! És mennyivel inkább szíven üt bennünket, akik a világirodalom és a magyar irodalom hagyományain nevelkedtünk. Hugo „változata”: a próza küszöbén megtorpanó epika. A magyar Hugo: líra és epika szövevénye. Az eredeti: a couleur locale meghirdetése; a fordítás: e követelmény valóra váltása. Egyfelől: jelképessegre törekvő történelmi zsánerkép; másfelől: régmúlt idők hiteles jelenvalósága. Egyfelől: a romantika a maga olvasókönyvi, némiképp dagályos ós-állapotában; másfelől a romantika vágyaink korrekciójával.

Átköltések volnának hát ezek a műfordítások? Erőszakot tett Nemes Nagy Ágnes az eredetin? A csoda épp az, hogy filológiailag ennyire pontos fordításunk alig akad. Csupán az inspiráció különbözik. A

nyelv, ám elsősorban a kor miatt. Mert Nemes Nagy beépítette az „első változat”-ba mindazt, ami azóta a világirodalomban történt. A tanulmányokat és asszociációkat. Aranyt és Babitsot. Sőt még azt is, hogy nálunk utólag következett be. Másodlagosan, így is mondhatni. De úgy is, hogy tisztultabban.

Ebben az Hugóban, a *mi* Hugónkban, nincs semmi póz, semmi ünneplés, semmi fennkölttség. Se könnyontás, se érzelmesség. A leírt szó mögött rejtelmesebb valóság bujkál, titok, amelyet a mű föllebbent. Ez tiszta költészet, nem pedig „littérature” — abarn az értelem-ben, ahogy Verlaine használta, s mely szerint locsogást jelent. Arany János-i líra, a *Balládák* és az *Őszikék* lírája. Szemérmes, férfias, feszes.

Ne nézd a kulcsot és a zárat.
Lépcső vagyok; töpreng a bánat;
Az óra eljön, itt-talál;
Valaki majd, ki árnyba tévedt,
Fokaimon magasra lépked,
S valaki majd rajtuk megáll.

(Aranyból s márványból)

Victor Hugo volna ez? Ez *is* Hugo volna? S ez is?

A nap ma fellegek között pihent le este.
Holnap jön a vihar, majd est, majd éj megint,
És hajnal, villogó fényét veszítve,
S nap, éj — szökő időnk egy-egy lépése mind.
(Naplementék)

Úgy tetszik, egy költő született. Egy francia származású magyar.

*

És egy német magyar: Rilke.

Jegyzékbe foglalt negyvenegy versének címét átfutva nincs ebben semmi rendkívüli. Ami elgondolkoztat, az inkább az arány, mintsem Nemes Nagy Ágnes választása. Rokon lelkek korokon, országhatárokon át is ölelkeznek.

A látszat azonban ezúttal is csalóka. Mert ha a műfordítás újjáte-remtő jellegéről beszélhetni, ez utóbbi vállalkozás még az előzőnél is kilátástalanabb.

Hugóról őrzött képünk ugyanis az ifjúkori balítélet kísértése. Rilke-portrénk azonban a tehetetlenség erejével ható véglegesnek vélt élmény. Az eredeti versek vissza-visszacsengő violamuzsikája, egymással vetélkedő, ám egyazon hangszerezen játszott, pompás műfordítások sora, irodalomkritikák tekintélyi hely-kijelölése. Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Franyó, Radnóti, Lukács László, Jékely, Rónay, Képes, Garai, Vas István, Fodor András, Kálnoky, Csorba, Rab Zsuzsa, Szabó Ede, Vajda Endre (és a fordítók névsora távolról sem teljes) — arról vall, hogy századunk költői közül kevesen tettek Rilkéhez hasonló vonzóhatást. Melléjük — s melléje — szegődni a hódolat lerovása, s egyszersmind egy már közhelyszerűen kötelező értékítélet konszalkrálása.

A Rilke-fordítások színét és tónusát eszerint kötelezően megszabják múltbéli méltatói. „Rilke az impresszionizmus artisztikumából nőtt ki... — véli Babits. — Ős prágai házak s Rodin-szobrok árnyában itatta szavait mindenféle lelki borokkal lágyá és mágikusá. George keményebb.” Szerb Antal nagyjából ugyanezt ismétli: „Az irodalomtörténet — írja — ...mindig szembeállította a férfias, latinos-klasszikus Georgét a nőies, szlávos-misztikus Rilkével.” E mechanikus párhuzamnak hódol a régi magyar Rilke-kritika színe-java, Kosztolányi szinte az egyetlen, aki igyekszik fölfedni e költemények ambivalenciáját. „Rainer Maria Rilke költészete... szláv” — szögezi le jeles társaival látszólag egyetértésben; ám miután kifejti, hogy „Rilkében a szláv alázat oly végtelen, hogy átfinomodik, megdicsőíti magát”, arra a következtetésre jut: „Nem ismerem nála férfiasabb művészt, aki lenge anyagával ilyen öntudatosan bánik.”

Szlávság és ércesség, misztika és antikos feloldódás a természetben — Valéry, Kassner és Gide elemzései óta a rilkei világ kettősségét, összemosisodó, zárt rétegezését bizonygatni felesleges. Az első — dionüszoszszinak is nevezett — korszak zeneiségét, impresszionista hangulatalelemt a *Buch der Bilder* és a *Stundebuch* megjelenésével az apollói szakasz vizualitásra törő, keményen kifaragott szobrászi jegyei váltják fel, Rodin hatása, akiről Rilke — elválásuk után is — így emlékezik meg: „Mindenre megtanított, amit azelőtt nem tudtam...” S hogy mi ez a minden? Ellenlábasaival, a negédeskedőkkel, a „nőies költőkkel” perelve, erről így beszél: „Úgy használják a nyelvet, érzékenykedve, mint a betegek, hogy leírják, hol fáj nekik, ahelyett, hogy keményen szavakká változnának, mint a székesegyház kőfaragója, aki fanyar gyötrődéssel teszi át magát a közönyös kőbe.”

Az érett Rilkének, *A fiú*, a *Pont du Carrousel*, az *Orpheus szonettek* és a *Duinói elégiák* költőjének hitvallása ez. Ennek a letisztult Rilkének már távolról sem eszményképe az omlatag, édes-bús líra. Versei vad lovon éjszakába szálló férfiakat idéznek, néma kéményeket és súlyos port, csillagot torlaszoló hegláncokat és ószövetségi angyalokat. A magyar műfordítások azonban — a Nyugat izlését követve — jobbára a „szlávosan lágy” Rilke hagyományát ápolják.

E hagyománnyal szakítani a lázadás határait súrolja. Nemes Nagy azonban meri vállalni a lázadók próbáját. Az ő Rilkéjéből erő árad, egyszerűség és áhítat. Töprengő, ám nem méltató költő ez, tömör, cikornyátlan és cizellált, aki a mindenben s mindenhol fellelhető korrespondenciák elemi erejű megszólaltatásával nyugtáz le. Érdeemes egymás mellé állítani egy, a régi felfogást tükröző fordítást az övével.

Pont du Carrousel

A Vak, ki a hidfőnél áll, olyan,
mint névtelen országban a határkö,
nem változó, mellette emberár fő
s az égitestek némán-komolyan

körötte lejtnek s ő a Középpont
mert minden összeviszza, százfélé ront.

Ő az Igaz, ki már sietni fáradt,
vad, kacskaringós utakon vigyázva,
Ő a sekély és hétköznapi lázba
az Alvilág felé vivő bejárat

(Kosztolányi)

Pont du Carrousel

A vak férfi, aki a hidon áll,
mint mérföldköve névtelen vidéknek,
talán a tárgy, mit változás nem érhet,
amely körül a csillag-óra jár,
amely középpont, bolygókat köt össze.
Hisz minden ott forr, ott forog körötte.

Ő az igaz, ő a mozdíthatatlan,
száz zagyva út közt állva egymaga;
az alvilág sötét bejárata
a felszínen nyüzsgő embercsapatban.

(Nemes Nagy)

S a német eredeti:

Der blinde Mann, der auf der Brücke steht,
grau wie ein Markstein namenloser Reiche,
er ist vielleicht das Ding, das immer Gleiche,
um das von fern die Sternenstunde geht,
und der Gestirne stiller Mittelpunkt.
Denn alles um ihn irrt und rinnt und prunkt.

Er ist der unbewegliche Gerechte,
in viele wirre Wege hingestellt;
der dunkle Eingang in die Unterwelt
bei einem oberflächlichen Geschlechte.

Az interpretációk szembeeszkő különbsége csodálkozásra és elmélkedésre készítet. Két költő eltérő ízlés-kultúrája — elegendő magyarázat-e ekkora különbségre? Vagy az eltelt harminc esztendő, korunk illúziótlanabb szelleme is hozzájárult az új modulációhoz? Mindenesetre, Nemes Nagy Ágnes versében semmi sincs a hajdan eszményített szimbolista oldottságból, az andalgásból, nyersebben szólva: kényeskedésből. Az ő Rilkéje feszes, már-már parnasse-i módon egytömb. Apollói és nem dionüoszosi. Sejtelmesség? Muzsika? Nemes Nagy Rilkéjéből persze ez sem hiányzik. De itt a sejtelmesség konkrét *dolgokban* testet öltő panteizmus, a természet *tárggyiasult* éneke, s a violáról orgonára áthangszerelt zene nemcsak mollban, hanem dúrban is szól.

Kivonul a lovag, feketén ma kiszáll,
a világ zsvájába vonul.

És kint van a Minden: a nap meg a vár,
a jó meg a rossz, lakomához a tál,
a május, a lány, meg a lomb, meg a Grál
és kint a keresztutakon maga áll
ezernyi alakban az Ur.

(Lovag)

Mennyi lelemény! Hűség és virtuozitás. Az „alapszöveg” mily lelkiismeretes szolgálata. S ugyanakkor mily fényes diadala az eredetiségnek! Nem, ezek a versek nem egyszerűen „új változatok” — ezek a véglegesség érvényével integrálnak egy költőt a magyar irodalomba.

Rózsa, te tiszta ellentmondás, gyönyörűség,
Annyi temérdek pilla alatt
Senki sem alszik.

(A költő sírfelirata)

Odakívánkozik e háromsoros a legszebb magyar versek antológiájába.

*

Magyar Hugo és magyar Rilke... A műfordításnak kulturális hivatása s újjáteremtő szerepe is van, hisz különböző kultúrák más-más időben emelnek körükbe egy-egy művet. Rehabilitáció és felfedezés? A műfordítás-remekmű elsődleges ismérve az új vers autentikus volta.

E kritérium világánál a siker záloga a műfordító asszimiláló képessége. Az időtlen és a korigény szintézise. Az a fajta boszorkányos tehetség, amely *az eredetnél is hitelesebbként fogadtatja el azt, ami nem ugyanaz*. Több vagy kevesebb, de más. S egyszersmind a megtévesztésig hasonló.

Azáltal, hogy *megújult jelenlét*.

A műfordítás létjogosultságának ez a — már-már egyeduralkodó — igazolása. Igénye s egyben célja is. S az eszközök? Nemes Nagy Ágnesnél a filológiai hitelesség, a meg nem torpanás formai akadályok előtt, hajlékonyság és szigor, hangulatok és zene iránti érzékenység, a beleélés öröme.

Nyolcvan és egynéhány különböző költő-személyiséggel konszenzust keresni — Li Taj-Póval és Frénaud-val, Tibullusszal és Spenderrel, Petrarccal és Lorcával... s külön kellene szólni a pompás La Fontaine és Sanit-John Perse fordításokról — ehhez a belső sugallat egy-maga kevés. Ehhez nyughatatlanság is kell, hivatástudat is. „Kisajátító” szándék, a világirodalmat a magyar irodalomba bekebelezni vágyó indulat. Az egyetemesség szenedélye.

Ennek köszönhetjük Vigny „Mózes”-ének, Ronsard szonettjeinek, Whitman öt versének pazar fordítását; a fényes Lorca- és Burns-költevényeket és egy megindító Millont; s az újabbak közül Saint-John Perse műveit, Emmanuel „Orfeus sírja” részletét, az afrikai névteleneket és Auden megrázó „Spanyolország”-át. S ha szívesebben is látnánk a néhol szűkmarkú felaprózás helyett több — Rilkéhez vagy Húgóhoz hasonló — portrét, ha el is cserélnők Jacques Tahureau vagy Henri de Regnier „Őszi éj” című — közös kiadványok kényszerét idéző — versét egy-egy újabb Pessoa-darabért — végül mégis a beavatottak

igézetével csukjuk be a kötetet, amiért egy önálló költői világkép egy-
sleges bontakozásának tanúi lehettünk.

S amikor a lemondás gyönyörével helyet keresünk neki könyves-
polcunkon, rövid habozás után odaállítjuk a *Szárzavillám* mellé. Ott
találjuk meg ezentúl Nemes Nagy Ágnes legjava eredeti versei mellett.

SZŰK ESZTENDŐ VERSEI

PAP JÓZSEF

ARS POETICA

A tenyerekre segítek egy szívet
Mely bújában
(Azí panaszolja róla az ének)
Kétrét hajlott az egeken.

HÁZÉPÍTŐK

Micsoda ház mondják
S oly szerényen kezdtük
Csak izmunkkal
Csak verejtékkal
Nagy lett a ház
Miért is kezdtük
Gyerekeink máris
Elkóborolnak
Bukdácsolva
Le a mélyúton
S lepke könnyeden
Fel a tisztásokra
Mert nekik is nagy
És üres a ház
Miért is kezdtük
Csak izmunkkal
Csak verejtékkal
Ültünk volna veszteg
Ilyen buzgalommal
Repeső kis huszárt
Hintálva térdünkön
Verejték helyett
Mézeskalácsból
Raktunk volna mesékből
Édesgetőbb házat.

MÍG ÁLLJ-T JELEZ A SZEMAFOR

Aki száguldott zúgó trotinetten
Legyen elnéző
A kis emberrel a kicsi autóban

Volánja mögül
Boldog egyensúlyban
Tekint a világra

Szegénykének kezében a sorsa

Aki száguldott zúgó trotinetten
Ne akadékoskodjon
A kis emberrel a kicsi autóban

Ne fogja lassúra lépteit a zebrán.

JEGYZŐKÖNYV A VIRÁGRÓL

Sáfrány Imrének

Egyszer csak megütköztünk rajta
Váratlanul szakállt eresztett
Valósággal olyan lett
Mint az ember
Körülvette magát gubancaival
Nem volt rajta többé látnivaló

Attól fogva nem is öntöttük.

V. I. EMLÉKÉNEK

Helyettünk mert példát mutatni
A gyámoltalanok leganyátlanabbja

Mert a csonkok is lehasogattatnak

Lapuló szögletek
Remegő horpaszunk alatt
Mind
Szorítóbb
Közökbe
Térülünk

Nemlét kövület-tengelyévé.

RÁBA GYÖRGY VERSEI

FALACKPOSTA

Dörömbölés ledőlt ház kapuján
az óceánban
eltévedt Golf-áram futkározása
a Sziriuszról elorzott szavak
bongása recsegő vadonban
még mi eshetett egy küszöb előtt
a történet humortalan
két jégkorszak között ez
voltam voltunk hajdan
Vigasz-e hogy mindezt nézte egy szem
vagy senki sem

FÉRFIHANGRA

Nyárfa nyárfa nyárfa
feledj el remegni
indulj el világgá
ne sirasson senki

*

Adj nekem adj nekem
borsónyi paripát
felhőkig vágtsasson
utakon hallgasson

*

Adj nekem adj nekem
három meszely csöndet
soha el ne fogyjon
amerre csak járok

*
Szelídített szép dalom
megült itt a vállamon
megült itt a vállamon
s egyszerre csak szárnyra kelt

*
Elnyelte sötét vadon
szelídített szép dalom
szelídített szép dalom
s minden levél énekelt

*
Ki volt mi volt a madár
Máshol más se tudja már
Egyedül az ismeri
ki nevét se mondja ki

*
Mi volt fölöttünk az ég
Madár szárnya buborék
Hozzá kulcsot ki tudott
Alszunk tovább kavicsok

*
Mi zúgott ág teljes erdő
Bekopogott tán a felhő
Nem tudok más históriát
magam vagyok a nagyvilág

*
Karmaimat elfeledtem
kezed árnyán szenderedtem
Maradj még így sose tudjam
kifut-e a föld alólam

*
Húgocskám juhar
kinek mondod el
zsenge titkodon
már nagy nap delez

*
Húgocskám juhar
lengess száz kezét
holnap üresen
szárad leveled

*
Hadd lépjek be udvarodba
hadd lépjek be udvarodba
nap vagy hold vagy
szemed előtt élnem
hadd lépjek be udvarodba

ÖRÖKZÖLD

Agyagból vétetett
mondd ki a nevedet
mondd ki a nevedet
mondd holnap itt leszek

Holnap is itt leszek
holnap holnapután
évszakok körforgása
bőrömrre tetoválva

Bőrömrre tetoválva
holnap holnapután
tovább még azután
ragyogok rád noha
derékig földbe ásva

KIÁLTÁS

Csak azt ahogy a nevetés
tajtékja átcsap arcodon
csak ahogy ősvilági szél
cibálja szálakra hajad
csak ahogy szertefröccsen
torkodból az önkívület
ahogy karóba húz
a gyönyör

EGY HŰR

Hópehelynyi a táj
ami szememben megáll
Csak azt aki még névtelen
kő a szügy-csontomon
elállítja lélegzetem
azt ismerem azt ismerem

LEGENDA

A pirkadás után
a gyöngyház országa előtt
ficánkoló lovak pattintatlan kőben

Gyűretlen csendből
égzengés felé
egyetlen nesz kalandja

Almák édessége
szélindulás meg a bibe között

Folyton egymás felé
s arcod sohase tükröm
s kezem közül kiröppen
a hangod

A látóhatár s a föld összezárt ajka
néma invocáció

KÉT VERS

PODOLSZKI JÓZSEF

VÁROS 1968

készüljünk uraim
ütött az óra
harangnyelvek a mellkason belül
megszólaltak a szirénák agyamban
és a tenyere a tenyere röhög a proli
w.c.-papírja is egészen sima lehet
aranyerem van de gyűrűm nincsen
hogya fel ne horzsolja
aranyerem
induljunk uraim
a t—52-esek és a b—42-esek robaja
van önnek fogalma a szőnyegbombázásról
elhagyta a nyája az ő pásztorait
a pásztorok darócruhákban
hűvös termekbe vonultak
méltóság méltóság
há! ki de ki akar költőt nemzeni
a tévedés ellenünk bizonyít
uraim uraim
tessék kilépni az éjszaka izgalmából
mély hallgatással gyanakszik már rég
a gyárnegyed
kormos legények utasítják vissza
a gyümölcsvonalok mégis közlekednek
valaki irányít
uraim
a lányokat hagyjuk ágyaikban
visszatérhetnek a test szörnyű titkai
késeinket inkább a napra emeljük
vér vér vér iorr a nyárban
kiegyenesedik bennünk az ítélet
a homokóra elnyelte időnk
pánik a frank miatt
s ki beszél itt egy általános megvesztegetésről
uraim csak a kalapokra
azokra vigyázzunk
mint a sportolók mexikóban

lendüljön kezünk
derék telivérek vetélkedésre
ha már születtünk

a kulisszák előtt előíráson
egy tűzoltóparancsnok tiszteleg
térzene a népünnepély kezdetét
veszi

ó uraim ó hát persze a nép
róla sem szabad megfélekednünk
csináljunk forradalmat
a barikádokon fordul a tűz
köztársaság mondjuk és agyonütünk
egy lenszöke burzsoá hajadont
sógora disszidált csetnik ohióban
köztársaság kiáltuk egyre hangosabban
és pazar női bundák suhannak
a fekete csendben
uraim hát a nép uralma az is uralom
daj-dam
mi nem nyerészkedünk a tisztességgel
az utcai koldusok uniformisát
nem a dior-ház tervezi
heréket mosnak a klinikán
egy büszke faj születik az anyag titkaiból
itt törvény védi az indiánokat
tetszik tudni a börtönből jövők
ha volna öt
miért csalta meg feleségem
ha volna ötezer
mikor elhódította már
csak ötezer
az én feleségem érzékeny nagyon
éhezek uram
és nem terjesztett nemi betegséget
ami még lehet érdem is ugyebár
éhezek uram

a rádióleadó fémtornya meg
gondolja magát és arccal a
fűbe borul kavarodás a hír-
szolgálatban

MAGÁNÉRTEKEZLET EJFÉLKOR ÜRES TEREM ELŐTT

a lényeg
nahát az nyilván a kék piszámán kívül
amivel megkéstem
mert tisztáznunk kell végre tisztáznunk kell mindent
a párizsi barikádokon és a tízezer olasszal is
nem dolgozni ma már forradalom
csak a munkát nem tudom annyira becsülni
ha emberré de épp azzá tett minket
a színes plakátok előtt tolongni szerintem

még mindig ártatlanság
telefonon pedig ó telefonon
már miért keresselek
a nyugalom mellé vésővel ültem
finom kalapáccsal

üsd — emeld

üsd — emeld

tiszta levegőt kérek a szárítóba
a réseket ne tessék eltorlaszolni
azokon át
és ezt hangosan minél hangosabban
csillag fog zuhanni
hangosan
csillag fog zuhanni
a karácsonyfákról
melyek alól elkallódott egy-két ajándék
pedig csakugyan szívesen egy csokor virágot
selyempapírba csomagoljak és

nagy vagy

nagy vagy

mondtad hiába kétszer egymás után
a szomorúságot szipkába dugtam
hosszú füstcsík
de ez se mehet a legnagyobb rendben
mert felszálltam volna már
a tüdőlebernyeg léggömbjein
ne ne tévesszük hát össze a fogalmakat
ez itt sörösüveg
szerettem volna jézussal lányok után járni
bibliaveretes áhítatban a pazar combok
irgalmát kerestem
irgalom atyja ne hagyj el
árulás minden bocsánat
a kulcsok meg így széthullnak zsebedben
fekete csíkos nadrágomra akasztom jelünket
vitaluljekombinatvrbas
hogyan hivatásomat ezzel teljesítem
az írástudók között
mert a vadakat ugyan kinevelik
de vadászni karadjordjevóra mi nem megyünk
s így csak belmondóval szeretem a háborús filmeket
irgalom atyja ne ne hagyj el
mikor jelek a napon azt mondd
és ezzel megszakítasz
a zenicai kohók termelékenysége pedig
mezítelenségeddel egy elmélyültebb síkon
csomósodik
hogyan nyilván szeretlek
de tisztáznunk végtére tisztáznunk kell mindent
nem akarok veled lefeküdni
mondtad
hogyan szükségszerű lett az elhatározás
kvarclámpával fogom barnítani testem
a nudisták közt el fogok vegyülni
miközben egy vastag csípőjű nő
tankokat szül az emeleten
hogyan a klinika előtt

jajkiáltásba fullad a szabadság
kötelezővé kell tenni a tarhófogyasztást
a vámvédelmi árak és a parasztok
összekeveredtek

csak a bab
csak a bab

mit néha elejtesz
gyerekemen pedig majd kitartón dolgozok
és fáklját ültetek szemei helyére
hogya felpörköljön ha néz
ha nézlek
a felelősséget természetesen vállalom
mert egészen rendes
de rendes
de rendes
fiúvá vedlek itt előtted
kimászok burkaimból
és hű maradok az önmegtartóztatáshoz
ezért ne feleselj
a tököskódések nem érdekelnek
kapsz az időegységben annyi helyet
míg hajad tíz centit meghosszabbodik
akkor pályaudvart létesítek benned
ahova

végtelen üres
végtelen üres

szerelvények futnak be
síneimről
csak az éjjélt lesem
angol kastélyt rejtettem fülembé
és a szellemeket számodra tartogatom
mert nehéz csapóajtók nyikordulnak bennem
a kés pedig mereven megáll
szelíd fejed hajtsd rá
aludj el aludj krémszín lepelben
amivel letakarták
csavargásaink
mert végtére a szentségit
végtére is tisztáznunk kell mindent
a mikulások miért maradtak el
és az esernyők miért is lettek
divatosak megint
csak a fogalmakat össze ne keverjük
ez nem biafra
ez egy sörösüveg

folyók indulnak ujjaimból

VERSEK

VAJDA GÁBOR

HÍREK

Hírek melyek nekem szólnak
hírek háborúról
hírek vérről
s én nem láttam se háborút se vért
s én nem látok se háborút se vért

Hírek melyek nekem szólnak
hírek forradalmakról
hírek halálokról
s én nem láttam forradalmakat
csak halálokat

Hírek rólam

ÉPÍTENI KEDVES

1.

lám a valcerek kihálnak
s mi már modernebbet sem táncolunk
hitvesem
egyre többet áldozunk a felismerésnek
magunkat lassan mindentől megtisztítjuk
hisz az idill kék szemű fejét szétloccsantottuk
és észre sem vesszük
hogypuritánul
önmagunk ellen fordulunk
s ha a lármás autó helyett
Pestre utazva
(divatos nálunk: külföldi utakról beszámolni)
az expressz Rimbaud-kék fülkáját választjuk
még egyszer megkockáztatva az áldozatot
az is csak öncsalás

mert először is
kétezer forintunk kerül elő a melltartóból
(népbankunkat akartuk károsítani)
hiába emlegettem a kultúra többletét
könyveket
melyeket nálunk nem szokás emlegetni
a zöldruhás fekete hölgy
kíméletlenül
a tényekről beszélt

s miért is ne lett volna igaza
a tények szigorú hatalmas pofája immár
minket sem kímél
lázadásunk csak fiziológiai határainkon belül érvényes
tolnainak van erről egy szép hasonlata
(továbbfejleszteném)
a kirakatüvegbe fúródó madár
a madár farkára kötött csóva-végtelen
ki kötötte oda
a madár-e vagy más
a mi csőrünk azonban nem reped meg
a tények mégis elasztikusabbak a kirakatüvegnél
ó a tények műanyag hálóján
a mi csőrünk lyukakat talál
melyek hatalmas erővel
kéjesen
szorítanak

2.

s mi is maradt meg lényegében a számunkra
építeni
lehet-e téglával építeni
építmény-e az épület
építeni
langyos melegű fészkek helyett
építeni az építésért
és nem önmagunknak
(az azonosulás mértéke és eredménye már esszé-téma)
mert valójában az építés is költészet
az utóbbi viszont szerepjátszás
(az ihlet kivételes pillanata elhanyagolható)

építeni
kedves
építeni
építeni az építésért
mert önmagunkban nem találkozhatunk

az építés forrása a csalódás
tovább lépés ingó talajról
az építés vetítés
önmagunk előrevetítése
s így beszélhetünk metszéspontjainkról
az építés kompenzáció
(k)egyetlen lehetőség
mondhatnám szükséges rossz
mert kérdés
a metszéspontoknál
egymásra
önmagunkra
ismerünk-e

É R D E M E S - E ?

(P. J. barátomnak)

Érdemes-e Jóka kinyílni
az éj háta mögött
transzparenszek alatt
nők ricsajában
lázadások és megnyugvások között
feladatokból és hitekből
a születésből és a kimúlásból
egyetlen
spontán utat teremteni
vergődve hitről beszélni
haldokolva teremtést dicsérni úgy
hogy életed cikcakkjára
főnről tekintve
egyenest lehessen kimutatni
mondd érdemes-e

S hogyan pattinthatnak szikrát
a lélek súlyos kövei
ha önnön ellenállásukat is legyőzik
és sodródnak sodortatnak görögnek
s a folyó medre sem szélesül
hogy ülepedésre lassuljon

Érdemes-e Jóka kettéhasadni
a teljesség értelmében
kinyílni
a szélesség igénye szerint
mondd érdemes-e

2.

Nyílj ki
az nem a teljességed
hanem az élet teljessége

Légy merev következetes
(zárulj be)
az a te teljességed
nem az élet teljessége

Feszülj a pólusok között
az élet és a te teljességed között

Ú J É V V Á R Á S

Év Évek
Buborék-gödrök
Akarva-akaratlanul
Belelépek

AZ IDŐK MÚZEUMA

SZIRMAI KÁROLY

Négy óra lehetett. Mint enyhe aranyfolyó, úgy ömlött végig a napfény a pusztaságba vesző homokúton.

Messze volt a város, olyan messze, hogy hang sem hallatszott a pusztaságba.

A szétterülő csendben két középkorú férfi ballagott a homokúton. Egy nyúlánk, barna hajú s egy testesebb szőke. Az előbbi, társa felé fordulva, valamit magyarázott, s kezével állandóan gesztikulált hozzá.

— Nemsokára odaérünk a múzeumhoz — mondta.

— Nézd: már látszik is — hívta föl később társa figyelmét rá.

— Ni, csakugyan. De olyan a teteje, mintha színezüstből volna.

— Abból is van, csupa színezüst lapból. Nézd, milyen lenyűgöző, nagyszerű épület. A legszebb régi görög templomokat is fölülmúlja. S az a magas, fejedelmi oszlopsor!... Hogy emeli az ezüsthéyes tetőt a mélykék égbolt felé.

— De itt is vagyunk — mondta. — Gyere, menjünk föl fehér márvány lépcsőin.

— Menjünk. De mi lebeg, szállong a múzeum fölött? Olyan, mintha halavány ezüstpor volna.

— Az is. Az elmúlás finom pora. Mert amit kimondtál, a következő pillanatban nincs többé. Éppúgy, ami idekerül, sohasem támad föl, hiába élesztgetik, keltegetik, hiába cibálják szarkofágjából, hiába kísérlik meg egykori szóruháikba öltöztetni. Mert eredeti alakjuk azóta többször is megváltozott.

— Most kinyitom a múzeum érckapuját. Mintha a végtelen IDŐ ropant kapuját tartam volna ki. Hogy zúg még mindig a hatalmas érc-tömb. S mily eget rengető dörrenéssel vágódik be utánunk.

— De íme az első terem. A kezdet kezdete ez, az ősemberi hangok múzeumi terme. Mikor az ember még nem tudott beszélni, csak majom módjára makogó hangokat hallatni. Nézd, mennyi apró kövecske hever szanaszét annak a régi időnek emlékeiként a kőpadlón.

— A következő helyiség a legelső szavak próbaterme. Itt öltöztették föl először hangokból. Nézd, mennyi kacat borítja az öltöztetés közben elhajigált mindenféle selejtből a kőpadlót.

— Ebben a teremben — mondta a továbbiba lépve — már nemcsak tárgyakat, fogalmakat, jelenségeket kifejező szavakat csiszoltak, formáltak, öltöztettek, hanem azokat össze is öltötték. Az első emberi gondolatok megszületésének termét szemlélheted itt. De miként az előbbiben, itt is mennyi a nem sikerült, elszabott hulladékanyag.

— A teremben, amelyikbe most lépünk, már egész gondolatvonatok indítását szemlélheted. Nézd: amazok ott gondolatcsatákat vívnak. A gondolat-sínpárokra vonatokat futnak egymás felé, több, kevesebb

kocsival, erősebb, gyöngébb mozdonyokkal. Még odébb: két hatalmas, fekete acélszűgyű mozdony áll támadásra készen egymással szemben. Két egymástól elütő, különböző világ. Mily erősek, elszántak! Ha egyszer egymásnak rohannak, két világ vagy egy egész világ dől romba.

— De menjünk föl a lépcsőkön. Erre véges-végig napsütötte, fehér márvány kupolatermek sorakoznak. Nézd: mennyi szemet tapaszto, gyönyörködtető, kápráztató kép, mennyi ígész, lenyűgöző szobor! Itt is, ott is, mozdulatlanul, fehér köpenyes férfi áll mellettük. Az alkotóművész, a mester. Körülöttük férfiak és nők álldogálnak, s gesztikulálva beszélgetnek, vitatkoznak. Új szavakat, gondolatfüzéreket keresnek az alkotások jellemzésére, szépségeik érzékeltetésére. Bírálják, ítélkeznek. Hogy a beleélés, az újratерmés lázában föltámasszák a formahalálba zárt alkotásokat.

— Látogassuk meg a következő teremben az öreg IGAZSÁG-ot. Nézd, mennyi várakozó nyűzsög ajtaja előtt, mert odabenn ismét összejövetel van, s nem lehet hozzá bejutni. Azért legjobb, ha fölmegyünk az odallépcsőkön a karzatra. Onnan szemtől szembe láthatod. Nézd azt a szép, imponálóan magas, galambósz öregembert az asztalfőn. Ő az. S háta mögött az a kétszínűen hajlongó, fekete akataskás alak a szolgálója: a TÖRVÉNY. Fölfelé roppant alázatos, lefelé szigorú, kíméletlen, kérlelhetetlen.

— De hallod? A múzeum előtt készülődik valami. Úgy látszik, újra tüntető fölvonulás. Most is a régi, elavult jelszóval: „Kenyeret a népnek!” Lehet, hogy a hajdani római plebejusokhoz hasonlóan a cirkuszt is hozzákívánják.

— Nézd csak, az egyik főfunkcionárius odasiet az IGAZSÁG-hoz, s mivel szegény már megszületése óta nagyothall, valamit belekiált a fülébe. Mire az öreg föláll, tiszteletet parancsoló, méltóságos léptekkel odamegy a nyitott erkélyhez, mint önmaga mozdulatlan szobra, megáll s a tüntető tömegre néz, mely láttára újra üvöltözni kezd „Igazságot a Nép-nek!”

— Íme, itt áll előttek — mondja a főfunkcionárius a tiszteletet parancsoló, méltóságos tartású öregemberre mutatva, aki erre messzire hallatszó érces hangján szónokolni kezd. Miután befejezte, hátraszól szolgálójához, a TÖRVÉNY-hez, hogy menjen le a tüntetőkhöz, és nyugtassa meg őket. Az teljesíti rendelkezését, néhány üresígéret-papírost tesz táskájába, majd lemegy.

— Az IGAZSÁG pedig visszatér helyére, az asztalfőhöz, leül, miközben környezete aggodalommal tekint rá. Jaj, valahogy baja ne essék, jaj, valahogy meg ne találják ölni! Mert mi lesz akkor velük, ki fogja őket a gazságaikat számon kérő, dühöngő fölvonulóktól „Az igazság nevében” megvédeni?

— Ezután, mint láthatod, megkezdődik a várva várt díszlakoma. Az IGAZSÁG végigeszi a hosszú díszebédet, mert hallatlanul jó a gyomra, mindent megemészti.

— És most átmegyünk a következő terembe, de előbb olvasd el az ajtó fölötti föliratot:

„Semmi sem állandó, csak az örök változás.”

— Az elmúlás terme ez. Nézd azt a sudár növésű, gyönyörű faóriást, miként hullatja egyre lombsátra alá leváló leveleit, hogy szakadatlanul táplálja rothadásukkal az új életet.

— Nyissunk be végül az utolsó terembe. Nézd, milyen hatalmas, s mennyi mindenféle kacat, limlom, hulladék hever szanaszét a padlón. Az ÉLET lomtára ez. Ide dobálják a szeméttel együtt a színüket hagyott szavakat s a belőlük szótt elszáradt szóvirágokat, pedig be szépek voltak valamikor, be szép hazugságok!

— És, utoljára, nézd amott azt a rongyos, zilált, ősz hajú, padlón

üldögélő öregembert. Milyen sorsvertnek, szerencsétlennek látszik, és milyen elhanyagoltnak. Rossz bakancsos lábait szétterpesztve, az előtte heverő szókövecskék közt babrál, majd egyszerre homlokához kap, és remegő szájából sírva buggyannak ki könyörgő szavai:

— Szólaljatok meg, ti, régi kövek.

LAKOMA BORA DRAŠKOVIĆ MÓDRA

SAFFER PÁL

Van a mai jugoszláv vígjátékírásnak olyan zuga, ahol a nevetés csufondárosan cseng, mint a jó komédiában. De nyomban meg kell azt is mondani, hogy a mai jugoszláv vígjátékírásnak ez a zuga — ahol a jó komédiák vannak — meglehetősen homályos, és a közönség számára ismeretlen.

Talán ez is valamiféle szabály és törvényszerűség, de nem célja ennek az írásnak, hogy ezt elemezze. A cél sokkal egyszerűbb. Szeretnék az ismeretlenségnek ebből a félhomályából a magyar olvasó, és mindenekelőtt a magyar színházkedvelők, elé idézni egy nevet és egy művet, amely ezt a tisztességet nemcsak azzal érdemelte ki, hogy „hazai”.

A név Bora Drašković, a mű címe pedig „Étlap”.

Tudomásom szerint eddig egy bemutatója volt, habár nyomtatásban több mint egy éve megjelent, nem is kapott rossz kritikákat, csak éppen nem „fedezték fel”.

Az írói módszer — antik miliőbe helyezni a játékot — elég gyakori a háború utáni színműirodalomunkban, de a téma eredeti, a feldolgozás szellemes, ami viszont ugyanebben a színműirodalomban már nem olyan gyakori eset.

Bevezetőül ennyit: a király hazajött hadjáratából, amely természetesen a békét szolgálta, és kellő ünneplés után épp pihenni készül babérain és hűséges hitvese ölén, amikor kellemetlen hír érkezik:

A királyt álmában meg fogja látogatni a halál, hacsak alattvalói közül nem akad valaki, aki hajlandó lenne valóra váltani az „életünket és vérünket...” kezdetű sokszor hangoztatott jelszót, más szóval — hacsak nem akad valaki, aki hajlandó lenne meghalni helyette...

URALKODÓ

(*örvendve*) Úgy? Akkor hát nincs miért aggódnom. Befejezhetem földi dolgaimat, mert országom tele van olyan emberekkel, akik már többször felajánlották tisztas fejüket arra az esetre, ha beköszöntene a komor óra, amikor szükség lenne rá. Nos, polgárok, sajnálkozással emlékeztetek benneteket hősi felajánkozásaitokra. Melyiktek kész engem ilyen tartósan helyettesíteni? Csak egyre van szükség, a többiek pedig, akiknek ezúttal nem lesz ebben a tisztességben részük, ne érezzék ezt igazságtalanságnak. Lesz még nekik is alkalmuk kitűnni. Parancsolom,

hogy mindannyian néztek rám. Nos? Tehát? Kicsoda? Lehetetlen! Ti tétováztok? De hiszen magatok mondtátok, hogy én kellek legjobban ennek az országnak, és hogy ti annyira imádjátok, hogy hajlandóak vagytok érte az életeteket is feláldozni. *(Főszenátorhoz lép.)* Te?

- FŐSZENÁTOR Nekem holnap fontos államügyekben külföldre kell utaznom. Magad is tudod, hogy rajtam kívül azt senki nem végezheti el. Ha azonban a haláloed hajlandó várni néhány hónapot, én állok rendelkezésedre.
- URALKODÓ Ó, igen. Ott nagy szükség van rád, a halál pedig türelmetlen. *(Szenátorhoz.)* Téged kérdezek a közügyeinek nevében...
- SZENÁTOR Én vállalom, természetesen. Miért ne, csak előbb tanácsot kell kérnem a feleségemtől, mert mi, ez köztudomású, megfogadtuk egymásnak, hogy minden fontosabb ügyben közösen döntünk.
- URALKODÓ Ó, hát kívánom, hogy a feleséged támogassa a fellejtésben való állhatatosságodat! *(Diplomatához.)* És te? Hajlandó vagy-e helyettesíteni engem?
- DIPLOMATA Nem akarok a kétszínűség palástja mögé rejtőzni. Én még a saját halálos órámtól is rettegek. Ezenkívül a tolakodás a nevelésem folytán sem illik hozzám, és nem is vagyok rá képes. Maga is tudja, hogy a katonai pályát is csak azért hagytam ott, nehogy utaimon történetesen a saját kiontott véremmel is találkozam. Fiatal is vagyok nagyon, és mit sem láttam még az életből.
- URALKODÓ Hát te is? Rólad is azt fogják tehát mondani: „Lám, milyen csúfságosan él, mert nem akart meghalni.” Van-e hát ebben a teremben valaki, aki képes arra, hogy állja a szavát? Van-e egy is, aki ne rezelt volna be? *(Csend.)* Szóljatok, különben azt találok hinni, hogy az imént csak képmutatóan hetvenkedtetek, még nagyobb kitüntetések és még magasabb állásokat akartatok kicsikarni magatoknak! *(Csend.)* Szónokok és nullák!
- FŐSZENÁTOR Ha már valakinek meg kell halni... érted... haljon meg... a város legöregebb embere. *(Az Apakilopakodik a teremből.)* Ő látott legtöbb napfényt, ő élvezte legtovább az életet, az lenne az igazság, hogy...
- URALKODÓ És ki az?
- HANGOK Az apád. *(Szünet.)*
- URALKODÓ Atyám, te adtál nekem életet, és régóta fehér fejedtől kérek most tanácsot.
- TANÁCSOS Az apád kilopakodott a teremből, amikor meghallotta közeli haláloed.
- URALKODÓ *(megtörtén)* Ó, jöjj hát akkor, édes halál, mert csupa hazug között élek. *(Önmagát sajnálja.)* De hát nem kár meghalni az én koromban? De kár, csakugyan kár! Nektek szenteltem minden napomat, a politikától nem láttam meg az évszakok változását, nem törődtem az étel, az óbor ízével, a hetérák tanyája pedig előttem ismeretlen világ marad. *(Késsel játszik.)* Büntetek! Ölök!

- SZENÁTOR Csillapodj! Mindannyiunkra szörnyen szüksége van ennek az országnak. Igaz, nem olyan rettenetesen, mint terád, de a mi életünk is ér valamit. Keressünk hát tisztas népünk körében valakit, aki méltóan betölthetné a helyed a hullaházban.
- FŐURAK *(zajongva)* Nem is olyan rossz ötlet. Úgyis olyan ritkán fordulunk a tömeghez. Mindenki büszke lesz, ha meghalhat éretted.
- URALKODÓ Ugyan, ki akarna meghalni egy ismert, híres, de idegen emberért?
- DIPLOMATA Hát a háborúban nem azt teszik? Azonkívül, te szerencsére olyan ügyesen uralkodtál, hogy az országunk tele van elkeseredett emberekkel, akik örömmel lemondanak az életükről, ha kötelezed magad, hogy, mondjuk, iskoláztatod a gyerekeit.
- URALKODÓ Természetes, hogy kötelezem magam. Még a gyerekeinek a gyerekei is belevakulhatnak a biztosított iskoláztatásba. Vannak-e ilyen szülők?
- FŐSZENÁTOR Akadnak, bizonyosan. Egy bölcs uralkodónak mindent meg kell tennie, hogy alattvalóinak könnyű legyen az élettől való válás. Mert, amint a bölcsek mondják: „Az élet fertőző gonosz betegség, a halál pedig annak kellemes befejezése.” Majd akad valaki.
- SZENÁTOR Ha pedig nem nagyon tolakodnának, találunk majd valami leprást vagy vérhasban szenvedőt, vagy megkegyelmezzünk valamelyik kőbányában sýnylódó ópiumszívónak. Boldogok lesznek, ha azért ér véget a szenvedésük, hogy...
- URALKODÓ Miket beszélsz te, azt hiszed, beleegyeznek, hogy bélpoklosok és bűnözők haljanak meg értem és szennynezzék a becsületem? Keressétek meg az apámat!
- SZENÁTOR Térjünk hát vissza az egészséges néphez.
- URALKODÓ Nos, hogy él az én népem? Mondjátok el nekem legalább ez egyszer kertelés nélkül.
- FŐSZENÁTOR *(hízelegve)* Elegendő rá egyetlen szó is: bőség! Van, ahol az emberek éhségtől, kolerától halnak, háborúban pusztulnak el. Nálunk a bőségtől vagy az öregségtől halnak meg. A statisztikák bizonyítják, hogy dicső hazánk az öngyilkosságok számát illetően első helyen áll a világban. Bőség és unalom! Valamennyien ok nélkül, a semmittevésbe halnak bele! Most pedig egynek e pasasok közül, kétségkívül a legszerencsésebb, kiváló oka lesz a meghalásra, és látni fogod, hogy milyen örömmel teszi...
- URALKODÓ Mennyi időm van még a helyettes keresésére?
- BESÜGŐ A jóslat szerint három nappal hazatérése után a halál eljön a lakosztályába. Az ágyban fogja meglepni. Álmában.
- URALKODÓ Miért ilyen hamar? Mire e sietség? *(rémülten)* Hívjátok az apámat! Adjátok ki a parancsot, hogy a városban sürgősen keressenek egy öngyilkost, aki...
- TANÁCSOS Igenis! Örség!
(Bejön három tagbaszakadt férfi vastag bőrkabátban...)
- TANÁCSOS Ti már bizonyára tudjátok, hogy miről van szó!?
- ELSŐ ŐR Tudjuk. De mi sajnos nem segíthetünk.
- MÁSODIK ŐR Mi testőrök vagyunk.

EGYÜTT Mi nem halhatunk meg az uralkodó helyett, mert vigyáznunk kell az életére.
 FÖSZENÁTOR Helyes! Testőrök! Járjátok be az országot, várfalakat, tornyokat, hidakat, parkokat, minden rejtett helyet, vizsgáljátok meg a fákat is, hátha valaki épp akasztó-kötelet hurkol rájuk. Szüntelenül bámuljatok minden ablakot. Elrendelem, hogy minden lakást világítsanak ki, és minden ablakon húzzák félre a függönyt. Ha aztán észreveszitek, hogy valaki öngyilkos akar lenni, a lehető leggyorsabban hozzátok ide, és busás jutalmat kaptok...

Egyszerismindenkorra bocsánatot kell kérnem az olvasótól, hogy most és a továbbiakban még néhányszor, a bemutató és ismertető szabta határok miatt kénytelen leszek szellemes párbeszédekkel teli részeket egyszerűen átugrani. A közlésre kerülő részletek válogatásában ugyanis azon igyekeztem, hogy amennyire lehetséges, általuk mégis egy tartalmi egésszet nyújtsak. A csemege így helyenként az összefüggés áldozata lett.

Hosszú keresés után, megjelennek tehát az örök a trónteremben, és maguk előtt lökdösik az elfogott öngyilkosjelöltet.

ELSŐ ŐR Uram, engedjen szólnom. Parancsát teljesítettem. Elcsíptem egy öngyilkost, és most várom a jutalmamat.
 MÁSODIK ŐR Én is, én is, uram. Én láttam meg először.
 URALKODÓ (örvendve) No, és ki az a deli legény?
 ELSŐ ŐR Valami csavargó... és megpróbált...
 MÁSODIK ŐR És megpróbált lesből öngyilkos lenni!
 URALKODÓ Hogyhogy lesből akart öngyilkos lenni?
 MÁSODIK ŐR Ezen én is csodálkoztam.
 ELSŐ ŐR Uram, én jobban csodálkoztam, mint ő. Esküszöm.
 MÁSODIK ŐR Hazudik. Mindenki tudja, hogy nincs a városban még egy ember, aki annyira csodálkozna, mint én.
 URALKODÓ Elég. Vezessétek elő azt a jómadarat.
 (A királynő jön be, zokog.)
 URALKODÓ Miért sírsz?
 ALKÉSTIS Ó, én szerencsétlen...
 URALKODÓ Mire való a könny? Csak tréfáltam az imént. Ne félj, hoztam én neked most is ajándékokat. (Alkéstis nem hagyja abba a sírást.) No, mi az, mi baj, kislány?
 ALKÉSTIS Azt mondták, hogy meg fogsz halni!
 URALKODÓ Hát igen. A baj mindig akkor jön, amikor a legkevésbé várjuk. (Alkéstis felzokog.) Hagyd már abba, hagyd már abba! Most, hogy látom mennyire szeretsz, nyugodtan távozhatok. Könnyebb lesz, mert tudom, hogy még előtted az élet. Fiatal vagy, szép vagy és okos... Nem is olyan borzasztó...
 ALKÉSTIS Persze, te könnyen beszélsz. Te már nem leszel, én meg kénytelen leszek úgy élni, mint a többiek. Velem te nem törödsz. Kedved kerekedett meghalni? No jó. De azzal nem törödsz, hogy én többé nem leszek az uralkodó felesége, hogy engem kiraknak ebből a lakosztályból. És még mered azt mondani, hogy nem is olyan borzasztó...
 URALKODÓ Nem úgy gondoltam...
 ALKÉSTIS Látom már, hogy koldusbotra akarsz juttatni. Hát jó,

- csak rajta. Menj. Halj meg. Menj, menj! (*Észreveszi az Uralkodó tehetetlenségét.*) Ahelyett, hogy a jövőmről gondoskodtál volna, te egyre csak utaztál, és az ország boldogulásáról tartottál beszédeket.
- URALKODÓ Halkabban, halkabban! Ha az alattvalóim megtudják, hogy milyen a családi életünk, még azt találják hinni, hogy papucshős vagyok, és nem fognak többé félni tőlem.
- ALKÉSTIS Törődöm is én a te alattvalóiddal. (*A közönséghez.*) Hadd tudja meg mindenki, hogy férfi helyett milyen fajankóm van neked. Neked egyáltalán eszedbe se jutott, hogy majd valami tehén jön ide az én helyemre, aki megjártssza majd a nem tudom mit. De jegyezd meg jól: inkább én halok meg helyetted, semhogy illet megengedjek.
- URALKODÓ (*Nevet.*) Inkább én halnék meg, semhogy téged elveszítselek. Nyugodj meg. Majd rendbe jön minden... Ehol e, épp most hozzák a legényt, aki majd a fejével fizet a kettőnk boldogságáért. Légy kedves hozzá.
- ELSŐ ŐR (*Maga előtt lökdösi a pulóveres, posztónadrágos öngyilkost.*) Ehol e, felséges uram, nézd csak meg, hogy milyen alattomos az az öngyilkos pofája...
- URALKODÓ Hagyjatok magunkra bennünket. Menjetek a pénztárba. Ott majd megkapjátok a jutalmatokat.
- ELSŐ ŐR (*Elmenőben.*) Legalázatosabban köszönöm.
- MÁSODIK ŐR Én alázatosabban köszönöm, mint ő, mindenki tudja, hogy a...
- URALKODÓ Gyere csak ide, te legény... Én tulajdonképpen szegyenkezem miattad. Tudod-e, hogy a te haláloed egy bizonyos értelemben megöli a felebarátaidat, sőt engem is egy kicsit. Ismeretes-e előtted, hogy a mi felülmúlhatatlan törvényeink szerint, amelyekhez fogható nincs a világon, az öngyilkossági kísérlet a gyilkossági kísérlettel egyenlő, s a legszigorúbban büntetendő, akár az emberevés vagy bármilyen más politikai bűntett?
- ÖNGYILKOS Bocsásson meg. Fogalmam sem volt róla, hogy az én személyes elhatározásomnak ilyen politikai íze lehet.
- URALKODÓ Manapság, fiú, minden politika. Ha például a reggelihez kávét rendelsz tea helyett, vagy kávé helyett teát, én ebben már meghatározott politikai állásfoglalást látok. Érted?
- ÖNGYILKOS Megbocsásson. Értem: ebben a városban, amelyben semmi sem a sajátom, még a gondolatom is a magáé. Magától függ, hogy én mit fogok ebédelni, olvasni, érezni, tenni és mondani. Ha ez magának nem tetszik, én többé nem érezhetem magam kedvem szerint elhagyatottnak. A saját testemmel sem rendelkezem többé, mert az ágak is, amelyekre fel akartam magam kötni, a maga tulajdonát képezik.
- TANÁCSOS (*Kérkedő újjgazdag öltözetben.*) Az utcákon felhagytak a danázással. A bálak királynője, ahogyan a híres énekesnőt nevezték, kiadta lelkét...
- URALKODÓ Nem szeretem az ilyen gyászos beszédet. Ezt a kifejezést, hogy kiadta a lelkét, töröljétek a szótárból. Folytassák, mintha mi sem történt volna.
- TANÁCSOS (*Kimegy.*)

- ÖNGYILKOS Hát ő is meghalt? Mennyi nagy emberünk veszett el ebben az esztendőben!
- URALKODÓ *(siránkozva)* Sajnos, a számuk nemsokára gyarapodni fog! Ilyen ez a mai világ! A föld mind sivárabb. Egyre kevesebb örömem telik a világban. Szétzúlik, mint valami varázslatos estély, amelyről elmennek a legbecesebb, legérdekesebb vendégek. Csupa középszerű tökfilkó marad körülöttünk. Emlékezzen csak vissza, hogy kik haltak meg az utóbbi időben! *(panaszosan)* És még ezután ki fog meghalni!
- ÖNGYILKOS Igaz, a világ egyre újul, de lassan, túl lassan. Születnek újabb értékes emberek, de nem győzik pótolni a veszteségeket.
- URALKODÓ Lám, egészen értelmes gyerek vagy. Mert például ki tudna engem pótolni, nem igaz? És ez az oka annak, hogy megkísérelted ezt a, hogy is mondjam csak, bocsáss meg a kifejezésért, ezt a szégyenletes büntettet: meg akartad ölni az alattvalómat... ez a te öngyilkosságod... lesből...
- ÖNGYILKOS Nem, én ezt félelmemben tettem. Ne csodálkozzon. Ebben a világban annyi a baj, a veszély, az árulás, az embertelenség, betegség, gyűlölet, rettegés, annyira úrrá lett fölötte, hogy én mindig elképedek, valahányszor egy aggastyánnal találkozom. Hogy az ördögbe tudta kikerülni azt a rengeteg alattomos csapdát, és hogyan maradt életben; hogyan sikerült megőregednie, kérdezem álmélkodva a járókelőket, és soká kísérem az utcák hosszán az ősz fejet, mintha dicsfény övezné.
- URALKODÓ Ugyan, van a világon szeretet is, szépség is, van dicsőség is, meg jó konyha és te így begyulladtál...
- ÖNGYILKOS Nem. Én elégedetlen voltam. Elkeseredett. Soha a legkisebb lehetőségem sem volt semmire. Jobban mondvá mindig megfosztottak tőle. Születésemről fogva csak éhség, rettegés, megalázás, aggodalom, nincstelenség és mindenféle nyomor volt az osztályrészem. A vágyaimon kívül soha egyebem nem volt. Megígértem önmagamnak, hogy ha a huszonötödik életévemig nem változik semmi, akkor öngyilkos leszek.
- URALKODÓ És?
- ÖNGYILKOS És semmi. A huszonötödik születésnapomon bort ittam. Részeg fővel úgy tűnt, hogy még csak most kezdődik az élet, és hogy még előttem van minden. Engedélyeztem hát magamnak még egy esztendőt!
- URALKODÓ Szóval most huszonhat éves vagy.
- ÖNGYILKOS Nem, most harminc vagyok. Tudja, a következő négy esztendőben is hitegettem magam, miközben egyesek olimpiai győztesek lettek, learatták az irodalmi díjakat, háborúkat nyertek és állásokat, mások donzsuanok lettek! Az én bátyám sofőr volt egy teherautón, és végig a tengerparton minden városban dudált. Némielyikben többször is. Mindenütt volt kedvese, és át-haladtában így üdvözölte őket. Ez hiányzik nekem és a velem egyívásúaknak, a kedves dolgok sokasága, amelyek mellett köszöngetve, üdvözölgetve haladhatnánk el.

- URALKODÓ Te szeretsz így... ízé, sokszor beszélsz ilyeneket? Én már középkorú vagyok, de véleményem szerint a meg nem tört férfi élete tulajdonképpen a negyvenedik éve után kezdődik. Te még csak harmincéves vagy, és máris elegend van a világból?
- ÖNGYILKOS Dehogyan, szomjúhozom! De mi keresnivalóm van benne? Harminc év. Az élet fele elmúlt, és a másik fele sem lehet kevésbé kellemetlen. Belőlem már nem lesz semmi. Mia végignéztem, hogyan gyakorolnak a diszkoszvetők. Körülöttem, a pálya mögötti fűvön, csupa velem egykorúak ültek, kövérek, kopaszok, tele pénzzel és sikerekkel. Valamivel jobb állapotban vagyok, mint ők, de én is kész vagyok. Se az ő korongjuk, se az enyém már nem repül túl a célon. Megértettem, hogy mekkora a fiatalságban rejlő erő, és hogy mekkora az én veszteségem. Kezdek öregedni, és cserébe nem kaptam semmit. A vagyon, tekintély, szerelem engem elkerült. A fiatalságom elfogyott, de hasznát nem láttam.
- URALKODÓ Roppant érdekes. Mesélek majd rólad a filozófusaimnak. Iskolázott emberek. Nem szeretem őket. Unalmasak. Folytasd!
- ÖNGYILKOS Érdemes-e az embernek élni az életét? Hogyan telt el az utolsó esztendőm és az utolsó napom? Leszereltem a katonaságtól, amint tudja, győztünk, és felvettem ugyanazt a ruhát, amelyben annak idején bevonultam a tüzérséghez. Az ember azt várná, hogy azok után valami megváltozik, ha más nem, legalább a nadrágja. A mai nap pedig, a szülővárosomba való visszatérésem után az első, ugyanolyan volt, mint bármelyik előtte. Nyolckor keltem, kettőig a téren, a szájatató tömeg előtt dicsértem annak a rossz sörgyárnak a seprőjét, amelynek dolgozom...
- URALKODÓ Honnan tudod az időt? Hát nem állt meg minden óra?
- ÖNGYILKOS Az én órám a hasam. Két óraker már fáradt vagyok, éhes, és kiszárad a torkom. A bőséges ebéd után néztem az olimpiász előkészületeit, a diszkoszvetőket, aztán egy órán át olvastam az újságot, abban természetesen benne van minden... másokról. És ez az egész. *(A közönséghez.)* Én nem mondom, hogy ez kevés, a baj ott van, hogy semmi kilátás sincs arra, hogy bármi is változzon. Mint valami Sziszüphosz, egyre görgetem magam előtt örökké egyforma napomat. Az évek pedig úgy hasonlítanak egymásra, mint egyik tojás a másikra. Na jó, kérdezhetnék maguk, mit akarok én tulajdonképpen?
- URALKODÓ Na jó, hát mit akarsz te tulajdonképpen? *(Az öngyilkos vállat von, az uralkodó késsel játszadozik.)* Így pedig az életed egy lyukas garast sem ér.
- ÖNGYILKOS Így pedig az életem egy lyukas garast sem ér.
- URALKODÓ És te szeretnél tőle megszabadulni?
- ÖNGYILKOS Ha ezek a maga barbárai nem akadályoztak volna meg a szándékomban, akkor most nem válaszolhatnék a kérdésére.
- URALKODÓ A te bűnös halálodból pedig senkinek sem lett volna haszna. Nem maradt volna utána egyén, csak a csúf emlék, nem igaz?

- ÖNGYILKOS Engem az nem izgatna. Nem igaz?
URALKODÓ Egyezem azzal, hogy a te életteddel már nincs mit kezdeni, de a halálad hasznára lehetne az egész országnak.
- ÖNGYILKOS *(fanyalogva)* Hogyan?
URALKODÓ Hajlandó lennél egy igen jelentős személyiség helyett meghalni?
- ÖNGYILKOS Maga helyett, ugye?
URALKODÓ Vállalod, ugye? Kitüntetünk! Hősies áldozatod után utcát nevezünk el rólad. Államköltségen temetünk el. A koporsódra én fogom személyesen az első göröngyöt dobni.
- ÖNGYILKOS Nekem édes mindegy.
URALKODÓ Ó, akkor hát megegyeztünk. Kezet rá. No, rázd meg! Jobban, még jobban! Szeretném, ha az utolsó ebédedet az én társaságomban költenéd el. Majd én ébren tartom hazafias érzelmeidet. Megebédelsz, és utána, ne félj, menedéket lelsz a halálban. Meg is érdemelted.
- ÖNGYILKOS Az ebédet, vagy a halált? Mi ez, meghívás ebédre, vagy...
URALKODÓ *(vidáman)* Én meghívlak, én ezt parancsolom! Esküszöm, hogy ma a te tiszteletedre azt a híresebb étrendet állítjuk össze. *(Élvezettel olvassa az étrendből.)* Előbb tojást főznek, azután a tojásokkal megtöltik a halakat; a töltött halakkal megtöltjük a sült csirkéket, a sült csirkékkel pedig a sült bárányokat, végül pedig ezekkel a sült bárányokkal megtöltünk egy sült tevét. Zaba! Már a zabálásba bele fogsz halni. Hát még a borok, a borok. A városi vízvezetékéből egész nap bor fog folyni víz helyett!
- ÖNGYILKOS De hát...
URALKODÓ *(pajkosan)* Hogy is győzzük majd mindazt betörülni? Csemegézünk majd egészen a te nagyra becsült haláلودig! Terített asztaltól a sivatagba, ahogy az udvari bölcsém szokta mondani, de én nem szeretem az iskolázott embereket. Mindenre csak bólogatnak. A nemtetszésük pedig az ételmaradékokkal együtt a szakállukba ragad.
- ÖNGYILKOS Kellemetlen...
URALKODÓ Mi a kellemetlen, jó fiú?
ÖNGYILKOS Annyiszor álmodoztam róla, hogy mi lenne, ha eljuthatnék magához. Csak annyira, hogy néhány szót mondjak magának, és megint minden rendbe jönne. És lám, most itt vagyok, nézem magát, beszélek magához, és az egésznek csak annyi az eredménye, hogy megegyeztünk az én halálomban. Fonák dolog. Szörnyű! Én nem akarok meghalni magáért.
- URALKODÓ *(vidáman)* Késő a bánat, már megígérted. Nem szabad hazudni az uralkodónak! *(kíváncsian)* És miért nem akarsz?
- ÖNGYILKOS Azért, mert látom, hogy magának ez nagyon fontos. Azt akarom, hogy egy kicsit tőlem is függjön a maga fényűzése.
- URALKODÓ De én szépen kérlek, hogy légy hű történelmileg is jelentős adott szavadhoz. Nem szép dolog az, ha a fiatal emberek megváltoztatják ésszerű elhatározásaitkat. Ez rossz fényt vet az egész nemzedékre. A fia-

talokban folytatódik a világ, és miféle világ lesz majd az, amelyik olyan gyerkőcökre támaszkodik, akiknek még annyi bátorságuk sincs, hogy meghaljanak egy, a legszebb férfikorban levő komoly úrért!

ÖNGYILKOS *(egyre konokabban)* Különben is, kezd nekem az élet tetszeni. Igaz, hogy vannak némi nehézségeim, de még mindig szép vagyok, fiatal és vágyakkal teli. Még van idő, még tehetek valamit! Hiszen épp maga mondja, hogy az igazi élet csak a negyvenedik év után kezdődik!

URALKODÓ De ha önmagadtól nem méltóztatol megdögleni, én meg fogom neked azt parancsolni, én kényszeríteni foglak.

ÖNGYILKOS Maga be fog krepálni, még mielőtt engem rákényszeríthetne.

URALKODÓ Ha nekem nem is sikerülne, jön majd helyettem valaki más, és érte is fel kell majd fordulnod. Különben is, én meg fogok tenni mindent, hogy ne várhasd be őt.

ÖNGYILKOS De magát ez mégsem menti meg. Ki fog nyiffanni! Halott lesz. A lehető leghalottabb! Hulla! Rothadék! Megvetlek!

URALKODÓ Ó, mily mérgező szavak! Kifelé! Őrség! Szentelen! Áruló! Aljas fráter! Semmirekellő! Hazug! Puhány! Őrség!

ÖNGYILKOS Te emberevő!

URALKODÓ Testőrök!

Ha egy királynak meg kell halni, a lehető helyettesek száma semmi esetre sem merülhet ki csupán egy öngyilkosjelölttel. A tanácsosok arra valóak, hogy tanácsot adjanak és felhívják az uralkodó figyelmét az alattvalók hódolatára... különösen, ha az alattvaló egy közszeretettnek örvendő szépleány...

SZÉPLEÁNY Megbocsásson...

URALKODÓ Gyere, szépem, érezd magad úgy, mint odahaza.

SZÉPLEÁNY *(Kelleti magát.)* Felség, az ajtó előtti várakozás annyi keserű órája után, nem számítottam ennyi nyájasságra.

URALKODÓ Én is csak ember vagyok, nem szállt fejembe a dicsőség. Különben is a nyájasság a nagy uralkodók erénye, na meg a tisztességeseké... Nem innál meg valamit?

SZÉPLEÁNY Egy limonádét, felség. Sohasem iszok szeszes italt, mert vadulok tőle.

URALKODÓ Én meg bort iszok. *(Az örök hozzák az italokat.)* Elég citromot facsartatok bele? Itt is meglopnak. Egy citromból négy limonádét csinálnak. Disznóság. No, mesélj szép lány, mi a panaszod?

SZÉPLEÁNY *(váratlanul)* Meggyaláztak!

URALKODÓ Ki volt az a gonosz, aki ilyesmire vetemedett?

SZÉPLEÁNY A maga katonái. Ünnepezték a maga sikereit, leitták magukat, és megtörtént.

URALKODÓ *(Szórakoztatja a dolog.)* No, meséld el, hogy volt.

SZÉPLEÁNY Hát, ami azt illeti, nem volt rossz. Jóképű vidám legényei vannak, Felség, értik a módját.

URALKODÓ Akkor hát minek jöttél panaszra?

- SZÉPLEÁNY Tudom, hogy bajban tetszik lenni, gondoltam, hátha meg tetszik érteni az én bánatomat is. (*sírósan*) Igaz, hogy kedvesek a katonái, de foltot ejtettek nemcsak a ruhámon, hanem a becsületemen is, és ezt tudja az egész ország, és most itt már nem mehetek férjhez, nekik pedig nagyon megtetszett ez a szórakozás, és nem engedik, hogy elutazzak. Szekíroznak, mindig visszaküldenek a határról, én nem akarok elmozdulni a határról, ők nyakasak, én is elég önfejű vagyok, és így a dolog majdnem mindig azzal végződik, hogy elvisznek az ágyamba.
- URALKODÓ (*vigan*) Szegénykém!
- SZÉPLEÁNY Nagy igazságtalanság történt velem.
- URALKODÓ Amint befejezed a sirámodat, abban a pillanatban helyrehozzuk.
- SZÉPLEÁNY Felség, szeretnék egy kicsit utazgatni.
- URALKODÓ Miért, hát a mi hazánk nem tetszik neked?
- SZÉPLEÁNY Honnan tudhatnám, hogy milyen szép, ha más országot még nem láttam? Szerény és kurta ifjúságunk van, mi egyebünk marad, mint az utazás? Madeira! Saint Tropez! Palm Beach!
- SZÉPLEÁNY
Hogy maga milyen csodálatosan tud beszélni az utazásokról.
- URALKODÓ (*Nevet.*) Együgyű leány! Az én útiemlékeimet és a beszédeimet általában az udvari irnokom agyalja ki. Azért fizetem. Szintén képzett ember. Nem szeretem az iskolázott embereket. Azok csak beszélnek, és semmit nem tesznek. Meg gyávák is. (*A lány ásit.*) Ne ásíts, nekem az valóságos kínszenvedés. Anélkül is álmos vagyok, és nem merek aludni.
- SZÉPLEÁNY Bocssásson meg, felség, kiszaladt a számon. Én különben debizisten jól nevelt lány vagyok. A mamámat sohasem láttam ásitani, én meg naphosszat tudok ásítozni és nyújtózkodni, hogy a csontjaim is ropognak bele. Úgy látszik, ilyen a szervezetem felépítése. Felség, vizsgálja meg, hogy milyen a szervezetem felépítése!
- URALKODÓ (*Fulladozik.*) No, no hagyd abba. Takard el meztelen bájaidat, mert ha benyit a feleségem, akkor mind a kettőnknek a szervezetére ver.
- SZÉPLEÁNY Én szépleány vagyok. Gyönyörködjék bennem. Tetszik az illatom?
- URALKODÓ Elég! Elég! Bejöhet valaki, kis bolondom. (*keményen*) Parancsolom, hogy azonnal fedd el a térded...
- SZÉPLEÁNY Felség, ön előtt nem rejthetem új érzéseimet: érzem, hogy szerelmesedek, habár az hülyeség...
- URALKODÓ Fested a hajad?
- SZÉPLEÁNY Ha már csak ez az egy életem van... legalább szökén akarom leélni.
- URALKODÓ Van-e valakid, gyermekem?
- SZÉPLEÁNY (*szívet tépőn*) Csak egy fivérem. De az se igazi fivérem. A mamám, tudja már, milyenek ezek a modern mamák, annyi férjet cserélt, hogy mi, szerencsétlen gyermekek, sehogy sem tudunk eligazodni a papáink között. Gyűlölsz, mondjuk, valakit, és a végén kide-

rül, hogy a kishúgod papáját gyűlöled a sajátod helyett.

URALKODÓ *(hivatalos hangon)* Na, térjünk csak vissza a te esetedhez. Miért nem akartak téged külföldre engedni? Utazással akartam tölteni a nyarat. Olyan remekül festek fürdőruhában. És nem engednek, mert azt mondják: először is, van számomra itt is elég munka, másodszer, engem jobban érdekel a férjfogás, mint a külföldi festészet. Azt mondják: képeket idehaza is nézhetsz. Mintha amazokat a dolgokat is nem lehetne idehaza csinálni.

URALKODÓ Hiszek neked. Majd elintézzük. Majd befűtök én azoknak a gazembereknek.

SZÉPLEÁNY Felség. Imádom magát.

URALKODÓ Biztos vagy benne?

SZÉPLEÁNY *(elakadó lélegzettel)* Hát nem látja?

URALKODÓ Miről tudod?

SZÉPLEÁNY Arról, hogy mindenre képes vagyok magáért.

URALKODÓ Kérlek, tegezz.

SZÉPLEÁNY Admetosz, én éretted mindenre képes vagyok.

URALKODÓ Megengedem neked, hogy Adminak becézz.

SZÉPLEÁNY Admi, én éretted mindenre képes vagyok.

URALKODÓ Képes lennél meg is halni értem, ha ezt kívánnám tőled?

SZÉPLEÁNY Hát persze, nyuszikám.

URALKODÓ Akkor hát halj meg, szerelmem. Itt a megváltás! Végre! A feleségem élni fog! Imádlak! *(Felemeli az asztalra.)* Örökké hálás leszek neked ezért, Nagyszszony vagy! Holnap fél hatkor meghalsz.

SZÉPLEÁNY *(Mintha álomból ébredne.)* Tessék? Egy szót sem értek. Meghalni?

URALKODÓ Milyen emlékművet akarsz? Fürdőruhában? Bronzból? *(Szépleány lassan szoborrá változik.)* Ott lesz minden strandon. Télen bundát húzunk rá, hogy a szelek le ne hűtsék drága testedet. Nemzedékek vesznek majd példát rólad. Tudod-e, hogy elhatározásod mit jelent a hazának?

SZÉPLEÁNY Tudom is, meg nem is. *(Uralkodó öröme lelohad.)* No, miért komorodtál így el?

URALKODÓ Olyan vagy te is, mint a többi. Előbb dobálódzol a nagy ígéretekkel, de amikor fel kéne kötni a gatyát és beváltani az ígéretet, akkor adod az ügyefogyottat.

SZÉPLEÁNY Én? Még hogy én hazudnék!? Nem szégyelled magad? E! ne tudjak mozdulni innen, ha meg nem teszem, amit ígértem. Manapság az utcalány az egyetlen megbízható ember. Királynak, bakának egyformán ad örömet. Neki hihetsz. Esküszöm neked, hogy a barátomim is szobrot érdemelnek. Azt akarom, hogy meg is kapják! Ez lesz a legjobb reklám a mi iparunknak.

URALKODÓ De kedves, hova állítsam azt a rengeteg szobrot?

SZÉPLEÁNY Az engem nem érdekel. Dobasd ki a feleslegeseket. Már úgyis szinte eltorlaszolják az utcákat. Valóságos korzó van botcsinálta nagyságokból.

URALKODÓ Te, vigyázz, mit beszélsz!

SZÉPLEÁNY Én sókimondó ember vagyok.

URALKODÓ Azért nincs szerencséd az életben.

- ALKÉSTIS *(Bejön és elképedve nézi Szépleányt, aki még mindig a szobor pózában áll.)* Hát ez meg mi?
- URALKODÓ Az odaadás szobra.
- ALKÉSTIS *(dühösen)* Szobor? Mióta hívják a szajhát szobornak?
- SZÉPLEÁNY *(előkelően)* Nyuszikám, mutass ajtót neki. Ki ez a kereplő?
- URALKODÓ *(nyomorúságosan)* A feleségem.
- SZÉPLEÁNY Ez a te feleséged?
- ALKÉSTIS Le arról az asztalról, te utcalány! *(Uralkodó a szemével próbál jelt adni neki.)* Mit kacsingatsz itt nekem? Takarodjon!
- SZÉPLEÁNY Takarodj te! *(Beleéli magát a szerepbe.)* Sejtet-e te egyáltalán, hogy kivel beszélsz? Tudod-e te, hogy én erről az asztalról egyenesen a történelembé megyek? Engem különleges állami megbízatással tiszteltek meg. És különben is, mit adod te itt a bankot, te kócbaba; mire vagy te jó? Szegény, jobb sorsra érdemes férjed. Bizonyos vagyok benne, hogy még azt is, amit adhatsz neki, azt se tudod úgy adni, ahogyan kell. Fontold meg, amit mondtam, én pedig megyek. *(Mél-tóságteljesen indul, bizonyos benne, hogy úgysem engedik el. Uralkodó futva utoléri.)*
- URALKODÓ Kérlek, maradj. *(Alkéstishez rohan.)* Mit rontod nekem a bótót, hiszen már beleegyezett.
- ALKÉSTIS Vagy úgy. Ó, milyen szórakozott vagyok. *(a legnyájásabb mosollyal)* Drága asszonyom, csak nem akar máris ithagyni bennünket? Ezt nem engedhetem meg. Igazán rosszul esne.
- SZÉPLEÁNY Nem érek rá.
- URALKODÓ *(Alkéstis segítségére siet.)* De hiszen a haza kéri, hogy maradjon.
- ALKÉSTIS Persze, persze, jöjjön inkább, megiszunk egy pohár portóit.
- SZÉPLEÁNY Hát jó, akkor maradunk, maradunk...
- ALKÉSTIS *(Tölt a poharakba.)* Gyönyörű frizurája van. Elárulná, hogy ki fesüli önt az utóbbi időben?
- SZÉPLEÁNY Mi magunk fésüljük magunkat. C'est la vie! És ön? Bájos a ruhája. Hol vette?
- ALKÉSTIS Japánban! C'est la vie. Szintén. A nyakláncom ceyloni, az órám svájci. Most áll. Fehérneműt csak Hollandiában vásárolok, illatszereket pedig Indiában. A cipőm természetesen olasz...
- URALKODÓ Mindig tudtam, hogy ti ketten remekül össze fogtok barátkozni... *(Alkéstis egy megsemmisítő pillantást vet rá.)*
- SZÉPLEÁNY A maga felesége igen kellemes személy. Gratulálunk. Becsszó örülök, hogy megismerkedhettem vele. A valóságban szebb, mint az újságokban. Ami igaz, igaz, roppant fotogenikus. Egyébként ez ma az én nagy napom. A barátnőim csodálni és irigyelni fognak. De én mindig tudtam, hogy valami nagyra vagyok hivatott.
- URALKODÓ Térjünk a tárgyra. *(nagylelkűen)* Ráadásul én magát meg is jutalmazom. *(Pénzt nyújt át neki.)* Na, csak rajta, vedd el, ne tettesd magad. Vegyél magadnak valamit. *(A pénzt Szépleány keblébe akarja dugni.)*
- SZÉPLEÁNY *(Villámlik.)* Á, szóval így, te büdös kurafi! Hát kinek nézel te engem? Azt hiszed, hogy én ezt pénzért te-

szem? Most már látom, hogy igaz az, amit mesélnek rólad...

URALKODÓ És miket mesélnek?
SZÉPLEÁNY Hogy egy közösleges fajánkó vagy.
ALKÉSTIS Na lám, nem megmondtam?
SZÉPLEÁNY *(Királyi gesztussal az uralkodó arcába dobja a pénzt.)* Nem kell, hogy te állíts nekem szobrot. Állok majd magam a sarkon, pasasra várva. Adieu! *(Indul.)*

URALKODÓ Te szajha! Órség! Nem fogsz Saint Tropezben millióshoz férjhez menni!

Ha az ember tehetetlen, akkor vagy magába omlik, vagy őrijong — még ha király is; vagy annál inkább. Aki tudja, hogy meg kell halnia, azt hiszi, hogy megvigasztalódna, ha mindenki más előtte halna meg. Mivel azonban ilyen kívánságuk még a királyoknak sem teljesülhet — még a színdarabban sem —, akkor legalább előleget kell venni a vég-tisztességéből. Hiszen a temetési pompának is csak addig van értelme, amíg az ember él...

URALKODÓ *(Felemeli a koporsó fedelét, miközben viszik.)* Miért nem sír senki? Kevés a könny... túl kevés a könny!

FŐSZENÁTOR Elrendeljük, hogy sírjon az egész ország! A temetés napján könnyfakasztó gázt szórunk szét a levegőben.

URALKODÓ Túl kevés a koszorú, kevés a kítettetés...

SZENÁTOR A múzeumokból és kincstárakból kikölcsönözünk minden kítettetést, letaroljuk az ország minden virágát és fűvét; győzelmi koszorúkat fonunk belőlük...

URALKODÓ No és a zászlók? Túl kevés...

DIPLOMATA Minden rendelkezésünkre álló vászonzól fekete zászlót varrunk. Azokról a polgárokról, akiknek nem kell kimozdulniok otthonról, leszedjük az inget, és azokat is feketére festjük. Annyi lesz a gyászlobogó, hogy alattuk járva elfeledjük derűs egünk színét...

URALKODÓ *(Felül a koporsóban.)* Túl kevés embert látok.

FŐSZENÁTOR Leállítunk minden munkát, és kényszeríteni fogjuk az embereket, hogy holttested nyomában lépkedjenek.

SZENÁTOR Fájó szívvel és könnyes szemmel búcsúzunk fennkölt uralkodónktól, hazánk nagy fiától...

URALKODÓ *(Elégedetlen, helyesbít.)* A legnagyobb fiától...

FŐSZENÁTOR Legnagyobb fiától...

URALKODÓ *(Súg.)* Akihez fogható még nem született...

FŐSZENÁTOR Akihez fogható még nem született...

URALKODÓ ... Ezen a dicső földön...

FŐSZENÁTOR ... Ezen a dicső földön. Akarod talán te folytatni?

URALKODÓ *(zavarban)* Nem, én majd fekszem. Csak te méltóztassál, ne zavartasd magad.

FŐSZENÁTOR Bejárta úgyszólván az egész általunk ismert világot, hogy békés háborúkkal meghódítsa. Halhatatlan műve...

URALKODÓ Miféle nyomorúságos fa ez? Ezen akarjátok ti elhamvasztani a testemet? A legnagyobb nyomorúságosabb pásztor is jobb fán főzi a vacsoráját.

FŐSZENÁTOR Kiválogatjuk a legillatosabb olajfákat. *(Folytatja a beszédet.)* Ime, milyen nagy kár, hogy nem esik ma

az eső, hogy a szerencsétlenségnek ezt a napját még szomorúbbá tegye.

URALKODÓ Ez meg mi?

SZENÁTOR Urna, amely a te hamvaitat tartalmazza.

URALKODÓ *(Kimarkolja az urnából a hamut.)* Egyetlen maréknyi? Ez minden? Ez az egész? Az én kilóimból csak ennyi fog maradni?

SZENÁTOR Mennyi hamvat parancsolsz?

URALKODÓ Hülye. *(ijedten)* Hol vannak a harangok? A harangokról megfeledeztek! Miért nem szólnak a harangok? Azt akarom, hogy zaj töltse be ezt a sivárságot!

ALKÉSTIS *(Beront.)* Jaj de gyönyörű! Engem miért nem hívtatok? Szívem, te mit keresel abban a koporsóban?

URALKODÓ Buta kérdés. Gyakorolok.

ALKÉSTIS Engedd meg, hogy én gyakoroljak egy kicsit helyetted. *(Beleéli magát a szerepbe.)* Ó, szegény uralkodóm, lám, hogyan találak. Íme, ünnepélyesen, mindenki előtt kijelentem, hogy képes vagyok arra, amire senki más nem képes: kész vagyok meghalni éretted.

MIND Engedd meg neki! Add meg neki ezt a nagy örömet!

URALKODÓ Nem! Soha!

FŐSZENÁTOR Haljon, ha öröme telik benne. Miért vagy konok?

URALKODÓ Csak. Konok vagyok! Az ő áldozatával akarjátok lemosni a saját nemtörődömségeteket!... Takarodjatok! Mind! Gyorsan. *(Uralkodó kiugrik a koporsóból. Mindenki menekül...)* Nem akarok meghalni! Álruhában bejárom az országot, és magam talállok egy jótét lelket, aki önként meghal majd helyettem! Álszakállt adjatok rám!

A következő fogás a draškovići „étlapon” a „mangrejtve elfogott” király. Az önfeláldozó-jelöltekre vadászó testőrök ugyanis az elnéptelenedett utcákon elfogják az álruhás Uralkodót. Miután villanyárammal és egyéb csiklandozószerekkel kellőképpen preparálták, beviszik a zsákmányt a trónterembe, és a jutalom reményében elmennek inni egyet. Közben sok jeleneten át rugdalózik hiábavalóan az álruhás, megkötözött Uralkodó, bizonyítván ezzel azt, amit úgysis tud mindenki, hogy az Uralkodót nem lehet megkülönböztetni a többi embertől, de rugdalózásai közben egyéb is kiderül, amit az emberek szintén tudnak de időnként elfelejtenek:

(Főszénátor és Szenátor bejönnek, és meglátják a megkötözött Uralkodót...)

URALKODÓ Segítség! Tegyetek fel a trónra!

SZENÁTOR Hiszen ez az Uralkodó! Segítsünk neki!

FŐSZENÁTOR *(visszarántja, majd súgva)* Megállj, te hebehurgia! Hát nem érzed, hogy valami büzlik?

SZENÁTOR *(belélegez, majd hangosan)* Nem, szavamra, nem érzek semmit.

FŐSZENÁTOR Lassan forog az eszed. Mindent a szádba kell rágni.

URALKODÓ Vegyetek le rólam az álszakállt! Segítség!

PLANÉTÁS Hallgass, te szerencsétlen... Ezek a legmagasabb személységek. Már azért is büntetés jár, ha megszólítod őket.

URALKODÓ Ültessetek a trónra!

FŐSZENÁTOR Meg van kötözve és tehetetlen, tanú pedig nincs más, csak ez az öreg. Tegyük el őket láb alól, és minden vagyunk teljesülni fog.

SZENÁTOR De hiszen ez tilos.

FŐSZENÁTOR *(epésen)* Ha szabad lenne, akkor mindenki megtenné! Mi adjuk meg magunknak, vagy tagadjuk meg magunktól ezt a jogot!

URALKODÓ *(miután nem sikerült felmásznia a trónra, dühösen)* Számúzlek benneteket, ha rá nem jöttök, hogy ki szólított. Hát olyan jelentéktelen számotokra az én hangom, hogy már egy álszakáll is kitérli a fületekből? Vegyétek le rólam ezt az álszakállt!

FŐSZENÁTOR Az imént láthattad, hogyan tolja mindenki saját magát előre. Egy szék üresedett meg, és ezer fenék rohamozza. Te talán nem szeretnél magasabbra emelkedni a létrán?

SZENÁTOR Dehogynem, éppúgy, mint bármelyik értelmes ember.

FŐSZENÁTOR No és hogy akarod ezt elérni, ha nem ürül meg senkinek a helye?

SZENÁTOR Hát az akkor valóban lehetetlen.

FŐSZENÁTOR Nos hát?

SZENÁTOR Egyezem, tegyük el láb alól! *(Főszénátor Uralkodó felé indul.)* De azzal már nem egyezek, hogy te ülj a helyére. Azt hiszed talán, hogy én elszédülnék, ha beleülnek az uralkodói székbe?

URALKODÓ Hé, halljátok-e, ide gyertek, ide, vegyétek le rólam az álszakállt, és nyomban rám fogtok ismerni. Ültessetek fel a trónszékbe, nem, előbb vegyétek le rólam az álszakállt, nem, előbb tegyetek fel a trónszékbe, nem...

FŐSZENÁTOR Ne vesztegessük az időt. Ezekről az apró részletekről majd később tárgyalunk.

SZENÁTOR Nem, hanem most! Most, ha mondom!

FŐSZENÁTOR Nem látom be, hogy miért előznél meg pont te?

SZENÁTOR Rendben van, húzzunk sorsot. Állítsa fel a rangsort a szerencse.

FŐSZENÁTOR Ó, hogy vesztegetjük a drága időt. No jó, dobj fel egy pénzt.

URALKODÓ Ültessetek vissza a trónra. Senki rám sem hederít már. *(Szenátor feldobja a pénzt, az a trón felé gurul, amelynek tövében Uralkodó izeg-mozog dühtől elakadó lélegzettel. A szenátorok, a pénzdarabot kísérve, feléje kúsznak. Mindhárman kíváncsian bedugják fejüket a trónszék alá. Keresik a pénzt, és közben „fényképezik” a közönséget.)*

FŐSZENÁTOR *(a trón előtt térdelve)* Szóval, ez a nap nekem virradt fel.

SZENÁTOR *(a trón előtt térdelve)* Nem igaz, hazudsz, azért is nekem. *(Uralkodóhoz.)* Mondd meg te, hogy kinek kedvezett a szerencse. Ott volt az érme a lábad előtt. Annak, aki leveszi rólam az álszakállt.

URALKODÓ Nekem, te hazug!

FŐSZENÁTOR Nekem, te hitszegő!

SZENÁTOR Nekem, te áruló!

FŐSZENÁTOR Nekem, te csaló.

.

És így tovább. Ez már nem érdekes. A folytatás, hogy az uralkodó mégis visszakerült a székébe, az őrszemek, akik elfogták és megkínózták, büntetésből elmentek lónak a király istállójába, a szenátorokkal azonban még a színdarabban sem ilyen egyszerű a dolog.

FŐSZENÁTOR Késő! A kedvező pillanat elmúlt. Mímeljünk hát töredelmet, és várjuk a következőt. (*Uralkodóhoz.*) Mily ünnep is az, egy napon kétszer látni téged. Bocsásd meg, az imént nem ismertünk fel. Hogy érzed magad, becses uralkodó?

URALKODÓ Már kérdezősködsz? Jó lesz, ha nem örvendezel, amíg a kérdésedre válaszolni tudok!

FŐSZENÁTOR Nem örvendezek, mert nem tudhatom, hogy holnap vajon az élők között leszek-e még. Mindannyiunknak ez a sorsunk. Hogy milyen sorrendben megyünk, az egyre megy.

URALKODÓ Akkor hát gyere, cseréljünk.

FŐSZENÁTOR Miért cserélnénk, ha úgyis mindegy? Mert, ahogy a filozófusunk szokta mondogatni: „Nem elég csak meghalni, hanem idejében kell meghalni.”

URALKODÓ Tudom, hogy okos vagy. Miért nem nyíratad le a hajad, ahogy parancsoltam?

FŐSZENÁTOR Az utazási előkészületek miatt nem érkeztem. De most nyomban megyek. A fodrászok már várnak.

URALKODÓ Várj csak. Min veszekedtetek ti az imént?

FŐSZENÁTOR Mindketten téged szándékoztunk helyettesíteni. (*Néma csend.*) És mivel egyikünk sem akart a másiknak elsőbbséget adni, sorsot húztunk.

URALKODÓ Hiszen megmondtam, hogy téged illet ez a dicsőség.

FŐSZENÁTOR (*zavarban*) De ő nem akarja engedni.

URALKODÓ Hát akkor helyettesítetek mind a ketten.

SZENÁTOR Pontosan így egyeztünk meg mi is, de...

URALKODÓ Haljatok meg együtt, mint az ikertestvérek.

FŐSZENÁTOR Én igazán nem érek rá. Már útrakészen vár a hajó. Államtitok.

SZENÁTOR Én meg most már nem tehetem, mert a feleségem megfenyegetett, hogy élve ne kerüljek a szeme elé, ha vállalom, hogy valaki más helyett meghalok.

Bármennyire is fontos egy uralkodó élete és bármennyire valószínű, hogy végül akad valami bolond, aki kész meghalni helyette, azért mégis fel kell készülni minden eshetőségre, be kell készíteni a kellékeket. Nagy embernél pedig az egyik legfontosabb kellék az utolsó szava:

URALKODÓ ... Megfogalmaztad-e már az utolsó szavaimat?

TANÁCSOS Az utolsó szavaidat?

URALKODÓ Igen, valami bölcsességet, amelyet majd az utókor halhatatlan szellemem utolsó villanásaként fog emlegetni. Hogy lehetne egy nagy ember halála nagy szavak nélkül? Találj ki valamit, ez a te dolgod, tanácsos. Csak nem fogom haldoklás közben még ilyen mihaszna dolgokra is pazarolni az időmet!

TANÁCSOS (*zavarban*) Hogy is mondjam... lenne néhány javaslatom, de még nincsenek egészen kidolgozva... mert... mert én nem hiszek a halálobban és azt gondolom, hogy...

- URALKODÓ Hagyjuk a sok szöveget. Hadd halljam, hadd halljam!
- TANÁCSOS Hát, mondjuk, te fekszel, nem, inkább ülsz, pontosabban állsz, mint a csatatéren, felhajtasz egy pohár pezsgőt, kimondod, hogy „lenni, vagy nem lenni, ez itt a kérdés”, és mosolyogva kiszenvedsz. Ez hogy tetszik?
- URALKODÓ Nem, ez a mondat már valahogy ismert és elkopott. Valami frisset akarok, amire emlékezni fognak, és ami méltó lenne az én nagyságomhoz.
- TANÁCSOS No és a: „Halál, hát az csak ennyi?”
- URALKODÓ Ebben nincs erő. Nem és nem. Mi van veled ma? Mit mondtak hasonló helyzetben más nagy emberek?
- TANÁCSOS „Eresszéték le a függönyt! Vége a komédiának!”, kiáltotta például az a csavargó...
- URALKODÓ Nem, ez már túl, izé, túl, túl... Még azt találják hinni, hogy halálom előtt elment a józan eszem, és megszerettem a színházat.
- APA Elhangzott már ez is: „Az élet olyan, mint egy díszebéd, most eljutottam a sajtig.” Ez ízléses és szellemes.
- URALKODÓ Nem rossz, apám! Ez az igazi. Most elérkeztem a sajtig. Sajt. Mennyi vigasz van ebben a szóban. Csak-hogy én nem szeretem ám a sajtot! De mondhatnám azt is, hogy: most eljutottam a sajtig, amelyet nem szeretek.
- ALKÉSTIS *(hiúan)* Én javasolom, hogy agyaljunk ki mégis valami eredetit, valamit, ami a miénk. Mondjuk: „Mondd meg, hogy ki a fodrászod, és megmondom ki vagy!”
- URALKODÓ Nem.
- TANÁCSOS Mondjuk, a főtéren egybegyűlt minden alattvalód, téged hordszékben hoznak, fáradt vagy, de kedves, mint mindig, megsimogatod a legközelebbi kislány haját, és haldokolva ezt suttogod: „Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra.”
- URALKODÓ Azt hiszem, hogy megvan: Lehullott az érett körte! Nos?
- TANÁCSOS Gyönyörű! Végre megtaláltuk az igazit! Milyen ízes, szinte csorog a nyálam! És micsoda érzék a természet és a metafora iránt.
- URALKODÓ Lehullott az érett körte. Alkéstis, ugye muris?
- TANÁCSOS Lehullott az érett körte. Rendkívüli!

Semmi erényben nem jó a túlzás, a szerelemben, hűségben és a szerénységben sem. Ezért az uralkodó, bármennyire is szerény, bármennyire is szereti a feleségét, bármennyire is hűséges hozzá, ha nincs más megoldás, végül mégiscsak elvállalja, hogy az meghaljon helyette. Hangsúlyozom, ha nincs más megoldás. Mert neki, meghalni nem szabad!?...

- URALKODÓ *(Magához tér.)* Mélyre merültem, és megrettentem attól, amit láttam! Ó, jajdult fel, nyílj meg föld! Bánatában meghal a világ legjobb uralkodója se, aki hajlandó lenne helyette meghalni! Megtaláltatok-e idős apámat?

- APA Nyisd ki a szemed, fiam, és nézz magad körül. Hát nem emlékszel? Már órák óta ül melletted, és túlságosan aggódik, ahogyan illik hozzá.
- URALKODÓ Soká kerestelek rendkívül sürgős ügyben.
- APA Az olajligetben ültem, és ételről, italról feledkezve azon törtem a fejem, hogyan segíthetnék rajtad. No, de most már minden rendben van. Megmentettük az életedet! Akadt végre egy asszony, aki méltó a legjobb férfihez.
- URALKODÓ Szegényke, szóval végül mégiscsak beleegyezett?
- APA Ó, igen, és ezzel a ragyogó tettével Alkéstis megörökítette a női erényt. Jómádár, te aztán tudsz bánni az asszonyokkal...
- URALKODÓ Alkéstis, mondod? És nem az a heves vérű szépleány? Alkéstis? Miért engedted?
- APA És miért ne engedtem volna, ha ez megmentheti az egyetlen fiam életét?
- URALKODÓ Ördögbe is! Ó, te nyomorult vénember. Kihúztad magad! Aggastyán! Kislányt hagytál meghalni, és most még sírsz is.
- APA Hogyne sírnék, hiszen olyan gyönyörű asszony volt.
- URALKODÓ Túlteszel a gyávasággal mindenkin. Az életed már vége felé jár, de nincs szíved meghalni a fiadért, hanem más asszonyát, az én asszonyomat küldted a halálba. Ezért annak vagyok fia, aki megment, ahogy Euripidész mondaná.
- TANÁCSOS *(bejövet)* Lassabban, hé! Van így is már baj elegendő.
- URALKODÓ Miért is jön az ember a világra, ha még annyi sem adatik meg neki, hogy az apját maga választhassa meg. Miért kell nekem ezt az arcot, nevet és testet hordanom, amelyen mindenki felismeri ennek az önző agyalágyultnak a tökéletlenségét és gyávaságát.
- APA Majd én mondom neked valamit, te taknyos! Engem nevezel te gyávának, és te szégyentelenül, arcátlanul ellenkezel a halállal, térden csúszol mindenki előtt, könyörögsz nekik, hogy helyettesítsenek és ezzel meghosszabbítsák haszontalan életed. Segítségül hívod erejét a hiú hatalomnak, amelyről javadra én oly könnyelműen lemondtam. És remek ötleted is támadt: halhatatlan leszel — engedd, hogy én is idézzem Euripidészt —, ha sikerül minden alkalommal rávenned a feleségedet, hogy meghaljon helyetted.
- URALKODÓ Lám, ez valóban nem rossz ötlet. Néha a vak tyúk is talál szemet.
- APA *(Nevet.)* Miért is nem adatott meg nekünk, hogy előre tudjuk, milyenek lesznek ivadékaink! Akkor bizonyára nem fenyegetné túlnépesedés a földet, mert a gyerekcsinálást éppúgy büntetnék, mint minden más bűnös szövetkezést.
- TANÁCSOS Elég! Elég!
- URALKODÓ Nem hallgatok rá többet. Hol az a hűség szerencsétlen? Ide hozzátok! Szenvedjen ki a merész vértanú a szeretett karok között.
- TANÁCSOS *(El.)*
- (... Alkéstist hozzák ünnepélyesen, könnyű ágyon, lefedett arccal...)*

- ALKÉSTIS Hát soha többé nem láthatom a napot, és soha többé nem ölthetem fel gyönyörű ruháimat? és...
- URALKODÓ Mivel takarták le az arcodat?
- ALKÉSTIS Miaszk ez, amely kisimítja a szem alatti ráncocskákat.
- URALKODÓ Hát még ebben a sorsdöntő órában sem vagy képes lemondani kozmetikai trükkjeidről? Mit fognak rólad gondolni az emberek?
- ALKÉSTIS Hogy igen szép voltam a temetésem. *(Leveszi a maszkot.)* Nem úgy van? Hogy tetszik a temetési díszruhám? Én nagyon jól érzem magam benne. Az asszonyok meg fognak pukkadni az irigységtől. Úgy látszik, sok nép lesz a temetésen.
- URALKODÓ Elég volt a felesleges beszédből. Lássunk munkához.
- ALKÉSTIS Ó, én özvő férjem. Nem vagy nagylelkű, de meg sem tudod érteni a nagylelkűséget.
- URALKODÓ Ó, asszonyok asszonya, feltörő könnyeimtől alig látom gyönyörű testedet. *(halkan)* Mondd, tanácsos, most már nem gondolhatja meg magát?
- TANÁCSOS Légy nyugodt. *(Kacsint.)* Lehullott az érett körte.
- URALKODÓ *(hangosan)* Akkor mindenki előtt megmutatom szörnyű fájdalmamat. Jaj nekem, ez, aki itt fekszik helyettem, férjecskéjének legjobb asszonykája volt, és szerencsétlen uralkodócskájának leghűbb alattvalócskája. *(Meggillantja a lámpás embereket.)* Mit keresnek itt ezek a lámpás emberek?
- TANÁCSOS Fennköltebbé teszik a temetést.
- URALKODÓ Meghülyültél? Nem kellene. Takarékoskodni kell. *(Tanácsos intésére kialszanak a lámpák.)* Jaj nekem! Mi lesz velem így egyedül! Nélküled! *(Tanácsoshoz.)* Elég boldogtalan vagyok? Vagy talán egy kicsit hangosabban?
- TANÁCSOS Néha kiabálj jobban, azután ismét fojtsd le a hangod, amint azt a legjobb színészek teszik. Úgy meggyőzőbb, és a fülnek kellemesebb.
- ALKÉSTIS Máris álmosodok. Számoljanak. Mire a százat ki mondják, halott leszek.
- URALKODÓ Számoljatok.
- TANÁCSOS Egy, kettő, három...
- URALKODÓ Mindannyian és hangosabban!
- SZENÁTOROK Négy, öt...
- URALKODÓ Megparancsoltam, hogy rajtam kívül mindenki számoljon. Engem kíméljete meg. Elvégre, a maró fájdalom, megértitek, remélem...
- HANGOK Hat, hét, nyolc...
- ALKÉSTIS Meg akarom mondani az utolsó kívánságom.
- URALKODÓ Mondd hát, utolsó kívánságod örökké tisztelni fogom.
- ALKÉSTIS Más asszony ne feküdjön a mi ágyunkba!
- URALKODÓ Ezt nem lesz nehéz betartani, ha megengeded, hogy én látogassam más asszonyok ágyát.
- ALKÉSTIS Ó, nem, ne érints másik asszonyt.
- URALKODÓ De hiszen te, amit adsz, el is veszed tőlem. Mi lesz velem, szerencsétlennel, ha néhány év múlva ismét ilyen feltételekhez szabják további földi tartózkodásomat és nekem nem lesz kéznél egy asszony, aki megmentene?
- ALKÉSTIS A féltékenység megöli a szerelmemet. *(Felemelkedik.)*

- Ha te így fogod fel a dolgokat, akkor én elállok ne-
mes szándékomtól.
- URALKODÓ *(gyorsan visszafekteti az ágyra és nagylelkűen)* No,
jól van, jól, megteszem neked. Még tréfából se érin-
tek másik asszonyt.
- ALKÉSTIS A legjobb férjért öröm megtenni ilyen apró szolgál-
latot. Halok!
- TANÁCSOS *(Telefon cseng, Tanácsos veszi fel a kagylót.)* Az or-
szágban híre kelt, hogy élni fogsz. Az asszonyok kér-
dezik, hogy folytassák-e a sírást, jajgatást?
- URALKODÓ Természetesen. A sírás nagyon hasznos, ahogyan azt
az egyik filozófusom kiszámolta. Csak sírjanak. Ő
ugyanis megállapította, hogy a világ minden asszonyá-
nak könnyeiből tíz év alatt húsz négyzetkilométernyi
területű és négy méter mély tó keletkezne. Hadd sír-
janak! A tó partján majd nyaralókat építünk, halat
tenyésztünk, bárkákat építünk, és a világ minden
tájáról özönlenni fognak a látogatók, úgyhogy a kincs-
tárunk mindig színültig lesz. Mondom, sírjanak, de
könnyeik ne hulljanak a porba, hanem különleges
edényekbe.
- TANÁCSOS Amforák.
- URALKODÓ Igen, amforák. Sírjanak amforákba.
- HANGOK Negyvenegy... negyvenkettő... negyvenhárom...
- URALKODÓ Ó, könnyörgöm, ne számoljatok olyan gyorsan. Hadd
legyen még egy kicsit velem az én egyetlen asszo-
nyom. Kezdjétek előlről a számolást!
- HANGOK Egy, kettő, három... négy...
- URALKODÓ No, azért túlozni sem kell a lassúsággal.
- HANGOK *(gyorsabban)* Öt, hat, huszonhét, harmincnyolc...
- URALKODÓ Azt hiszem, hogy ez az ütem ésszerű. *(Zokog.)*
- DIPLOMATA Miért sírsz, derék uralkodóm?
- URALKODÓ Haldoklik az asszonyok asszonya. Soha nem fogom
feledni. Hol találok még egy ilyet? Ha megint meg
kell majd valakinek érettem halni.
- HANGOK Hatvan... hetven... nyolcvan...
- URALKODÓ *(Tanácsoshoz.)* Írj ki pályázatot néhány jövődöbéli
feleség helyének betöltésére. Úgy megijedtem. Semmi
szín alatt nem akarom még egyszer átélni ezt a meg-
aláztatást. Késlekedés nélkül betanítom azokat a sze-
rencséseket Alkéstis hőstettére.
- TANÁCSOS Jól van.
- HANGOK Kilencvennyolc... kilencvenkilenc... száz... *(Csend.)*
Száz. Száz. Száz. *(Mintha nem tudnák abba hagyni
a számolást.)*
.
- TANÁCSOS Megmozdult.
- HANGOK Még él. Pedig mi számoltunk százig.
- URALKODÓ Lehetetlen! *(félénken)* Alkéstis? Ők számoltak százig.
- ALKÉSTIS Szólitottál, szívem?
- URALKODÓ Hát nem haltál meg, szívem?
- ALKÉSTIS Úgy tűnik, hogy nem.
- URALKODÓ Az ég szerelmére, de hát miért?
- ALKÉSTIS Miért, miért? Micsoda hülye kérdés. Nem bírok. Pró-
báltam.
- URALKODÓ Próbáld meg még egyszer. Kérlek. Ez roppant fontos.
- HANGOK Édes Alkéstiske, próbáld meg még egyszer.

ALKÉSTIS Na jól van, még egyszer megpróbálom.
 URALKODÓ Ugy, csukd be a szemed, ne lélegezz, nyújtsd ki a kezéd. Nos?

ALKÉSTIS Lehullott az érett körte. Nem megy. Számoljanak.
 HANGOK *(sietve)* Egy, kettő, három...
 URALKODÓ *(türelmetlenül)* Kezdjétek kilencvenöttnél.
 HANGOK Kilencvenhat, kilencvenhét, nyolc, kilencvenkilenc, száz. *(Csend.)*

ALKÉSTIS Hiába no! Nem megy! Könnyebb lenne szülni!
 URALKODÓ Hogyhogy nem megy? Hogyhogy nem megy? Ezek a nők nem képesek semmire. Még meghalni sem tudnak.

ALKÉSTIS Honnan tudjam, ha senki sem tanított rá. Még soha nem haldokoltam.
 URALKODÓ De szívem, azt senki nem tanulja. Az embernek azt magától kell tudnia, mint ahogy a kismacsák is nyomban tudnak úszni! No még egyszer. No, szedd össze magad, légy jó. *(negédesen)* Hadd lássuk. *(Tanácsoshoz.)* Mit csináljunk? Mennyi időm van még? Már bizonyosan letelt az idő, ugye, Alkéstis, hogy érzed magad? Felelj. Nos? *(egyre növekvő örömmel)* Nem bírsz válaszolni? Ugye, nem bírsz? Alkéstis halott. Halott! Eljen Alkéstis!

ALKÉSTIS Mit kiabálsz annyira? Olyan jót szundítottam.
 URALKODÓ *(pánikban)* Ó, én szerencsétlen! Segítség! Ne hagyjatok! *(Szaladgál az emberek között.)* Rejtsetek el, ne hagyjatok! Én vagyok a legfontosabb! Én vagyok a legszükségesebb. Én egészséges vagyok. *(Talajtornázik.)* Egészséges! Mentsetek meg! Ne legyetek szívtelenek. Mindenki elárult. Mindenki elhagyott. Ez a sorsa a nagy uralkodóknak. *(Földre veti magát.)* Nem akarok, nem akarok meghalni. Az fáj! Az még a nagy vezérnek is fáj!

Ízelítőnek ennyi talán elég a draškovići „lakomából”, elég kedvcsinálónak ahhoz, hogy valaki magyarul is megrendezze — ha nem is a lakomát, de az étlapot, a színdarabot.

A befejezést kihagytam itt, azért mert olyan, mint minden más befejezés. Olyan, amilyen egy, a képtelenségeikig fokozott játék befejezése lehet: a végén be kell vallani a további fokozás képtelenségét. Az ilyesmi mindig csak a „bocsánat, játszottunk” kifejezés valamelyik változatával fejeződhet be. Ezt a határt és korlátot a világirodalom legnagyobbjai sem tudták átlépni, Bora Draškovićtól sem vehetjük tehát rossz néven.

HOGY ÍZLIK A HATALOM

(IV. folytatás)

LADISLAV MNAČKO

VII.

Amolyan rosszul sikerült banketten történt, kapatos állapotban, amikor már kellőképpen nem tudta ellenőrizni magát, megsértett egy külföldi diplomatát. A mértéktartás józan állapotban sem volt különösebben erős oldala. A diplomata tüntetően távozott. Frank nem tudta, hogy lehet tisztázni a félreértést, de alighanem, s ezt mások is így gondolták, küldhetett volna kimagyarázkodó levelet a konzulnak. Frank szívesen látta volna az államférfit a bűnbánó szerepkörben. Hiszen ez az ember kiskorától kezdve egyetlenegy esetben se látta be, hogy hibát követett el. Semmit se ismert be. Az iskolában ütötték-verték a tanítói, otthon is elégszer rájárt a rúd, de nem siránkozott, nem nyöszörgött, nem engedett, és soha semmit se vont vissza, még akkor sem, amikor tudta, hogy nincs igaza.

A bankett ezzel véget ért. Frank már elkészítette a szükséges felvételeket, és a konyhában lófrált az altisztek, pincérek és söfőrök között. Ott a pult mögött még mindig akadt valami innivaló, mér akkor is, amikor az ünnepi asztalokon már üresen ásítottak a poharak.

A pult mögött váratlanul megjelent az államférfi. Fáradtan, megcsömörlötten kért valami kortyolnivalót.

— Nehéz napjuk volt az elvtársaknak, hozzájárultak az est sikeréhez, hát igyunk egyet mindnyájunk egészségére...

Csak azután vette észre, hogy Frank is ott áll a sarokban, és konyakospoharat szorongat a kezében. Úgy látszott, hogy örül a találkozásnak.

— Te lókötó... — mosolyodott el —, látom, tudod, mitől döglük a légy.

Aztán, mint aki úgy érzi, túl messzire ment, hirtelen hivatalos hangra váltott.

— Ti riporterek folyton csak gondot okoztok nekünk...

Frank ártatlan arcot vágott. Nem tudta, mire gondol a nagy férfiú, de a hanghordozása valahogy nem tetszett. Ez már, úgy látszik, az államférfiak beszédstílusa, csak a mi és ti kategóriában tudnak megnyilatkozni. Franknak arról is megvolt a véleménye, hogy ki kinek okoz gondot. Meg aztán volt barátokkal sem való ezen a hangon beszélni.

Frank azonban nem akart vitát kezdeni. Nem is lett volna értelme arról vitatkozni, hogy ki kinek okoz nehézségeket.

A nagy férfiú magába öntött egy konyakot, egy hajtásra, mint annak idején, fiatal korukban, amikor legénykedtek, hogy ki bír többet meginni. Azonmód újat kért. Inni akart. Le akarta magát inni. Le akarta öblíteni a sikertelen este kellemetlen száóját. Közben észrevette, hogy Frank gunyorosan néz rá. Talán az is eszébe jutott, hogy miért, mert barátságosan vállon veregette.

— Nem rád gondoltam . . .

— Miért, engem talán nem tartasz riporternek? — gúnyolódott most már egészen nyíltan Frank.

— Az más, én azokra a firkászokra gondoltam.

Aztán talán arra döbbenhetett, hogy itt a pincérek és sofőrök között lejárathatja magát, vagy talán alkoholgőzös fejében felvillant a régi időknek valamilyen emléke, mert hirtelen karon fogta Frankot.

— Gyere. Nálunk még nem voltál. Nem ismered a lakásomat . . .

Frank megértette, honnan származik ez a hirtelen bizalmaskodás. Inni akar. Nagyon szeretne inni, és nincs kivel. Már senkije sincs, akivel szívesen inná, ő pedig most inni akar, s még nem sülyedt anynyira, hogy egyedül igyon, Frank a régi időkre emlékezteti, amikor vodkás üveg mellett ültek, és jól érezték magukat. Csakhogy azok az idők elmúltak, és sohase jönnek vissza. Természetesen Frank is inni akart, csakhogy, ellentétben az államférfiúval, ő választhatott, hogy hol és kivel iszik. Szabadkozott, hogy már késő van, talán egyszer máskor, aludni is kell, és a kötelesség . . .

— Te és a kötelesség . . . — robbant ki ingerülten a nagy férfiú. Akaratlanul, önkéntelenül tört ki belőle, de magába foglalta az egész igazságot, tükrözte mindazt a véleményt, amelyet régi barátjáról gondolt. Te kis közönséges fotoriporter mitugrasz . . .

— Nem a saját kötelességemre gondoltam — húzta el a száját Frank, — azok valóban szóra sem érdemesek, de a tieid, azok mások, azok államférfiúiak . . .

A Frank mögött álló pincér hangosan elröhögte magát. Nem mindennapi esemény, hogy egy ilyen fényképészféle gúnyt üzzön a nagy államférfiúból.

A nagy férfiú majdnem szétrobbant. Látni lehetett rajta, hogy igyekszik magába fojtani a haragját. Nagy nehezen sikerült. Az illetlen pincéért megsemmisítő pillantással mérte végig. Ez már nem szolgál fel többé konyakot a banketteknek.

Aztán látszólag már nyugodt hangon tovább kapacitálta Frankot.

— Gyere, otthon jobb konyakom van, elüldögélünk, mint régen, szükségem van rá . . .

Szüksége van rá. Persze, hogy szüksége van rá. Milyen hamar megtanulta a parancsolgatást; hogy úgy táncoljon a világ, ahogy ő fütyül. És mit ért az alatt, hogy úgy, mint régen? Azt talán maga se gondolja, hogy Frankkal úgy elüldögélhetnek, mint régen?

Frank most már egyértelműen vissza akarta utasítani a meghívást, de akkor a folyosó végén megjelent az a szókeség. Őt nem érdekelte, hogy mit gondolnak majd róla a pincérek és az altisztek.

— Sejtettem, hogy itt találalak.

Közben észrevette Frankot. Csak egy meglepődött „ah”-ra volt ideje. Frank szertartásosan meghajolt előtte.

— Már régen nem találkoztunk — jegyezte meg a szókeség.

— Én egy negyedórával ezelőtt láttam magát — jegyezte meg Frank nem minden él nélkül.

— Na, nem így gondoltam. Természetesen láttuk egymást.

— Kitér előlünk — fűzte hozzá a nagy férfi.

— Igen, kitér előlünk, nem vagyunk neki elég jók...

— Hallgass... — torkolta le a férje.

Franknak kínos volt ez a goromba hang. Még a végén összevesznek.

— Konyakozni hívtott.

— Nocsak — mosolyodott el az asszony.

A mosolya egyértelmű volt: Nocsak, hát már te is jó vagy? Frank mégis úgy érezte, hogy valami oknál fogva mégis örül a meghívásnak.

— Hát akkor menjünk... Nekem is valahogy kiszáradt a torkom — tette még hozzá.

Kifelé indultak. A díszteremben, az ünnepség színhelyén már nem tartózkodott senki. Az asztalokon nagy összevisszaságban piszkos tányérok és üres poharak sorakoztak.

Hátul foglaltak helyet a kocsiban, elől a söfőr mellett a személyi testőr ült. Frank érezte a szőkeség közelségét, illatát és izgató varázsát. Az évek múlása inkább használt, mint ártott neki. De elérte-e vajon azt, amit akart? És pontosan azt érte-e el? Nem képzelte el akkoriban mindent másként? Frank tudta, hogy rosszul élnek. Ezt nem lehet eltitkolni. Különben is egyetlen ilyen „hallgass” sokkal többet mond, mint kilométernyi pletykálgatások.

Az autóban hallgattak. Mindhármukra egy fölösleges este előérzetének szorongató árnyéka hullott. Frank szívesen ivott, de nem mindig és nem mindenki, a legjobb konyak mellett is lélekmérgező unalom üldögélni, ha az embernek nincs miről beszélnie. Frank nem érezte magát a saját bőrében, ez a szőke kezdetől fogva ellenszenves volt számára, természetesen jó menyét ez, csak hogy drágicám — vitatkozott vele magában —, láttam én már hasonló céltudatos Vénuszokat, olyanokat, mint te, akik éppilyen éhesek voltak az életre és a csillogásra, egyikük közülük asztaltan és púposan az egyik C hotel büzös lépcsőházát mossa, de annak legalább van valami a háta mögött, az a tudat, hogy élt, hogy kiélte magát. Volt valami, amiért érdemes volt.

Ha van miről lemondani, akkor le is lehet mondani. De milyen lesz a te múltad, ország első asszonya? Az ország első dámájának lenni még egyáltalán nem jelenti azt, hogy valaki valóban dáma, persze ezzel a megjegyzéssel nem akarlak megsérteni. Mi lesz belőled, ha egyszer... S ezt a lehetőséget nem zárhatod ki, kénytelen leszel lépcsőházat mosni, meg tudsz-e majd állni egyszer is egy kilencedik lépcsőfokon, szived mélyéről melegített mosollyal — ő az én partizánom volt, ő, hogy elcsavarta annakidején a fejemet? Vagy pedig csak ennek az ünnepi estnek a képe villan fel fenned? Egész idő alatt figyeltelek, hogy unatkozta az asztalfőn, milyen fitymálóan méregetted az előkelőségek kövér, formátlan és nevetséges asszonyait, milyen utálkozva nézegetted, mennyi édességet fogyasztanak, amit te, hiába, már nem engedhetsz meg magadnak. Azt is láttam, milyen fanyalagva húzódkodtál el, amikor az egyik mamuska páncélhoz hasonló brokát ruhájában, amelyet ő az elegancia tetejének tart, hozzád hajolt, és te megérezted az izzadság szagát. Olyan nagy dolog ilyen mamuskák között az első asszonnak lenni? Ezeknek a mamuskáknak legalább nem

kell semmit színlelniük, körbetűlik a nagy asztalt, tejszínhabos tortákat hozatnak maguknak, és pletykát szőnek minden egyes hajszáladról. Ők ma a barokk szalonokban otthon vannak, bele illenek, és te hiába fitymálsz le őket, az ő lenézésük sokkal erősebb és indokoltabb, te vagy a betolakodó és nem ők.

Vagy a kristálytermek csillogása az, ami után vágyakoztál? Hiszen ott élsz a kristálytermekben, minden héten van valami évforduló, valami fogadás, valami ünnepség, vagy a nagy férfiú rezidenciáján, vagy szállodák különtermeiben, vagy valahol máshol. Unalmas, közömbös férfiakra kell mosolyognod, unalmas és közömbös asszonyokkal kell az időjárásról és a divatról csevegned, és számodra nem közömbös férfiakat kell fagyosan végigmérned, mert minden egyes mosolyod a protokoll egy-egy aktsusa, nem vitatom, a protokoll kissé nevetséges, de neked hozzá kell igazodnod, a színházban a Libusa ünnepélyes bemutatóján jelensz meg, mialatt jó ismerősöd a Bukott Orpheusz bemutatóján játssza a főszerepet. Nem mehetsz oda, ahova akarsz, oda kell menned, ahova nem akarsz. Nem eheted azt, amit szeretsz, nem szeretheted azt, akit akarsz, és nem is szerethetsz úgy, ahogy akarsz, az árnyékok mindennütt nyomokban járnak, és minden lépésedet számon tartják. Ez hát az az élet, amit akartál, ilyennek képzelted el valaha az életet?

Azt beszélnek rólad, hogy a város feletti villádba járnak a szeretőd. Nem egy, de kettő, három, egyedül vagy csoportosan, férfiúhséged állítólag kielégíthetetlen. Én tudom, hogy a villát két titkos őrzi, és hogy a házmester, a takarítónő, a kertész szintén ebbe a brancsba tartozik. Ki merészkedne be ilyen körülmények között, éjnek idején az első férfi villájába azon a hírhedt hátsó ajtón keresztül, amely talán nem is létezik, hogy az ország első asszonyával szeretkezzen? És hogy merészkedhetnél te bárkit is fogadni éjnek idején? Na, nem a férjedre való tekintettel, nem ilyesmire gondolok, hanem a Galoviécsal szembeni félelemből, mert abban, gondolom, nem kételkedel, hogy azok a körülötted lebzselő árnyak Galovič emberei, és nemcsak a biztonság, az erkölcsök őrei is. Mindenkinek, aki annak a háznak a küszöbét átlépi, igazolnia kell magát, a titkos füzetbe jegyzi az érkezés és a távozás időpontját. Lehet, hogy ez a helyzet ingerel és provokál is téged, bolond szerelmek képzetét ígéri az állambiztonság oltalmában, csakhogy a környezetben élő férfiak, a te körödből elérhető férfiak gyáva semmirekellők, kedvesem, egyik se kockáztatja a karrierjét, sőt ennél talán többet is kockáztatnia kellene. És ne haragudj az én ki nem fejezett őszinteségemért, bármennyire is kívánnálak, az a tudat, hogy amíg simogatlak, odakint valaki az órát nézi és azt ellenőrzi, hogy mióta vagyok már a házban, minden bizonnyal elvenné az étvágyamat. Neked nem?

Lehet, hogy a tudatodban ott lappang egy elfojtott emlék, amelyet elfojtani persze nem lehet, egy erdei tisztás képe vasárnap délután és egy nagyon fiatal és nagyon ügyetlen kéz megérint, benned valami megremeg, amitől félsz, de ami ellen tehetetlen vagy... Mit tehetsz most? Semmit. A te életed nem a lehetőség, a te életed a kell, a szabad és a muszáj.

Gyakran tekerges esténként, az éjszakai város az én tágas szobám, gyakran látom, hogy egy eldugott utcácskában parkol az autód. Nem mindig ugyanabban az eldugott utcácskában. Az utcák neve vál-

tozik. Ott bizonyára hallod, amit egy asszony szívesen hallgat és kell is hallania, hogy milyen szép vagy... De soha és senki se mondja ezt neked reggel, mert te sohase maradhatsz ki reggelig, neked mindig időben és abban az órában, amelyben a koncertek végződnek, azt kell mondanod: most már mennem kell. Koncertbérleted a csütörtöki napra szól. Csütörtökön, minden csütörtökön fél nyolctól fél tizenegyig... Háromnegyed tizenegykor a titkosrendőr, aki a város feletti villa előtt áll, bejegyzí az időpontot a jegyzetfüzetébe...

És ő? Ő sohase volt válogatós. Tulajdonképpen te túl finom is vagy a számára. Neki még náladnál is kevesebb lehetősége van. Még csak azt se mondhatja, hogy koncertre készül. S az ilyesmíhez sem elegendő fantáziája, se bátorsága nincsen. Váltogatja a titkárnőit. Te voltál a szórásban az első. Néha a szobájából felzúg a figyelmeztető csengetés, a lány notesszel a kezében feláll, az ajtón megjelenik a Belépmi tilos piros felírata, és a biztonság okáért talán még be is zárja az ajtót. Lehet, hogy ennyi elég is neki. Csakhogy, drágaságom, ez nem élet. Egy normális ember számára ez nem normális élet. Ő is tudja, hogy látható és láthatatlan szemek minden lépését figyelik, minden lépését négyen is őrzik. Ha vécre indul, egy az előtt az ajtó előtt áll, amelyen belépett. És amikor a barokk kanapén egy új nőt vetkőztet, nem teszi fel magában a kérdést, mint ahogy én feltettem magamban annak idején, amikor felőled tőprengtem: honnan jött ez? Nem Galovic küldte a nyalkamra? Ez a fekete kígyó nem valami idegen kémelhárító ágense, nem az-e a feladata, hogy államtitkokat szedjen ki belőle? Nem egy újkori Corday?

Igy élni, ilyen természetellenesen, ilyen elidegenülten, ilyen baromi módon, a saját hatalmunk foglyaként?

Annak idején elvált miattad. A karrierjébe kerülhetett volna, de még nem állt olyan magasan, megengedhette magának. Ti ketten már örökre összeforrtatok, ma már sem válás, sem elhagyás nem jöhet számitásba. Az államférfiak nem válnak. Elválhatna, ha egyidejűleg lemondana az államférfiúi méltóságról. De ehhez nincs elég bátorsága. Mihez is kezdhetne? Hol kapaszkodhatna meg? És miért csinálná mindezt? Valami nő miatt? Egy másik nő miatt? Egyszer már megtette egy nőért, az a nő akkor te voltál. Tudod, hogy végződött, s ő is tudja, hogy végződött az a vállalkozás.

Egy bizonyos angol király egy asszony miatt lemondott a trónról. Legalábbis azt állították, hogy asszonyért tette. De ő nem mondhat le. Neki nem lehet lemondania. Ha elhagyná a pozícióját, ellenségei mindjárt a nyakára lépnének. Az ő állásából csak bukással vagy infarktussal lehet távozni.

Frank élénken emlékszik a város feletti villába vezető autóútra. Akkori gondolatait szóról szóra el tudná ismételni. Ez a ravatalon fekvő halott felelevenítette és megerősítette benne az emlékeket.

Megálltak a nagy villa előtt, ahol Frank még sohasem járt. A bejáratnál, a kertben és a feljáró lépcsőin azonnal felgyulladtak a fények. A kapu előtt civil ruhás férfi állt. Köszöntötte őket, amikor elmentek előtte. Senki se válaszolt. Frank még sohasem fordult meg ebben a villában, de ismerte a történetét. A háború alatt egy forszírozott újgazdag építtette, a legszebb helyen, gyönyörű kilátással a városra és a folyóra. A villa berendezéséről már akkor is legendákat meséltek az emberek. A háború után a villát bölcsődének sajátították ki. Ki tudja,

hogy neki jutott-e eszébe, hogy éppen ideköltözködjön. A környező negyed lakosai mindenesetre nagyon rossz néven vették tőle.

De könnyen lehet, hogy nem az ő ötlete volt. Lehet, hogy már kész helyzet elé állították. A környék gyermekei elvesztették a bölcsődéjüket, és az emberek mindig hajlamosak arra, hogy hasonló változást leegyszerűsítve képzeljenek el. De bárhogy volt is, még ha a bölcsődének reprezentációs villává való metamorfózisát mások is agyalták ki, ő visszautasíthatta volna. A város felett fekvő szép villákból volt elegendő, és akkoriban senkinek sem okozott túlságosan nagy gondot, hogy úgynevezett „magasabb érdekekből” kilakoltassanak bárkit, a választásnak nem kellett volna éppen a gyerekekre esni.

Frank körülnézett a tágas hallban, amelybe beléptek. Az egyik falat a plafonig teljesen elborították a könyvek. Frank tekintete a létrát kereste. De létra nem volt sehol. A sarokban nagy, kerek asztal, bőrhuzatos dívány és három kényelmes, bőr karosszék állt. A dívány mellett kis bárszékény volt. A szemben levő sarokban díszes kandalló csillogott, és az egész helyiséget puha, vastag szőnyeg borította. Az oldalfalat széles üvegablak helyettesítette. A bejárat melletti falat képek díszítették és a bőrdívány felett is kép függött. A szőkeség portréja. Frank kíváncsian méregette. A festőre ráismert a stílusáról. Kitérő portré volt. Élethű. De Frank jól ismerte a festőt, és körülbelül el tudta képzelni, hány ülésre csinálta.

Frank elterpeszkedett a puha karosszékben, szinte elveszett benne. A szőkeség poharakat és konyakos üveget tett az asztalra. Egymással szemben ültek, s Frank érezte, hogy kíváncsian méregeti őt.

Ezt a nagy férfinak is észre kellett vennie.

— Azt hittem, hogy fáradt vagy... — jegyezte meg tapintatlanul. A szeméit megvetően összeszűkítette.

— Már feléledtem, nekem is megjött a kedvem.

Kétségtelenül el akarta távolítani az asszonyt. Csak nagy nehezen tudta legyúrni magában, hogy még valami gorombábbat ne mondjon. Ültek, koccintottak, és ittak. Franknak tetszett, hogy milyen élvezettel iszik az asszony. A nagy férfiú magába döntötte az italt. Utána újból töltött, ezúttal dupla adagot.

A hangulat kényszeredett volt, senki se akart megszólalni. Bizonyára már sajnálták is, hogy meghívták. A múlt kimondatlan szavai közéjük feszültek. De ha ő úgy akart üldögélni vele, mint valaha, hát úgy kell neki...

Frankot a kínos hallgatás egyre jobban idegesítette. Felállt, konyakos pohárral a kezében a polcokhoz lépett, és a könyveket nézegette.

— Ez a férjem könyvtára, az enyém máshol van... — mondta az asszony az asztal mellől. Frank természetesen megértette, hogy miért mondja. Ezek a könyvek itt halott könyvek voltak, válogatás és rendszer nélkül úgy kerültek a polcokra, ahogy a kiadványlatokból érkeztek. Ha neki külön könyvtára van, akkor ő a csomagokból bizonyára kikeresi azokat a könyveket, amelyek érdeklik. A többi könyv idekerül. Ez nem könyvtár, ez könyvraktár. Halott könyvek, amelyeket senki se vesz le a polcra. Nem nehéz felismerni, hogy melyik könyvtár élő és melyik halott. Egyszer ugyanis minden az antikváriumba kerül. A felét ott se akarják majd átvenni.

De legjobban a képek döbrentették meg. Ő a tribünön, népviseletbe öltözött gyerekekkel a karján. Ő az élmunkás favágók között. Ő a szó-

vetkezeti aratóünnepélyen az asztalfőn. Ő partizánparancsnokként sasként tekintettel a messzeségben az ellenséget kutatja. Ő kinyújtott kézzel rohamot vezényel. Ő a gépfegyver mögött. Ő a munkásifjúság vezéréként elvtársai társaságában...

Minden egyes kép kivétel nélkül Frank felvételei után készült. Sőt naturalista élethűségre is törekedtek, csak a partizáncsoport női arca nem hasonlított Juditra. Amikor visszalépett az asztalhoz, a házigazda kerülte a tekintetét, és idegesen szájához emelte színiülteggel töltött konyakos poharát. A szókeség hamiskásan mosolygott. Az asztal felett csak a tekintetük találkozott, de a szemek párbeszéde nagyon is beszédes, és nagyon is sokértelmű volt. A ház ura még nem volt annyira eltempulva, hogy ne érezte volna ki a csend tüskéjét.

— Jó festő az... — tört ki. — Realista. Nem festi az ember fülét a térdkalácsára.

Miért lett egyszerre ilyen ingerült? Frank könnyen megértette, miért. Ezek a képek már többször szóba kerülhettek. Egyszeriben neki is kedve kerekedett, hogy némi mérget keverjen az est atmoszférájába.

— Realista? Ezt nevezed realistának? Az előrenyújtott kezdet túl rövidre festette, a másik képen meg úgy nézel ki, mintha bandzsitanál.

A szünke szemek ismét megrebbentek. Ezúttal boldog egyetértést sugároztak. Frankot ez elkedvetlenítette. Már ennyire rossz a viszony közöttük? Már annyira rossz, hogy ez az asszony akkor örül, ha a férjét nevetségessé teszik? A házigazda nem vette észre a gúnyolódást. Elkomorult. Így lenne? Túl rövid lenne a keze? Sohase vette észre. És hogy bandzsít. Á, ördög vigye a művészeket, mind sarlatánok és éhenkórászok.

Frank ismerte a festőt. S azt is el tudta képzelni, hogyan készült ez a galéria. Szerényen megjelent: a felkelésből és a munkásmozgalom történetéből keres anyagot. Egy nagy ciklust akar megfesteni. Anyag? Nos, jobban mondvá fényképekről van szó. Ha egy művésznek sikerül a fényképekben elmélyülnie, az gazdag inspiráció forrása. Néhány hónap múlva elhozta a kész festményeket. Nem kért értük semmit, csak a keretek árát. Érdemes művész. Egyszer részegen, a képzőművészek klubjában handabandázva magyarázta, hogy ő nem kerek évfordulókra kapta a titulust, mint a többiek.

Frank a szókeség protrejával szemben ült. Valahogy izgatta és magához vonzotta a kép. Az asszony a kép alatt ült. Frank talán éppen e miatt a kép miatt érzett most először tiszteletet iránta. Olyan, amilyen, de ő a személyiség. Igenis, ő a személyiség és nem a férje. A festőnek sikerült a vonásokból többet kitapintania, mint amit a futó pillantás felmérhet ezen az arcon. Bizonyára sokáig bibelődött vele.

— Húszszerrel vágott meg a gazember — szakította félbe Frank gondolatait a házigazda.

— Nos — mosolyodott el Frank —, érdemes művész, zsirosabb ár...

Nem, nem sikerült őt feldühítenie. A házigazda már nem tudta felfogni, hogy gúnyt űznek belőle.

A szókeség hirtelen felállt.

— Ha megengedik, átöltözködöm.

Egyedül maradtak. A házigazda nagy kortyokban nyelte a konyakot, s újból színiültig töltötte a poharát.

— Jeleneteket rendez, ha kicsit felöntök a garatra — magyarázta feleslegesen.

Frank ezen egyáltalában nem csodálkozott. Így inni. Az asszony... bizonyára tudja, miért akarja mérsékelni. Frank már ismeri, hogy végződnek ezek a vad italozások. Hiszen Juditnál már átélte egyszer. Vagy ájultra issza magát, vagy teljesen eldurvul.

Frank újból a portréra pillantott. Hihette ez az asszony, hogy ő nyert? Sem ő nem nyert, sem a férje, helyesebben a férje se tudta, hogy mit nyert, nem tudta, hogy kije is van tulajdonképpen. Alighanem nem tud vele bánni. Megelégedett annyival, hogy birtokolja. Addig volt értékes, amíg új, amíg bizonytalan volt. Ez vonzotta őt újból és újból. Aztán már a tulajdona lett. Kezdett vele nem törődni. Nem értette meg, hogy egy ilyen asszonyt nem lehet büntetlenül elhanyagolni. Vannak olyan nők, akik megelégednek annyival, hogy ők a díszek, a csillogó, tökéletes kiegészítők, a siker bizonyítékai. Ez nem. Ez őt tetőtől talpig akarta. Senkivel és semmivel se akart osztozkodni rajta. Karrier? Csillogás? Allás? Korlátlan lehetőségek? Bizonyára ezt is akarta. De őt is, tetőtől talpig. És ez nem ment. Ez viszont az asszony tévedése volt. Rossz néven vette tőle, hogy holtfáradtan tért haza valami hosszú útról, amikor ő frissen és szerelmesen várt rá. Hogy nem mosolygott rá mindig, nem simogatta, nem babusgatta, nem fonta körül szerelemmel.

Az asszony visszajött. Egyszerű, sötét, dísztelen ruha volt rajta. Az ékszereit levette. Ehhez is értett. Izgató jelenléte mindig betöltötte az egész hallt. A házigazda is megérezte jelenlétét, kérő csodálattal nézett rá. Nem talált visszhangra.

Az asszony fagyossága megborzongatta. Jó, hogy ha ilyen vagy... Kortyolt egyet, letette a poharat, majd újra felemelte, s egy hajításra kiitta az egészet. És újból töltött.

— Ne igyál — fogta meg kezét az asszony. — Tudod, mit mondott az orvos.

A bestia tud vele bánni. Le akarja itatni. Természetesen most még vadabban fog inni. Az orvos! Most beszélni az orvosokról! Éppen az előtt a vendég előtt, aki elnyúhatetlen férfiként ismerte. Egy ültőben megivott egy üveg fenyőpálinkát, és még utána elment a majálisra! Csak azért is inni fog. Tántorogva felállt, és kinyitotta a következő üveget. Az asszony csak a vállát vonogata. Elhárítja magáról a felelőséget, ő megtette, ami tőle tellett, a többi nem az ő dolga. Tehát ilyen jeleneteket rendez, amikor a házigazda felhajt a garatra...

Frank már látott férfit, aki egy éjszaka két liter erős pálinkát megivott. Az még elmegy. De ezt az ivótempót senki se bírja ki. Egy óránál tovább a házigazda se bírta. Alkapsza megkeményedett, összefüggéstelenül kezdett dadogni, szemei kimeredtek, félig öntudatlan állapotba merült, amikor az ember már nem érzékeli a környezetét. Föl akarta emelni a poharát, de mellé nyúlt.

Frank is eleget ivott már. Megmozdult a karosszékekben, mintha távozni készülne. Az asszony visszatartotta.

— Még iszunk egyet. Nekem izlik. Töltsön...

— De ez az utolsó.

Rábólintott. Töltött neki, és magának is. Tekintete a részeg üres pohara felé mutatott. Neki is? kérdezték Frank szemei. Neki is -- hunyorított az asszony. Közben irányította is a kezét, hogy teletöltse a poharát. Aztán a poharat a részeg kezébe kényszerítette. Meg kellett löknie, hogy magához térjen.

— A te egészségedre iszunk... — gúnyolódott vele most már teljesen nyíltan.

A házigazda összefüggéstelenül mormogott valamit, de a konyakot egy hajtásra kiitta, a szája széle megremegett, felállt, előre akart lépni, de aztán mint akit agyonütöttek, végignyúlt a szőnyegen.

Nagy nehezen talpra segítették. Legfőbb ideje volt. Még sikerült eljutnia a vécéig. Frank még hallotta, ahogy erőlködik, és ahogy kiövell belőle az ital. Az asszony otthagya, és szinte ártatlan arckifejezéssel tért vissza a hallba.

— Nem bír ez már semmit, mindig így végződik. Bocsásson meg, ilyen csak nyugodtan, nekem még gondoskodnom kell róla.

Gyöngéd, figyelmes feleség... Lejáratta, nevetségessé tette a régi barát előtt, aki egészen másfajtanak ismerte. Ezt akarta.

Frank megkérdezte:

— Ne segítsek?

Nem, nem, rázta meg a fejét, ő már megszokta. Nem először van ez...

— Hát akkor én...

— Oh, nem, nem, ne menjen, bocsásson meg, hogy ez egy ilyen rosszul sikerült este, bizonyára rendkívül kellemetlen, de most nem bírnám elviselni az egyedülletet, még ígyunk egyet, hiszen még nincsen olyan késő, és maga, ahogy hallottam, szintén éjjeli madár. Nem, ne is tiltakozzon, legalább most látja, hogy én is tudok magáról valamit, csak lefektetem, és mindjárt visszajövök, a konyak jó, és még éppen elég van az üvegben...

Másról említést se tett. De azt a mást Frank egyetlen mozdulatából kiérezte, és ebben a mozdulatban valóban minden benne volt.

Hát így állunk? Frank alkoholgőzös fejében mintha riasztócsengő szólalt volna meg, ne bomolj, menj el, ez nem neked való, neked itt nincs semmi keresnivalód. De mégse ment el, leült, tetszett neki, ördögien tetszett neki a játék, és le van sajnálva, mit kell mással törődni.

Hallotta, amint a tehetetlen testet a hálóba vonszolja, alighanem maga előtt toltá, Frank segítségét visszautasította, levetkőzteti legalább? Megoldja a nyakkendőjét, vagy legalább a cipőjét lehúzza? Lehet, hogy csak az ágyra dobja, hogy így ébredjen fel másnap.

Visszajött.

— Egészségére — emelte fel a poharát. — Én még eltakarítom azt a disznóságot... Mindjárt itt leszek... Addigra a kávé is elkészül...

Kávé nélkül jött vissza.

— Jöjjön, nem szeretem ezt a hallt. Olyan, mint egy váróterem, mint ahol a halálra vár az ember. Nálam sokkal barátságosabb.

Franknak most lett volna utolsó lehetősége a távozásra, ez eszébe is jutott, de kiskutyaként követte az asszonyt. Az asszony szobája valóban barátságosabb volt, határozott ízléssel maga rendezte be. Pár válogatott könyv a polcokon, két kép kortárs festőktől, semmi meztelenség, mint ahogy azt Frank elképzelte, hanem két sötét tónusú tájkép.

Tetszett neki. Nagyon tetszett. A konyak és kávéivás közben az asszony váratlanul nekítámadt.

— Mondja meg, mi a kifogása ellenem?

Frank felfigyelt. Miféle játék ez? De imponált neki a veszedelmes egyenesség. Ellentámadással válaszolt.

— És magának?

Az asszony elmosolyodott. Fenyegetően felemelte az ujját.

— Maga megéri a pénzét.

Frank tovább támadott.

— Mi kifogásom lehetne magával szemben? Tetszik nekem. Első perctől, első találkozásunktól kezdve.

— Úgy látszik, elég különös módon adja a tudtára annak, aki magának tetszik.

Frank nem értette, hova akar az asszony kilyukadni.

— Ellenem heccelte őt. Eh, ma már ez nem számít. Talán csak az a kár, hogy nem heccelte jobban és eredményesebben.

— Nem állt érdekemben.

— Pedig megtehetette volna. Sokéves barátja volt. Maga első perctől sejtette, hogy ennek rossz vége lesz. Ha nem tudná, annak idején én is kissé hozzásegítettem, hogy magát visszarendelték a kerületről. Ostoba voltam.

Frank egyre jobban figyelt. Ajánlat ez? Így, pontosan így kezdődnek azok a beszélgetések, amelyek az ágyban végződnek.

— Miért?

— Csak. Nem volt semmi értelme.

— Csalódott a várakozásaiban?

— Igen, ez is hozzájárult. De akkoriban csak magamnak akartam. Maga az utamban állt. Mindig magáról beszélt. Amíg maga ott volt, nem lehetett teljesen az enyém.

— Szerette?

— Nagyon. Olyan férfi volt, amelyet akartam, akire vártam. Lehet, hogy hibát követtem el azzal, hogy sürgettem a választ, és hogy utána hozzámentem feleségül. Mint szerető utólérhetetlen volt. Így maradhatott volna...

— És Galovič?

Csodálkozó, csaknem szórakozott pillantást vetett rá.

— Mi köze van ennek az egészhez?

Nem, ennyire nem játszhatta meg magát. Frank gondolatban leszamarazta magát, hogy valami ilyesmi egyáltalán eszébe juthatott.

— Úgy gondolja, eltúrta volna neki, hogy az ő kifejezésével éljek, hogy erkölcsi mocsárban henteregjen?

— Ugyan kérem! A főnök és a titkárnője. Nem hallott még ilyet?

— Hallottam és láttam is eleget. De ha ez valakinek kapóra jött, akkor a főnök és a titkárnő is alaposan megégette a körmét.

— A válasz még nagyobb rizikó volt. Ő nagyon félt tőle. Minden nézeteltérésünk tulajdonképpen ebből indult ki. Tudja, én a levitézettek osztályából származom, ő pedig a legszerelmesebb turbékolás közepe tette sem felejtkezett meg a saját érdekéről. Már akkor fölfelé akart törni, karriert akart csinálni.

Frank elhallgatott. Karriert akart csinálni? Bizonyára karriert akart csinálni, de nem volt ebben a vágyban az is, hogy neked imponáljon? Hogy téged elborítson minden ragyogással? Hogy neked bizonyítsa be, hogy senki nem áll nála magasabban?

— Maga... kérdezte meg kis idő múlva —, maga nem akarta?

— Mit?

— Hát az ő karrierje ellenkezett a maga szándékával?

— Természetes, hogy nem. De én tudom, hogy beszélnek rólam, azt állítják, hogy én bujtottam fel. Ez nem igaz. Éppen azon buktunk meg, hogy ő a karriert még nálamnál is jobban kívánta.

— Most kicsit megjátssza magát.

— Ugyan kérem. Nézzen rám. Szükségem van erre? Mi hasznom lenne belőle?

— Lehet... Lehet, hogy maga másképp képzelte el az egészet.

— Nem. Megelégedtem volna azzal, ha ebédre halat eszem és darócruhát húzok magamra. Férfit akartam. Alighanem ebben tévedtem. Ma már nincsenek férfiak. Ő férfinak látszott, de nem volt az.

— Jól ismertem. Tudom, hogy volt-e vagy sem.

— Lehet, hogy az volt. De megváltozott. Félti az életét. Félti a beosztását. Félt mindentől és mindenkitől, ezért kell fogolynóként élnem ebben a házban. Hozzánk nem jár senki. Senki se jár hozzánk, és ő állandóan a falakat vizsgálja, hogy nem szereltek-e fel lehallgatót készülékeket. Ez életfogytiglani börtön. Ebből nincs menekülés.

— Feltűnő autója van.

A sziürke szemek kissé összeszűkültek.

— Ah... Én ezt nem titkolom. Engem csak az bosszant, hogy meg kell őriznem a látszatot. Már magát is régen el kellett volna küldjem. De ma ez nem akaródzik. Az oroszoknak erre kitűnő szavuk van: naplívaty...

Frank hirtelen felállt.

— Bocsásson meg... — mormogta — valóban...

— Csak nem ijedt meg? — nevetett a szemébe. — Maga is fél? Mitől félnek mindannyian? Árulja el, mitől félnek maguk férfiak? Valamikor, ha ez nem csak legenda, sem a mennytől, sem a pokoltól, sem a németektől nem félték.

— Én... Itt nem rólam van szó...

— De igen. Senki másról, magáról van szó. A maga rosszul fizetett kis helyecskéjéről. A maga kis delelő helyéről. Megmondjam, hogy mitől fél mag? Galovičnak az asztalán holnap ott lesz a jelentés, hogy maga reggelig nálam volt. A jelentés minden részletre kiterjed. Mikor oltották el a hallban a villanyt, és mikor gyulladt fel az én szobám lámpafénye.

Frankot valami ingerelte.

— Mondja meg őszintén, hány férfi félt már így itt ebben a szobában?

— Maga nagyon agyafúrt fickó. Igaza van. Én is félek. Csakhogy én csupán asszony vagyok. Sok mindent kezdeményezhetek, de a döntés, hogy valóban kezdeményeztem-e vagy nem, úgylis a férfiak kezében van.

Frank hiába igyekezett másfelé terelni a beszélgetést. Úgyesen kiért előle. Tetszett neki, nagyon tetszett. De miért hozta ide, ebbe a szobába? Csak azért, hogy felingerelje? Vagy pedig mindent ki akar önteni, és Frank az első aki egy különleges véletlen folytán ilyen beszélőkedvében találta? Tetszett neki. Meg is akarta kapni. De hogyan? Az ilyen játék végleges, és reggelig már nincs sok idő. Tetszett neki, meg akarta kapni, és tudatosította magában, hogy ez az egyetlen lehetőség, amely egyre jobban múlik és elillan. De mit lehet kezdeni? Leüljön mellé? És csavarja hátra a fejét? Vagy térdeljen elébe, és

valljon szerlemet? Nem, ez sem hozzá, sem az asszonyhoz nem illene. Az éjszakának magának kell megérielnie a helyzetet, de az asszony szándékosan menekül. Játszik. Játszik, és Frank nem tudja, hogy mihez kezdjen. De felállni nem tudott. Tetszett neki. A nyílt támadás mellett döntött.

— A maga portréja nagyon szép.

— Igen? Tetszik magának? — Látszott, hogy örül neki.

— Maga nagyon szép asszony . . .

Az asszony rögtön látta, mire céloz.

— Tudom — mondta. Frankot nem csapta be a mosolya.

— Gyönyörű modell lenne.

— Modell? Milyen?

— Akt.

Nevetett. Hangosan felnevetett. Tisztán, csengőn.

— Oh, maga . . . — felállt, Frank fejét a kezébe fogta, megcsókolta.

— Milyen kedves is maga.

— Komolyan gondoltam.

— Nem tudtam, hogy maga aktokat is készít. Hogy csinálja?

— Az elég körülményes procedúra — visszakozott Frank. — A modellnek a felvétel előtt legalább egy óráig pihennie kell. A lencse könyörtelen. Mindent megörökít, a nadrág gumijának a bemélyedését, a harisnyatartó csattjának a nyomát és a melltartó okozta piros stráfokat, ennek először mind el kell tűnnie, a testnek ki kell simulnia . . .

— Ezt nem tudtam.

— Kevesen tudják.

— És gondolja, hogy én alkalmas lennék erre?

— Ideális akt lenne.

Ismét felnevetett. Hosszan, csengőn és tisztán.

— Nos . . . — még mindig mosolygott — így még senki se próbálkozott. Hogy mi mindent ki nem találnak maguk férfiak . . .

— Tetszik nekem.

— Maga olyan ízesen esetlen Frank . . . Hogy az már egyenesen gyönyörű.

— Tetszik nekem.

— Ehhez már késő van, Frank. A feltűnő kocsim . . . Amit maga említett, remélem, hogy jól értettem, azt akarta mondani, hogy időnként szokatlan helyen látja?

— Több helyen is.

— Csak egy helyen. Mindig ugyanott. Persze, lehet, hogy néhanapján máshol is láthatta, de hosszasan csak egy helyen. Minden kockázat nélkül beszélhetek erről magának, az én Messalina híremhez már nincs mit hozzátenni. Az egyik fogadáson elém állt egy kedves fiú. A szemembe nézett. Tetszik nekem — mondta. Akarom magát. A másik fogadáson a táskám alatt kulcsot találtam, egy megcímezett papirosba volt göngyölve. Természetesen először meggyőződtem róla, ki lakik ott. És ő? Sohasem mondta el magának, hogy kapott meg engem? Nem? Ezen csodálkozom. Egyetlen szó nélkül. Nem vagyok azok közül való, akik leplezik a pillangógyűjtés iránti érdeklődésüket. De maga nagy kontár.

Megértette. Fél háromkor már késő elkezdni egy éjszakát, különösen, ha egyetlen éjszakáról van szó.

Tetszett neki az asszony. Most még jobban tetszett, mint azelőtt.

Nem úgy, mint Licka. Licka sok gyötrelmet okozott. Ez az asszony úgy tetszett neki, hogy meg is lehet nélküle. Gyönyörű, ha sikerül, de semmi se történik, ha nem így lesz. Kár a megismételhetetlen lehetőségért. De fel kellett nézni rá. Több volt ebben az asszonyban, mint gondolta.

Az órájára pillantott, felállt. Az asszony még visszatartotta.

— Még ne menjen, még maradjon egy kicsit . . .

Ez megzavarta. Nem tudta, mit akarhat még tőle.

— Mit kémkedik utána?

Frank nem is igyekezett elrejteni meglepetését és zavarát.

— Kémkedik utána, állandóan a nyomában van, figyei. Kikerüli a találkozásokat, de azért állandóan a sarkában jár. Nem hagy ki egyetlen egy lehetőséget sem, amikor a közelébe kerülhet. Ne játssza meg a hülyét. Én nem vagyok olyan liba. Maga azt hiszi, hogy mindent lát. De én még ennél is többet látok. Én magát is látom!

— Ez figyelmeztetés akar lenni?

— Nem, Frank, maga félreértett engem. Én csak kíváncsi vagyok. Nem gondolom azt, amit maga gondolt rólam, hogy ebben Galovičnak is benne van a keze, még csak azt se gondolom, hogy ebből valami hasznot akar húzni. Én többször láttam, Frank, amikor fényképezett. Mire kell az magának?

— Maga nagyon sarokba tudja szorítani az embert. De nem tudom, hogy észrevette-e, magáról még egy fényképet sem készítettem.

— Tudom, hogy fölötte már gyülekeznek a felhők. Ó annyira el van tompulva, hogy nem is érzi, nem is látja. Neki már befellegzett, Frank. A többi már csak idő kérdése. Számomra felszabadulás lesz, még akkor is, ha közben nekem is kijut a jóból. Nem, nem vagyok sem olyan naiv, sem olyan ostoba, mint ahogy ezt talán maga is gondolta volna rólam. Tudom, mikor buktatták meg, és körülbelül azt is érzem, hogy miért. Ó már halott, Frank. Még nem tud róla, de már meghalt. Bántana engem, nem is annyira miatta, csak úgy, ha maga egy halottba akarna belerúgni.

— Ilyen szándékom sohase volt.

— Magának nagyon érdekes lepkegyűjteménye lehet Frank . . .

Mosolygott. Frank nem válaszolt.

— A markomban volt, Frank. Megsemmisíthettem volna magát. Elég lett volna egyet sólnom. Maga arra büszke, hogy mindent lát. Akkor, abban az erdőben azt hitte, hogy magát nem látja senki. Azok, akiknek ez lett volna a feladata, nem látták. De én láttam, Frank. Teleobjektívnek hívják, ugye?

— Maga utolérhetetlen — sóhajtotta Frank.

— Most itt ül a szobámban, elég különös és kockázatos körülmények között. Nem tudom, érti-e, hogy mit akarok mondani ezzel, Frank . . .

— Ez fölösleges kérdés volt.

— Gyűlölöm őt. Ha iszik, kibírhatatlan, és én minden éjszaka előtt reszketek. Akkor már inkább . . . Hiszen ma látta. De ez kettőnk dolga, Frank. Ó egyedül van. Senkije sincsen. Bennem se találta meg azt a szerencsét, amit keresett. Néha sajnálom. Csak ezt akartam magának mondani, Frank. Valamikor a barátja volt.

— Ez szörnyű, szörnyű, amit mond.

— Egyáltalában nem szörnyű. Nézzen körül. Ez normális. Így élünk. Mi fönt, maguk lent, mindanyian így élünk.

Felállt.

— És most bocsásson meg, Frank, már nem tartozom azok közé, akik frisseknek néznek ki egy áttáncolt éjszaka után.

Búcsúzott, véglegesen. Frank kezét csókolta neki. Az ajtóban az asszony a száját nyújtotta. Csak úgy. Búcsúképpen.

— Kár — mondta Frank. Hogy az asszony is ugyanezt gondolta volna, nem lehetett leolvasni az arcáról.

Frank zavaros fejvel ballagott haza. Ilyen asszony, ilyen gyönyörű asszony! A következő csütörtökön szándékosan betért abba a rosszul megvilágított, eldugott utcába. Ott parkolt a feltűnő, nyugati márkájú sportkocsi.

VIII.

Az eszpresszóban hőség és zsivalj fogadta. Diákok, szerkesztők, söfőrök, spiclik, szerelmesek. A lármás, egyöntetű zaj elnyelte az egyes szavakat. Itt senkit se érdekelt, hogy nem messze innen valaki a ravatalon fekszik. A nagyvárosban néhány ember halála és születése mindennapos dolog. És különben is, ki volt az az illető? Ezek közül a fiatalok közül ki ismerte? Ki került vele közelebbi kapcsolatba? Csak fényképekről és újságokból tudták, hogy létezik, a múltjáról semmit se tudtak, és nem is érdekelte őket. Osztályharc? Volt valami ilyen? Felkelés? Mit óbégatnak folyton arról, hogy valaki harcolt, kínlódott és éhezett értük? Ez már a múlté. Ma már más szelek fújnak. Senki nem hányhatja a szemükre, hogy megszülettek.

Meg aztán az utóbbi időben úgyszólván csend volt a halott államférfi körül...

Nem tegnapelőtt halt meg. Frank még a napot és az órát is pontosan meg tudná mondani, mikor halt meg a nyilvánosság számára. A sajtóügynökség híryanagának minden oldalán fel van tüntetve a kiadás időpontja óra-, percnyi pontossággal. Egy napon a sajtóügynökség színes papíron bizalmas hírközlést és figyelmeztetést küldött az összes újságoknak, rádióknak és televízióknak, hogy ezentúl sem cikkben, sem egyéb adásban ne közöljék se a nevét, se a fényképét.

Akkor halt meg a nyilvánosság számára. Ő erről nem tudott, a világoskék, bizalmas jelentésről egy kukkot sem ejtett senki előtte, az újságírók között nem akadt ember, aki figyelmeztette volna. Frank szerkesztőségében nagyokat röhögtek a dühkitörésén, amikor egyik újságban nem ő, hanem Galović ölelkezik egy külföldi nagykövettel. Akkor magához rendelte a sajtóügynökség igazgatóját, és azzal fenyegetőzött, hogy ezt az egész újságíró bandát kidobhatja. A szerkesztők gúnyt űztek belőle. Már akkor olyan elhagyatott volt, hogy nem tudta felfogni, miről van szó? Hiszen valamikor éppen ő adott a sajtóügynökségnek hasonló parancsokat másokról, olyanokról, akik meghaltak a nyilvánosság előtt.

Ki tudja, hogy uralkodásának utolsó heteiben egyáltalán észrevette-e, hogy az emberek, az ő emberei valahogy egészen másképpen viselkednek hozzá. Tartózkodóbban, családiasabban. Tartózkodóbban azok, akik attól féltek, hogy vele buknak, családiasabban azok, akik bukását

előkészítették, és most, mondjuk, valamilyen előléptetés formájában a jutalomra vártak.

Hosszú éveken keresztül figyelték Galovióccsal folytatott küzdelmét. Vesztett. Galovióccsal szemben amúgy sem voltak soha esélyei. De megmondta ezt neki egyáltalában valaki?

Még gyűléseket, tanácskozásokat, kabinetüléseket hívott össze, banketteket rendezett, aláírt, utasított, hivataloskodott, de már nem létezett. Ami nincs az újságban, az a nyilvánosság előtt sem létezik.

Ma a sajtó fekete keretben jelent meg. Az államférfiú hivatalos portréja az első oldalról néz az olvasókra. Neve ma, holnap és holnapután nagy betűkkel lesz kisedve az első oldalakon. A folyóiratok még egy hét múlva is hozzák a fényképét, személyiségének értékelését, nekrológokat. Egy év múlva a történelmi naptárban megjelenik a fényképe és rövid életrajzi adatai. Aztán már csak az összegezésekben szerepel. Született, meghalt... Tíz, tizenöt év múlva sok ember számára már semmit se fog jelenteni a neve.

Vannak utcák, amelyeket ismeretlen emberekről neveztek el, olyanokról, akikről senki se tud. De róla még utcát se neveznek el. A sajtóügynökség központi irattárában három fényképét letétbe helyezik arra az esetre, amire ugyan aligha kerül sor, ha valakinek a jövőben szüksége lenne rá.

Most már senkinek sem hiányzik. Még azok is, akiknek ártott, halálhírére olvasva, megelégedtek ennyivel: elég, meghalt, ezzel az ügy el van temetve. Lehet, hogy a fodrásza, aki a haját nyírta, időnként megemlíti: zsíros borraivalókat adott. Lehet, hogy régi osztálytársai közül valaki, ha majd a régi osztályképeket nézi, az ő arca előtt tévovázva megáll. Ki volt ez? Ja igen, ő. És lehet, hogy valaki éppen ebben a pillanatban arról beszél, hogy annak az ötven koronának, amit ezelőtt húsz évvel kölcsönzött neki, most már befellegzett.

Ez elég sovány visszaemlékezés egy emberre, aki meghalt. Lehet, akadnak még más emlékek is, de azok is ehhez hasonlóak.

Frank körülnézett az eszpresszóban.

„Lehet, hogy én vagyok az egyedüli, aki rá gondol...”, ismételte magában. Ő se valami nagy részvétből, de — talán mégis. Frank ismerte. Frank tudja, hogyan babrálta el az életét. Hogyan és miért.

Frank már éppen távozni készült, amikor valaki a tarkójára csapott, úgy, hogy szinte belefájdult. Ingerülten hátranézett. Ez a buja, baráti gesztus a szomszédos asztalnál ülő fiatalok számára is túl erősnek látszott, elhallgattak, és feszülten várakoztak, mi lesz ebből. Frank háta mögött az érdemes művész ismerőse, a festő állt.

— Na öregem, meghalt a barátod... — szólította meg Frankot, és olyan arcot vágott hozzá, mintha arról értesült volna, hogy első díjat nyert a sportfogadáson.

Frankot előntötte a mérég.

— Meghalt — vetette oda. — Meghalt a barátom, de én sohase bújtam a seggébe.

A festő hirtelenében nem tudta, hogyan visszakozzon. Megérezte Frank ingerültségét, és sejtette, ennek rossz vége lehet.

— Te mindjárt a plafonon vagy — igyekezett elsimítani a fenyegető összetűzést, de már elkészt.

— Te parazita! Te tetű! Azt hiszed, senki se tudja, kitől kaptad az

érdemes szarházásig titulását? Most merészelsz rá trágyát szórni, amikor meghalt?

A festő már tudta, hányat ütött az óra. Körülnézett, merre tűnhetne el. De már erre sem volt ideje. Frank leráncigálta a székre, azzal se törődött, hogy az eszpresszóban egyszerre templomi csönd támadt, és mindenki kíváncsian fordult az asztala felé.

— Nem szöksz el innen. Itt fogsz ülni a fenekeden, mert különben rászögezel a székre. Azt gondolod, hogy senki se tudja, miért osztogatta a zsüri minden évben azokat a díjakat a mázolzományaidért? Hány állami megrendelést kaptál, pályaudvarokra, hány idióta freskót készítettél éttermekben, és kinek a segítségével disznólkodtad össze ezt az egész országot kelettől nyugatig? Azt hiszed, senki se tudja, miért? Én tudom, hogy miért.

— Ezt kikérem magamnak — védekezett megszeppenve a festő. — Nekem nincs veled beszélőnivalóm.

— De van! De igenis van beszélőnivalód velem és beszélni is fogsz velem, mégpedig most mindjárt. Aztán mehetsz panaszra, akihez akarsz, ha van hozzá pofád és bátorságod. Te szólítottál meg, nem én téged. Tehát most szépen végighallgatsz. Te ganaj, a ganajturó élő bizonyítéka vagy, ha valaki az én szemembe merné azt vágni, amit én a te szemedbe vágok most, akkor a torkára lépnek, és nem engedném el addig, amíg meg nem merevedik. De te ganaj vagy, és csak a hullákból lakmározol. Amíg élt, rendelkezésére bocsátottad a műtermedet, és kurvákat szervíroztál neki. Ez természetesen a te dolgod. De nem fogsz felette kuvikolni, amikor már meghalt. Te ganaj vagy és ganaj is maradsz, de én gondoskodom róla, hogy ezt mindenki megtudja rólad. És most tűnj el, bűzlesz!

A festő nem hagyta kétszer mondani magának. Úgy rohant el, mint egy patkány. Frank is felállt. Már bosszantotta, hogy így elragadtatta magát. A jelenet az összes spicliket elektrizálta a helyiségben. Amikor Frank távozott, ketten azonnal a nyomába eredtek. Frank megállt, és gunyorosan végigmérte őket. Mit akarnak? Ráakadtak egy koncra? Ismerik őt, és ő is ismeri őket. Mit jelentenek majd? Hogy a halott emlékéét gyalázta? De hiszen ő éppen védelmébe vette. Csakhogy nem azt fogják-e jelenteni, hogy védelmébe vette a halottat?

— Nehéz szolgálat... — Ezt a provokációt nem szalasztotta el. Azok ketten elkomorultak és eltűntek. Frank megelégedetten figyelte, hogy fordulnak be az utcáikon. Valami mégis megváltozott. Pár évvel ezelőtt még bekísérték volna. Ma már nyugodtan a szemükbe röhöghet. Sok ez? Kevés? Frank nem tudott rá választ adni. Bizonyára jelentős dolog az, hogy az embereknek már nem kell minden lépésüknél összerázkódnni és remegni még a fejükben születő kimondatlan gondolatok miatt is.

Frank visszament a gyászterembe. Dühös volt magára. Nem kellett volna hagynia, hogy így kiugrassák a bokorból. Minek? És minek hányt a szemére másnak, hogy monumentális mázolzományokat készít? Nem csinált és nem csinál-e ő is monumentális fényképeket? Emelvényeket, gyűléseket, banketteket, parádékat, tüntetéseket, ünnepélyeket, mosolyokat, csak mosolyokat, a tucatszerűből egyedülállót, a mindennapi-ból örök életűt, hát hol van az örök érvényű, a történelmi, a megismételhetetlen azon a sok ezer fényképen, amelyet készített? Hallott, poros irattárakban fölösleges régiség. Hát akkor meg mit sérteget és

mit kiabál? És mit bosszantja az, hogy valaki őt a halott barátjának nevezte? Talán nem volt az? Az volt, jóformán a fél életét az ő árnyékában élte le. Később aztán megromlott közöttük valami. De ki lehet-e törölni az emlékből, a tudatból, az életből azt, ami elmúlt?

Franknak egyre rosszabb lett a hangulata. Mit ugrált annyira? Nem félelem volt ez is? Nem attól félt, hogy egy lapon emlegetik a halottal? Nem attól félt, hogy valaki majd az egyik gyűlésen letorkolja: Fogd be a szád, te is az ő serblichordozója voltál. Félelem, hogy majd más tesznek bankettriporternek? Frank jól tudja, hogy néhány kartársa már régen irigyli a beosztását. Nincs rajta irigyelni való, mégis irigyli. Karrierjét évek óta azzal magyarázták, hogy van valami hatalmas támogatója ott fent, s azt is tudták, kik a hatalmasok, helyesebben tudták, ki az a hatalmas. De ez csak bizonyos mértékig és bizonyos ideig volt igaz. Most természetesen Galovič fog minderről dönteni, és ő nem szereti Frankot. Lehet, hogy ez a temetés Frank utolsó munkája a társadalmi élet napos oldalán. Lehet, hogy holnap már élmunkásokat, fejjönöket és fiatalasszonyokat fényképezhet. Változik valami? Mikrofonok helyett gépeket kattint le, gépeket és néhány hozzájuk kapcsolódó arcot. Kattintgatni fog ezentúl is. A munka szempontjából semmi sem változik. De máskülönben megváltozik minden. A fotográfusok között is vannak prominensek, és Frank hosszú évek óta egyike volt ezeknek, sőt, kiemelkedő helyet foglalt el közöttük. Ezentúl nem így lesz. Ennyiben változnak a dolgok. Frank ezt már régóta érezte, és azt is sejti, hogy ez lesz az ő utolsó állami temetése. És hiába akarja bebeszélni magának, hogy már torkig van az egésszel, mégsem volt az rossz érzés, a nagyok közelében lenni, beszélgetni velük, és bejutni oda is, ahova mások nem mehettek.

De mindez ér-e annyit, hogy megtagadja a barátját? Frank kiállt mellette. Megtagadta? Hiszen őn megvédelmelte ezzel a ganajtúróval szemben. Hiába akarja kibeszélni magát. Természetesen megtagadta. Az háborította fel, hogy a festő a barátjának nevezte. Ettől veszítette el az önuralmát. Ezért tört úgy ki. Attól való félelmében, hogy valaki összefüggésbe hozza a halottal.

Frank már régebben megszakította vele a kapcsolatot. Nem tisztelte, gúnyt űzött belőle, elidegenedett tőle. Két ember között előfordul az ilyesmi, de ez még nem azt jelenti, hogy annyi közösen töltött év emlékéét semmissé lehet nyilvánítani. Ha Franknak lenne elég bátorsága, hogy saját magának szegezze a kérdést, sajnálja-e, hogy ezzel a halottal valaha is méltóztatott együtt lennie, alighanem nem tudna egyértelműen válaszolni. Sajnálja? Sajnálni a legszebb éveket, amelyeket fej fej mellett töltöttek el? Mi maradna Frank számára, ha azokból az emlékekből kitorölné a másikat? Az ember a saját életét nem semmisítheti meg, és Frank saját élete azt a másikat is jelenti. Azt a másikat is, akit abban az órában tagadott meg, amikor az szörnyen egyedül volt, abban az órában, amikor fel kellett volna kiáltania, nem, számomra egyáltalán nem közömbös, szerettem őt és mindezek ellenére, bármi történt is közben, ma se lehet közömbös számomra... Különösen ma nem!

Emlék után, perc perc után villan Frank emlékezetébe. Nem rendezetten, de teljességükben egyik a másikat kergeti. Akkor —, összeverekedtek. Szörnyen összeverekedtek...

Frank már kitanult fényképész volt. Négyig a műteremben dolgozott,

az a másik a folyóparton várta. Frank akkoriban szerelmes volt egy lányba, aki minden este, munka után hozzájuk csatlakozott. Ma meleg este volt, meztelenül fürödtek a sűrű füzessel körülvett öbölben. Áltatták magukat, hogy ezzel is a régi előítéleteket rombolják. Két fiatalember, egy lány, aki egyikükhöz tartozik, és lám, nincs semmiféle kispolgári korlát közöttük, nézik, ahogy belép a vízbe, szép alakú vízi-tündér, meztelen testén ragyog a holdfény, utána ugranak, jó darabon vele úsznak, kiabálnak, nevetgélnek, jó így együtt, így hármásban, akár-milyen más összeállításban már nem lenne ilyen kellemes, de így gyönyörű. Neki is tetszik? Miért ne tetszene? Nyúlának, szép, bátor, öröm ránézni, de Franké, Frankhoz tartozik az a lány, ezt mindenki tudja. Ezt mindenkinek tudnia kell, és ehhez is kell tartania magát.

Egyszer a folyóparton sétáltak, úgy, mint máskor is. A lányra vártak. Frank valahogy kedvetlen volt, a lány késett, s ez nála sohase szokott előfordulni. Minden pillanatban az órájára nézett. Egyszer, amikor megint az órájára pillantott, az a másik így szólt hozzá:

— Margit ma nem jön.

Olyan különösen mondta, hogy Frank felfigyelt.

— Mi van vele? — kérdezte.

— Mi lenne? — tért ki a válasz elől a másik.

— Miért ne jönné?

— Csak. Tudom, hogy nem jön.

Szembefordultak egymással.

— Mondott neked valamit?

— Nem. Semmit.

Frank nem tudta, mit gondoljon. És azon a másikon látni lehetett, hogy valamihez hozzákészülődik, valamihez, amit nem könnyű ki-mondani.

— Szeretjük egymást Margittal.

Frank még mindig nem értette. Na és aztán? Természetes, hogy szeretjük Margitot. Miért mondja ezt most neki? Hogy gondolja ezt tulajdonképpen? Margit az övé, Franké, ezt mindenki tudja.

— Hogy gondold ezt?

— Úgy. Szeretjük egymást.

Frank hiába kereste a tekintetét, az a másik a földet nézte. És csak ebben a pillanatban döbbsent a valóságra. Egyszerre és mindenre. A kígyó! Eh, mind azok...

Aztán valami mélyen, mint egy rozsdás kés, beleszúrt Frank mellébe, és ott vagdalta, égette, elviselhetetlenül fájni kezdett.

De Frank akkor már ugrott is. Kiáltás és figyelmeztetés nélkül. Ráugrott arra a másikra, elkapta a torkát, és elkezdte szorongatni, látta, hogy a másik meggyűlölt arca elkékül, hiába tátogatja a száját... És akkor, az utolsó pillanatban annak a disznónak sikerült elkapnia Frank hüvelykujját, és kiszabadul a halálos szorításból. És máris rúgott. Rettenetesen belerúgott, Frank úgy érezte, hogy bokától elrepült a lába. De ez csak megsokszorozta féktelenségét. Újból nekirontott, a földre teperte, ütötte, verte, széttörte az orrát, száját, szemhéját, és a térdével gyomorszájon döfte. A másik ordított a fájdalomtól, mindkét lábát kiszabadította, és lepöndörítette magáról Frankot. Frank érezte, hogy a súlyos ütések alatt percről percre gyöngül, elhagyja minden ereje, bokája szinte lángolt, megfeszítette minden izmát, s utolsó erejével lerázta magáról halálos terhét, s mielőtt az a másik

még összeszedhette volna magát, egy kemény horogütéssel újra a földhöz szegezte. Aztán ütötte egymás után. Az ujjába sajnó nyilallás hatított. Megnézte a kezét. Ökleit annak a másiknak a fogai teljesen felhorzsolták. Az még egyszer megpróbált tántorogva felállni, Frank még egyszer leütötte. Aztán megállt, lihegve lélegzett, s lassan összefüggő képpé vált előtte a világ. Lába előtt feküdt a másik összetörve, véresen, mozdulatlanul. Csak hörögött. Ha hörög, akkor még él. Frank a lábainál fogva egy pocsolóhoz húzta. Fejét bemártotta a vízbe, s aztán egy kitűnő gondolata támadt. Megölni, megölni, megölni a kigyót, a nőt.

Frank máig sem tudja, hogy került abba az utcába. Semmit se tudott, semmit se érzett, semmire sem emlékezett. Sietnie kellett, mert a lába még mindig égett, gyorsan dagadt, oda kellett érnie, oda kellett vánszorognia, hogy megölhesse azt a nőt.

Aztán ott állt a ház előtt, ahol estéről estére búcsúzott a lánytól. Egyszerre elgyöngült, nyomorultnak érezte magát, s már nem tudta, hogy mit kell tenni. Az utca üres volt. Csak a folyó felől, az úttest közepén vánszorgott valami kísérteties árnyék. Frank egy vadgesztenyefa mögé bújt. De már későn. A másik észrevette.

— Itt vagy?

Frank hallgatott, de a másik tudta, hogy ott van.

— Tudom, hogy itt vagy. És Margitot hagyj békén.

Frank kilépett a fa mögül, nehezen közeledett ahhoz a másikhoz. Minden lépés örökkévalóság volt számára, de kitartóan odavonszolta magát az utca közepén álló árnyékhoz. A másik meg se moccant. Várt. Frank torkon ragadta. A másik nem védekezett. Frank keze engedett. Nem tudta megtenni. Nem volt rá képes. Elengedte a másikat, és továbbtántorgott. A háta mögött valami koppant. Visszanézett. A sötét árnyék a földön hevert. Ott hagyta fekve, tudatát már csak egyetlen gondolat töltötte el. Kórház. A kórház közel van. Legalább a portáig kell eljutnia.

Amikor a portás meglátta, összecsapta a kezét.

— A Riečna utcában... A Riečna utcában fekszik... — hörögte Frank, megpróbált még egy lépést tenni, felkiáltott a fájdalomtól, és végigvágódott a lépcsőn.

Még azon az estén összevarrták, összefércelték, a lábát gipszbe rakták, és egy egyenesítő szerkezettel a mennyezet felé húzták. Frank minden kérdést makacs hallgatással viszonzott. Csakhogy ezt a verekedést ilyen barátok között nem lehetett titokban tartani. Azt a másikat is behozták a kórházba. A városnak végre szenzációja akadt. Frank után egy csendőr is bejött szimatolni. Mindent tudni akart, mindent. Hiába küldte Frank a pokolba, nem hagyta magát lerázni. Hízogott, fenyegetőzött, bebeszélte Franknak, hogy nagy kártérítést kaphatna a nehéz testi sértésért, figyelmeztette; hogy egyenesen kötelessége, bűnvádi feljelentést tenni a veszedelmes támadó ellen, mindössze formáság az egész, elegendő, ha egy már előre kitöltött nyomtatványt aláír.

A másikat akarták a kezükbe kaparintani. Bírószág elé akarták állítani mint közveszélyes elemet, aki békés polgárok életét és egészségét fenyegeti. A bujtogatóból és forradalmárból kötekedő fenegyereket akartak csinálni, akit majd másképpen vezethetnek be a bűnügyi nyilvántartásba, mint eddig, közönséges bűnözőként, aki gyilkosságra is

képes. Egyáltalán nem érdekelte őket, hogy kettőjük között tulajdonképpen mi is játszódott le, csak az a másik érdekelte őket, féltek tőle, már akkor tudták, hogy ki lesz belőle később.

— Ezek ostobaságok, őrmester úr... — legyintgetett Frank — az egész város tudja, hogy barátok vagyunk.

— Nekiünk is vannak értesüléseink. Valakinek helybe kellett hagyania magát — türelmetlenkedett a csendőr.

— Maga ezt talán el se hiszi, őrmester úr, de összetitköttem egy mozdonnyal, kisiklott szegényke, és most valahol ott fekszik a töltésen... — gúnyolódott Frank a csendőrrel.

A csendőr dühbe gurult. Jó, ha Frank nem akarja, az ő dolga. De aztán ne is csodálkozzon, ha mindketten a bíróságra kerülnek.

— Tudja, mit csinálhat a maguk bíróságával? Kitörölheti a...

— Ez hivatali személy megsértése — handabandázott a csendőr — erre még ráfizet, tanúim vannak, akik halották...

A csendőr lármázása a kórházi szoba hahotájába fulladt. A betegek kitűnően mulattak. Méregtől elkékvült arccal futott ki a szobából.

Másnap Margit látogatta meg. Leült az ágya szélére. Azzal se törődött, hogy Frank a hátát mutatja.

— Örültek — kezdte rábeszélő hangon —, két ilyen örült.

— Menj innen.

Nem ment. Többet nem szólt, de nem ment. A hátát simogatta, amelyet meg-megrázott a felcsukló sírás. Csak akkor ment el, amikor már hagyta, hogy megsimogassa a kezét, és úgy mosolygott rá, mint azelőtt.

Idővel látták őket, ahogy ismét hármásban járnak a folyóra. Minden úgy volt, mint azelőtt. Csak egy valami változott. Egy egész lényegtelen kicsiség. Meleg, nyári estéken már nem fürödtek együtt meztelelenül.

(Folytatjuk)

AUTONÓM NEMZETISÉGI FEJLŐDÉSÜNK ÚJ LEHETŐSÉGEI

(A vajdasági alkotmánytervezet kapcsán)

MIRNICS KÁROLY

Mi, vajdasági magyarok, büszkék lehetünk nemzetközi hitvallásunkra, az öngazgató jugoszláv társadalom iránti szocialista hazaszeretetünkre, haladó és forradalmi magyarságunkra. Csak mindez együttvéve adhat kultúránknak mélységet és vetületet, szabadságot és alkotási lehetőséget, tartalmat és formát, egyetemességet és autonómiát.

DEMOKRATIKUS FEJLŐDÉSÜNK TÁRSADALMI ALAPJAI

Szellemi fejlődésünk jövője szemszögéből hatalmas és mélyreható társadalmi változásoknak vagyunk szemtanúi. Ezek a gazdasági, politikai és eszmei öngazgató és demokratizálódás irányában hatnak. Lényegük az, hogy felszámolják az „egyenlősdi” a gazdasági életben, amely a fejlődés mai szakaszán a kizsákmányolásnak egy új, sajátos formáját képviseli; a politikai „egyenlősdi”, amely ma nem jelent mást, mint szenvedő alanynak lenni, a haladó és forradalmi társadalmi akaratot egy karhatalmi erőszakakaratnak alárendelni; a szellemi „egyenlősdi”, ami miatt az egyén szabadsága a szocializmusban is veszélybe kerül — de a szocializmus szellemi, erkölcsi, esztétikai és más értékei is már hosszabb ideje válságot élnek át.

Ahhoz, hogy a szocializmus a válság jegeit lerázza magáról, szükséges a munka szerinti elosztás és javadalmozás tudományos, társadalmilag és egyénileg is igazságos, minden osztályellentétet és osztályrétegeződést tagadó megvalósítása; szükséges az öngazgató-önszervező társadalmi viszonyok kiépítése, vagyis olyan politikai-társadalmi közlekedés és útvonalak feirajzolása a térképre, amelyek nem az államban, a karhatalomban, a rendőri ellenőrzésben és irányításban metszük egymást, hanem egyre jobban a politikai-társadalmi szubjektumok egyenrangú, kölcsönös érdeken és megértésen alapuló viszonyulásából indulnak ki; szükséges a felszabadult egyéniség alkotó energiája, amely a maga egyéni és közös emberi szükségleteit alkotja újra, és bővíti ki új távlatokkal. S ezt cselekedve, emberi mivoltából kivet minden olyan politikai törekvést, amely az éleslátást és igazságszeretetet hamissággal helyettesíti, az emberi nonkonformizmus és konformizmus természetességét politikai, elszemélyesített konformizmussal, a szabad emberi és társadalmi viszonyulást politikai-ideológiai manipulációval és idomítással, a lelkiileg és szellemileg gazdag ember lehetőségeit az egysíkú ember végzetes aránytalanságával cseréli fel.

Ennek a megvalósítása politikai program lehet, és kell hogy legyen, de azon túl egy hosszú távú politikai gyakorlat is. A politikai gyakorlat pedig a mindennapi élet logikájában nyerhet beteljesülést.

E politikai program nélkül, az emberek és osztályok egyetemes gazdasági, politikai és szellemi felszabadítása nélkül sohasem lehetne szocialista módon megvalósítani a nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságot, megoldani a nemzeti és nemzetiségi kérdést. A nemzeti és nemzetiségi egyenjogúság kérdése végsősorban az osztályegyenlőség és az általános társadalmi demokrácia súlyponti lényege, mely nélkül, ha minden más adva is lenne jogilag és politikailag, csak mint külsőség és potemkini homlokzat létezne. Ezért, a nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldása szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy mit tettünk az osztálykülönbségek és osztályrétegződés túlhaladásáért, az osztály nélküli társadalmi közlekedés és közösséggé fejlődés területén, a munkás- és társadalmi öngazgatásért, az igazi, közvetlen demokrácia elmélyítéséért és kiszélesítéséért.

A nemzeti és nemzetiségi kérdésnek mindez alapvető lényege, melytől elválaszthatatlan. Az írás, amely erről megfelelkezik; amely a nemzeti és nemzetiségi kérdés legmélyebben fekvő lényegét nem az osztályproblémák megoldásán át látja — tudománytalan írás.

A nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldásának leglényegesebb alapját továbbra is a munkásosztály érdekeinek következetes és egységes megvalósításában látom. A nemzeti kérdés nem nyerhet megoldást, ha csak az egyik nemzet vagy nemzetiség lenne az intelligencia, a szellemi munkások és szakképzettek forrása, a másik pedig a kétkezi munkások, a szakképzetlenség kútforrása; ha az egyik a társadalom által megszerzett munkamegosztásban a nemzeti jövedelemből jobban részesülne, a másik meg kevésbé; ha az egyiknek a társadalomban irányító, a másiknak meg végrehajtó szerepe lenne; ha csak az egyiknek lenne joga munkaviszonyra, a másiknak nem. Természetes, ha az osztálykülönbségek nemzeti és nemzetiségi keretekben is megjelennek — szó sem lehet a nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldásáról. A nemzeti kérdés megoldásának a legbelsőbb lényege mégiscsak a szociális és osztályellentétek eltörlésében van.

Másodszor, a nemzeti és nemzetiségi kérdést lehetetlen megoldani, ott, ahol a gazdasági élet pang vagy visszafejlődik. Ha nagyon tartós hanyatlási irány jelentkezik a gazdasági életben, az sokkal jobban szétzilálhatja egy nemzet vagy nemzetiség autonóm társadalmi életét, mint bármilyen politikai nyomás — természetesen, kivéve magát a gazdaságpolitikai nyomást, ha azt az általános politikai elmélet és gyakorlat tudatosan alkalmazza éppen ilyen célok elérése érdekében. A spon-tán vagy politikai tudatossággal kiváltott gazdasági pangás (a történelem ilyen példákat is számon tart) a nemzeteket és nemzetiségeket, a népeket és népcsoportokat szétszórja, még akkor is, ha máskülönben minden a szabad politikai és joggyakorlaton nyugszik. — A nyomorúság nem lehet az ígérlet földje; a nyomorúságtól még a nemzeti és nemzetiségi öntudat is menekül.

Lehet-e igazi gazdasági, politikai és szellemi forradalmat véghezvinni ott, ahol megfelelkeznek a nemzeti és nemzetiségi kérdésről? Lehet-e komoly társadalmi-politikai felelősséggel a történelem előtt megoldani az osztályellentéteket, megvalósítani az igazi kommunista demokrácia elveit, ha a nemzeti és nemzetiségi kérdést nem ismerjük

el létfontosságúnak, létjogosultnak, ha kitérünk előle, ha való arcu-
latát nem látjuk meg?

A nemzetek és nemzetiségek a huszadik század történelmének tény-
igazsága. Az előző század polgári történelme a nemzeti és nemzetiségi
kérdés megoldását még csak elméletileg sem tűzte célul. Mégis e szá-
zadban a polgári demokrácia leghaladóbb országai, bár elméletileg
nem világították meg e kérdés lényegét kielégítően, a megoldását el-
kezdték vagy be is fejezték. Napjainkban e folyamat egyes országok-
ban következetesen meg is valósul, másokban még tart, vagy éppen
hosszantartó lesz.

S a szocializmus? Mit tett a szocializmus e téren? — Nincs az a
meghirdetett politikai program, amely világosabban foglalmazná meg
a nemzeti és nemzetiségi kérdés lényegét, mint éppen Marx, Engels
és Lenin művei. A marxizmus—leninizmus klasszikusai e téren is az
egész eddigi haladó társadalmi fejlődés eredményeit, de különösen a
forradalmi polgári demokratikus gondolatot összegezték, s mutattak
rá szocializálásuk szükségére és lehetőségére. Mindennek ellenére, a
szocialista országok gyakorlata ez idáig nem emelkedett ennek az el-
méletnek a szintjéig; leggyakrabban meg sem közelítette. Sőt, a nem-
zeti és nemzetiségi kérdés megoldásának marxi—lenini elmélete a szo-
cializmus fejlődésének legtragikusabb időszakában, egyáltalán nem is
szolgált a politikai gyakorlat alapjául. A szocializmus fejlődésének
„archaikus” hőskorában, amely egyes országoknál 1948-ig, másoknál
1956-ig, s nagy részüknél még mindig tart, nemzetek és nemzetiségek,
népek és etnikai csoportok váltak áldozatává a politikai gyakorlatnak,
amely alaposan meghazudtolta a marxi—lenini elméletet. A nemzetek
és nemzetiségek millióit telepítették szét ugyanakkor, amikor a leg-
többet idézték Marx és Lenin gondolatait a nemzetiségi kérdés meg-
oldásáról. E korszakban szinte valamennyi szocialista ország, amely
nemzetiségi problémákkal küzdött, bőségesen használta a „szocialista
haza” határain belüli, vagyis a „belső” imperializmus módszereit. Az
„államalkotó” nemzetek megtalálták azokat a néha teljesen kendő-
zetlen, de leggyakrabban igen rejtett gazdasági módszereket, amelyek-
nek politikai célja az erőszakos elnemzetlenítés. Ebben a korszakban a
sok nemzetiségű országokban erőre kapott az „államalkotó” nemzetek
sovinizmusa és nacionalizmusa, bár a kommunista forradalmárok még
illegálisításukban megálmodták ennek teljes fölszámolását a szocializ-
musban. Az ilyen nacionalizmus majdnem mindig rejtett ellen-nacio-
nalizmust szült; a kérdés megoldásához vezető hidak mindkét oldalról
beomlottak. E viszonyok torzulásainak tanulmányozása és az egyen-
rangúságon alapuló közeledése, a marxi—lenini tanok alapján való
továbbfejlesztése, a mai korszak alapvető problémája, amely nélkül
nincs béke; nincs kölcsönös ösztönző erő a haladásra, és egymást sajtá-
tosságukkal átható és gazdagító társadalmi, gazdasági, politikai és
szellemi együttműködés —, egyszóval: nemzetköziség, internacionaliz-
mus.

A mai korszak egyik legnagyobb feladata egy olyan politikai program
kidolgozása a nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldására, amely végre
eléri azt a humanista elméleti magasságot, amelyet Marx, Engels és
különösen Lenin megkövetelt a forradalmi kommunista gyakorlatban.

A MAGYAR NEMZETISÉG TÁRSADALMI HELYZETE

A JKSZ KB IV. plenáris ülése óta eltelt idő megmutatta, hogy a nemzetiségi kérdés megoldásában olyan útra tértünk, amely éppen a nemzetiségek, az etnikai csoportok szempontjából óriási jelentőségű. A JKSZ Központi Bizottságának ez a kezdeményezése szerves része a munka szerinti javadalmazás elve, a közvetlen öngazgatási demokrácia gyakorlata melletti nyílt és eltökélt kiállásának. Annak ellenére, hogy egyetlen szocialista országban sem tettek annyit a nemzetiségi kérdés megoldásáért, mint éppen nálunk, ez a kezdeményezés teljesen indokolt és szükségszerű volt. Az államapparátus és a hatalmirendszer fokozatos leépítése és a társadalom szabad társulásaival, a közvetlen öngazgatási formák demokráciájával való helyettesítése megengedhetetlenné tette az addig érvényben lévő hipotómiát az „államalkotó” nemzetek és a nemzetiségek, illetve nemzeti kisebbségek között. A társadalmi irányítás alapelveit ki kellett terjeszteni a nemzetiségekre. Eszerint nem arról van szó csupán, ki hozta a forradalmi harcban létre a szocialista államot, hanem arról, ki az, aki ma objektíve építi a jugoszláv szocialista, öngazgató társadalmat, s fejleszti annak anyagi alapját és demokráciáját; szélesíti az egyéniség, az egyes ember társadalmi jogainak és szabadságának alapföltételeit.

E tekintetben azt látjuk, hogy szocialista közösségünk, forradalmunk, haladó és tudatos szocialista erőink mérhetetlenül megnövekedtek, s objektív megítélésük, felértékelésük nem képzelhető el többé az új mozzanatok anatómiájának alkotmányi és törvényjogi megfogalmazása nélkül.

Azt látjuk, hogy társadalmunk szocialista irányelveit: a munka szerinti elosztást, a közvetlen demokráciát s az egyéni és közösségi szellemi alkotóképességek kibontakoztatását mindenekelőtt nem az állam és nem a párt képviseli. Ellenkezőleg, a társadalom megnövekedett tudatos szocialista erői azok, amelyek még az állam és a párt politikáját is a maguk demokratikus ellenőrzése alá helyezik. Az állam és a párt — hogy összhangban cselekedjen a saját fokozatos túlhaladásával, illetve hogy továbbra is politikai szervezője maradjon a társadalom (tehát nem a saját) haladó, forradalmi, gazdasági, politikai és eszmei célkitűzéseinek — teljes energiáját a dolgozók politikai és eszmei kezdeményezése kiszélesítéséért veti latba. A politikai szervezés csak akkor lehet forradalmian következetes, ha az eszmei-politikai kezdeményezés lehetősége minden munkás ember előtt megvalósul, nemzeti és nemzetiségi hovatartozásukra való tekintet nélkül. Mint ahogy a JKSZ Központi Bizottsága IV. plenáris ülése utáni időszak bebizonyította, e téren voltak még kihasználatlan lehetőségek, de megjelentek egyre újabbak is.

Sőt, ezek az újabb és újabb lehetőségek megjelennek majd a jövőbeli társadalmi fejlődés folyamatában is, úgy, ahogyan lehetővé teszi őket a gazdasági erők törvényszerű megnövekedése. A legtudatosabb társadalmi és eszmei szervezőerők, illetve azok politikai szervezőképessége mindenkor veszít forradalmi elhivatottságából és elkötelezettségéből, valahányszor e lehetőségek kihasználatlanul maradnak, valahányszor a gazdasági erők törvényszerű növekedése és a társadalomban spontánul kifejezett szellemi és eszmei követelmények között meg-

marad a szakadék, az ellentmondásos szintkülönbség. Vagyis más szóval, amikor a nemzeti és nemzetiségi viszonyok gazdagításának újabb lehetőségei jelennek meg a szocialista társadalomban, a jogi, alkotmány- és törvénybeli tudatosításuk és megfogalmazásuk, valamint politikai megszervezésük és céltudatos méltányolásuk forradalmi igény. Minden mulasztás e téren a forradalmi erők gyengülését jelentené. Szocialista társadalmunk forradalmilag és eszmeileg legtudatosabb erői teljesen tudatában voltak e ténynek, amikor úgy döntöttek, hogy a nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldásának új dimenziót, új részarányt adnak internacionalista közösségünkben.

A nemzetköziesedést társadalmunkban eddig sem értelmezték soha elnemzetlenítő értelemben, hisz ez így vagy úgy úgyis az erősebb, nagyobb számú, vagy éppen államalkotó nemzet hegemoniáját és dominációját jelentené, amely erőszakos asszimilációhoz vezetne. Jugoszláv internacionalizmusunk ez idáig is a testvériség-egység, vagyis a nemzeti és nemzetiségi szocialista integráció és önrendelkezés alapján nyugodott. — Amit most teszünk, az csupán ennek az elvnek még tudatosabbá, még következetesebbé tételét jelenti. Helyesebben, az internacionalista integrációt a legkövetkezetesebben önkéntességi alapra, az önrendelkezés alapjára helyezzük. Kizárunk minden olyan internacionalista integrációt, amelynek az alapja gazdasági, politikai vagy jogi-politikai erőszak. Alkotmányilag lehetetlenné tesszük ennek mindenrendű megjelenését. Igaz, ez még nem jelenti azt, hogy ezáltal egy csapásra kizárjuk az ilyen lehetőséget a mindennapi életből. Viszont komoly politikai feltételt biztosítunk ahhoz, hogy az egyes emberek, társadalmi csoportok és rétegek mindennapi társadalmi életünkben képtelenek legyenek ilyen és minden másfajta erőszak gyakorlására. Kizárjuk a botcsinálta internacionalizmust, a rendőri és karhatalmi módszereken nyugvó integrációt, mint a politikai erőszak társadalmi lehetőségét, s megakadályozzuk a nacionalista elemeknek, hogy rátámaszkodjanak.

Persze ezáltal nem lehet egy csapásra kiűzni a társadalomból, megszüntetni a nacionalista elhajlásokat és tobzódásokat. — Nem a politika és a törvények azok, amelyek e jelenségeket létrehozzák vagy megszüntetik. A társadalom reális erőviszonyai és osztályállapota a nacionalizmus lehetőségét már eleve tartalmazzák; a politika ezeknek csupán tudatos kifejezője és szervezőereje, tehát csak erősíti vagy gyengíti fejlődésüket. Ez a hatás azonban, hosszú időszakon mérve, mégis döntő jelentőségű. Hiszen, bár az anyagi alap elsődleges jellegű, a társadalmi embernek és az osztályoknak az életében mégis a politikának van a legnagyobb prioritása. A politika bizonyítja azt, hogy a tudatos társadalmi ember „csinálja” történelmét, vagyis hogy tetteinek és egész társadalmi lényének a gondolati, eszmei megfogalmazás és tudatos szervezés rendszerén kell végigmennie.

Ezek szerint, számunkra is abban az értelemben jelentős a nemzeti és nemzetiségi kérdés politikája, mint az osztálytársadalmi akarat eredője, s nem ennek vagy annak a társadalmi rétegnek vagy embercsoportnak önmagában elvonatkoztatott akarata.

AZ AUTARKISTA TÖREKVÉSEK TÚLHALADÁSA (ÉS TÚLÉRTÉKELESE)

Most a társadalmi reformnak abban a szakaszában vagyunk, amikor lehetségesek bizonyos megállapítások, következtetések és értékítélet-meghatározások a nemzeti és nemzetiségi kérdés természetét illetően. Mindez egy következő korszakban nemcsak viszonylagos politikai hagyomány lesz, hanem reális, abszolút, megfogható társadalmi állapot is. Ebben az elkövetkező korszakban a társadalmi, a nemzeti és nemzetiségi viszonyoknak ez a politikai megalapozása szükségszerűen olyan kulturális és szellemi értékeket fog létrehozni, vagy kibontakozásukhoz társadalmi lehetőséget adni, amelyek e nélkül a politikai kezdeményezés nélkül elképzelhetetlenek lennének. Mi egy felfelé ívelő fejlődésnek a klasszikus, kiépített korszakához közeledünk; helyesebben, már egy korszak első lépcsőfokozatán vagyunk.

Szükségesnek tartom, hogy e fejlődési szakaszban a jugoszláviai—vajdasági magyar vonatkozásait körvonalazzam. Ugyanis, így az előző, általános megállapítások megfoghatóbb értelmet nyernek.

Ahhoz, hogy a jugoszláviai—vajdasági népek közösségébe egyesült magyarság közvetlenebbül döntsön minden, őt érintő kérdésben, szükség van önrendelkezésének a kibővítésére. Ez az önrendelkezés, mivel csupán a jugoszláv öngazgató szocialista közösségben válik lehetségessé, a maga belső természete szerint éppen erre van utalva, és semmiképpen sem irányulhat ellene; ez tulajdon alapjainak megtagadását jelentené. A magyarság, önrendelkezésének növelése nélkül, nem élhetné a saját életét. S ugyanakkor, az önrendelkezés növekedése lehetővé teszi, hogy a magyarság a sajátos jugoszláv társadalmi-politikai gyakorlatot a maga sajátos szempontjából is érzékelje és építse. A mi társadalmi valóságunk azt bizonyítja, hogy egy előző, Ranković-szellemű korszakban hovatovább túlértékeljük a nemzetek és nemzetiségek megnövekedett önrendelkezésének, önkormányzatának és öngazgatásának politikai veszélyét. Túl sokat hangoztattuk az előző korszakban annak a politikai veszélyét, hogy a nemzetek és nemzetiségek autarkok, endogének, magukba zárkózók lesznek. Ezt a politikai veszélyt egy általános, túl absztrakt elv magaslataiból ecseteltük. Holott ugyanakkor a modern nagyipari termelés, s ennek tudományos megszervezése a nemzetek és nemzetiségek egymásra utaltságának egyre sokasodó kapcsolatait és viszonyait teszi szükségessé. A jobb élet gyakorlatilag megvalósítható lehetőségei és látomása oda vezet, hogy maguk a nemzetek és nemzetiségek, a népek és etnikai csoportok nem engednék meg maguknak az egyoldalú elzárkózást. Ugyanis minden elzárkózás konzerválná a még mindig meglévő osztálykülönbségeket, vagy előbb-utóbb újakat hozna létre. Az öngazgatáson, önkormányzaton és önrendelkezésen alapuló szocialista gyakorlat tehát a népek és etnikai csoportok, a nemzetek és nemzetiségek szempontjából is a leghelytállóbb értelmezésű, mert ebben a vonatkozásában társadalmi és létérdek is áthatja.

A nemzetek és nemzetiségek szocialista önrendelkezésre való törekvése önmagáért ható szükség. De nem önmagában adott. Az internacionalizálódó, együtt élő és dolgozó népek szükségletei át- meg áthatják, s hosszú távlatokban új arányokat adnak neki. Persze, szocializmusunkban is lehetségesek olyan nemzeti és nemzetiségi törekvések,

amelyek ezt a tényt elhanyagolják, s tényleges autarkióhoz, autochtóniához vezetnének. Ezek megfékezése azonban már a politikai és eszmei munka feladata; különösen akkor, amikor az ilyen célzatú törekvés politikai programként vagy szervezkedésként jelenik meg. Eszmei pontjait azonban a mindennapi élet, a nemzetköziesedő gyakorlat leggyakrabban már eleve kikezdi.

A vajdasági magyarság haladó osztályhagyományai mindig is elvetették a nemzetiségi elzárkózás eszmei-politikai megnyilvánulásait. Ezért, a vajdasági magyarság a nemzetiségi önrendelkezési, öngazgatási és önkormányzati elv következetes alkalmazásával tulajdonképpen újabb eszközt kap ahhoz, hogy sajátosan értelmezze a nemzetköziesedő jugoszláv valóságot, de ugyanakkor azt gazdagítsa is sajátosan nemzeti értékeivel és kultúrájával. A maga részéről is hozzájárul ahhoz, hogy a jugoszláv valóság megfogható nemzeti és nemzetiségi tartalmakkal gazdagodjon. Ugyanakkor lehetőséget kap arra, hogy, magyar nyelvről lévén szó, az ebben a társadalomban keletkezett értékeket magába szippantsa, de autentikus, eredeti alakban továbbítsa is az egész egyetemes magyarság számára. Éppen ebből a szempontból ismerhetjük fel a vajdasági magyarság nagy szerepét.

A vajdasági magyarság egyúttal továbbítója is az egyetemes magyar kultúrának a jugoszláv népek közössége felé.

A vajdasági magyarság tehát sajátos társadalmi életén keresztül kétszeresen internacionalista szerepet vállal magára. Ugyanakkor, nemcsak kulturális értékeket továbbító közeg, hanem sajátos viszonyaiban is képes az egyik és másik kultúrát is gazdagítani. Annak, hogy a vajdasági magyarságnak ez az utóbbi szerepe ez idáig a leggyöngébben érvényesült, bizonyosan belpolitikai okai is vannak (amelyeket éppen az alkotmánytervezet számol fel), de vannak olyan okai is, amelyek a nemzetközi helyzetben lelhetők meg. Mint minden nemzetiség, a vajdasági magyarság is csak úgy tudná helyzetének minden sajátosságát érvényesíteni, ha kétszeres kritikai viszonyt gyakorolhatna. Viszont ennek ez idáig, s még sokáig, csak a hazai oldala lesz adva — de ez is csak most van kibontakozóban.

Emellett a vajdasági magyarság sem készült fel eléggé erre a hivatására. A magyar intelligencia képződése egy előző korszakból származó okok folytán, a népesség számához képest, aránytalanul lassú volt. Ennek a nehezítő hatását a vajdasági magyarság abban is érzi, hogy intelligenciája nem eléggé tudományos felkészültségű; még mindig túlon-túl sok az „ezernester” foglalkozású és érdeklődésű emberünk, olyan társadalmi körülmények között, amikor ez egyre inkább lehetetlen.

A vajdasági magyarság sajátos társadalmi szerepének a kibontakozását megnehezítette és még mindig megnehezíti az, hogy nyelvén kevés tudományos és szakmai, a társadalmi viszonyokat elemző könyv és tanulmánycikkek jelenik meg. A nemzetiségek nyelvén kiadott tudományos és szakmai almanachok, amelyek e hiányt pótolhatnák, részben csak az utóbbi időben vetődtek fel mint ötletmegoldás. A magyar nyelvű tudományos és szakmai folyóiratok vagy nemzetiségi vegyes nyelvű almanachok hiánya megakadályozta a kritikai, tudományos és szakmai gondolkodás hagyományainak a kibontakozását. Ennek a hiányát eddig nemigen éreztük, de amikor új lehetőségek tárultak fel

a magyarság szellemi gazdagulására, ezeket a mulasztásokat többé nem becsülhetjük le.

Az új alkotmánytervezet a magyarság szellemi életében ható törekvéseknek is impulzust adhat. Eltűnhetnek azok az akadályok, amelyek idáig hátráltatták a nemzetiségi nyelven történő tudományos és szakmai értekezést. Itt különösen azokra a tudományos és szakmai értekezésekre gondolok, amelyek közvetlenül hozzájárulnak a vajdasági magyarság szellemi és kulturális fejlődéséhez, társadalmi, gazdasági és politikai helyzetének a tanulmányozásához.

Ez, s az előbbiekből kifejtett adottságok a vajdasági magyarságnak lehetővé teszik, hogy fokozottabban kifejezze magát mint az öngazgató népek közösségének egyenrangú részvevője. Ez szükségessé teszi önrendelkezésének, öngazgatásának és önkormányzatának a kiszélesítését. Viszont a maga részéről a növekedő politikai és jogi szabadság újabb lehetőséget jelent az önkéntes öngazgató egyesülésre, a nemzeti és nemzetiségi viszonyok decentralizációjára. A nemzeti és nemzetiségi egyenjogúság, mely ez idáig „államügy” volt, s az államhatalomra támaszkodott, egyre jobban áttevődik öngazgatási, önkormányzati és önrendelkezési alapokra.

A NEMZETI ÖNRENDELKEZÉS SZÜKSÉGESSÉGÉNEK TAGADÓIRÓL

Nemcsak azok között, akik nem „foglalkoznak” politikával, de a „politikusok” között is szép számmal akadnak olyanok, akik azon a véleményen vannak, hogy túl nagy s túl költséges „cécót” rendezünk ezekkel a nemzetiségekkel. Ezek szerint a nemzet és nemzetiség számbelisége döntő fontosságú ahhoz, hogy meghatározza a nyelvhasználat jogait, sajátos „lenni vagy nem lenni”-jét, nemzeti fejlődésének kilátásait és jövőjét. Mivel, mondjuk, a magyar nyelv „kevés” ember anyanyelve, nincs rá szükség, hogy ugyanolyan jelentőséget kapjon, mint a haza „nagyobb” népeinek a nyelve. Különben is, ma már mindnyájan értünk szerbhorvátul. Ez a tény már önmagában feleslegessé teszi a magyar nyelvű feliratokat, címtáblákat, falragaszokat magyar lakta területeken stb.; feleslegessé teszi a magyar nyelv használatát a közigazgatásban, közhivatalokban, vagy éppen a magyarság társadalmi-politikai helyzetét közvetlenül érintő törvények hiteles kiadását „még” magyar nyelven is.

Azok a nézetek, amelyek tagadják a magyar és más nemzetiségi nyelvek egyenjogúságát a délszláv népek nyelvei mellett, arra a tényre hivatkoznak, hogy a magyaroknak és más nemzetiségeknek az anyanyelve, anyaországa az ország határán túl van, s csakis ez rendelkezik felsőbbrendű és szuverén államjogokkal. Más részről, a délszláv népek közül valamennyi megvalósította a maga állami szuverenitását, államközösségét, s önkaratúan egyesült a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban. Röviden: a nemzetiségek más népek leszakadt részei, amelyeknek állama Jugoszlávia határain túl van. Viszont a jugoszláv, a délszláv népek „államalkotók”.

Főlösképpen külön hangsúlyozni ennek a nézetnek a rejtett nacionalizmusát, bármennyire is állam- és jogelméleti tényezőkre hivatkozik, melyek így kiragadva és elszigetelten mindenképpen áltudományosak

maradnak. Nehéz nem meglátni, hogy ha tagadjuk a nemzetiségek államalkotó mivoltát, tulajdonképpen társadalmunkban betöltött szerepüket is leszűkítjük. De nemcsak ez. Államalkotó szerepük tagadása oda vezetne, hogy nemzetiségi jellegüknek csakis a közoktatási és kulturális vonatkozásait ismernénk el. Nem ismernénk el viszont, hogy a nemzetiségek a közéletben, a közigazgatásban, az állampolitikában is egyenrangúak.

Ha a nemzetiségek önrendelkezését csupán a társadalmi élet egyes területein méltányolnák, ez szükségszerűen erősen korlátozott önrendelkezést, önkormányzatot és öngazgatást jelentene. Ez pedig veszélyeztetné a nemzetiségek egyenrangú, politikát és közügyeket intéző szerepét, de azon túl társadalmi fennmaradásukat is. Ugyanis, az a magyarság vagy más nemzetiség, amely anyanyelvét csupán „házi használatra” tanulná az iskolában, több, mint valószínű, hogy nagyon hamarosan el is felejtene, ha nem alkalmazhatná társadalmi, politikai tevékenységében. A társadalmi-politikai tevékenységtől való eltávolodás, illetve ennek nem anyanyelven való gyakorlása szükségszerűen „csendes” denacionalizálódást jelentene. Hiszen nem egyszerűen „nyelvében él a nemzet”, hanem anyanyelvén folytatott társadalmi-gazdasági, politikai és szellemi tevékenységében is.

Nyilvánvaló tehát, hogy a nemzetiségi kérdés gyökeres megoldása a társadalmi, gazdasági, politikai és szellemi élet anyanyelven való gyakorlásában van. S ha a társadalmi-szellemi tevékenység anyanyelven való gyakorlásában bizonyos, jugoszláv és magyar viszonylatban jelentős sikereket értünk el, egy ilyen megállapítás nem vonatkozik a társadalmi-politikai, és még kevésbé a társadalmi-gazdasági tevékenység anyanyelven történő gyakorlatára. Éppen ezért a politikai programnak ez a legjelentősebb része. Nyilvánvaló ugyanis, hogy lehetségessé válik a közélet és közügyek anyanyelven történő gyakorlása, de ez egyszersmind szükséges is a magyarság szempontjából. S ugyanolyan, ha nem még nagyobb jelentőségű az, hogy a magyarság a magyarlakta vidékeken mindenekelőtt a munkatevékenységében, a termelés és elosztás vállalati megszervezésében használja, használhassa a magyar nyelvet. Ennek van, nézetem szerint, a társadalmi-politikai és tömegszervezetek magyar nyelvű aktivitását is beleértve, a legnagyobb jelentősége a magyarság kulturális és szellemi értékeinek ápolása szempontjából.

Természetes, hogy a magyarlakta területeken sem lehetséges minden vonatkozásban használni a magyar nyelvet. A munkatevékenység törvényszerűségei elsődlegesek. A nyelv mint a legáltalánosabb és leglényegesebb közlekedési eszköz, nem teheti túl magát e törvényszerűségeken. Ellenkezőleg, ezeket következetesen szolgálnia kell, hogy ne váljék reakciós politikai tényezővé. A kereskedelmi levelezés például ma már mindenütt s egyre jobban szükségessé teszi minden nyelv használatát. Más részről, ez vonatkozik az ügyviteli könyvelésre, az adatszolgáltatásra, amely nélkül nem lehetséges racionálisan megszervezni és programozni a társadalmi-gazdasági élet egészét. Ebben a vonatkozásban nemcsak az adatgyűjtés módjai szabványosítottak, de a nyelvhasználat is (az adott esetben a szerbhorvát nyelv) stb.

Azonban munkaszervezeti és munkaegységi szinten lehetséges az anyanyelv használata. A vállalati alapszabályzatok, szabályzatok és utasítások, a termelési és munkatervék, javaslatok s egyéb vállalati do-

kumentumok, amelyek alkalmazásukkal nem bolygatják meg az egy-
séges műszaki folyamat és kereskedelmi piac törvényszerűségeit, lehet-
nek több nyelvűek vagy csak egy (nemzetiségi) nyelvűek, a munka-
közösség összetételétől függően. A belső elosztás szinte minden ok-
mánya lehetne több nyelvű, vagy csak egy nemzetiségi nyelvű; így
minden foglalkoztatott polgár, bármilyen nemzetiségű, a maga anya-
nyelvén olvashatná őket. Ugyanakkor a belső elosztás valamennyi kér-
dését és más ügyrendi kérdést több nyelven vagy egy nemzetiségi nyelven
lehetne megvitatni, attól függően, hogy a munkaközösségeknek vagy
munkaegységeknek milyen a nemzetiségi összetétele stb.

Vállalati és területi szinten szinte valamennyi társadalmi-politikai és
tömegszervezet munkája lehetne több nyelvű, vagy az érintett kérdé-
sektől függően csupán egy, nemzetiségi nyelvű.

Nincs okunk azt feltételeznünk, hogy a dolgozóknak homlokegyenest
különböző tapasztalata lenne a jugoszláv szocialista öngazgatási gyako-
rolatról, ha azt ki-ki a maga nemzeti vagy nemzetiségi nyelvén érzé-
kelné vagy fejlesztené. Ellenkezőleg, a szocialista öngazgatási gyako-
rolatot ki-ki a maga nyelvén a legkövetkezetesebben tudná előrevinni.

A vállalati életben alkalmazott többnyelvűségnek pedig különös je-
lentőséget tulajdoníthatunk már csak azért is, mert az ilyen gyakorlat
fejtelen maradt még a legfejlettebb polgári demokratikus társadal-
makban és országokban is. Ugyanis, míg a közügyek intézésében siker-
ült megvalósítaniuk egy nagyfokú nyelvi és nyelvhasználati demokrá-
ciát, munkaszervezeti szinten már kevésbé. A vállalatok magánjellege
objektív akadályt gördített a törekvés elé. Éppen ezért a munkaszerve-
zetek szocialista jellege az ilyen irányú nyelvhasználati politikát min-
denféleképp támogathatná. Ezáltal ezek is a munka és a különböző
nemzetek és nemzetiségek szabad társulásává válnának.

Mire világít rá ez a fejtegetés? Arra, hogy a nemzetiségek, tehát a
vajdasági magyarok is a vajdasági népek közösségében kell hogy meg-
valósítsák állam- és társadalmi alkotói szerepüket. E tekintetben nin-
csen szükség semmilyen állam- és jogelméleti módosításokra, hanem
csak a szocialista öngazgatás és közvetlen demokrácia következetes
fejlesztésére, tehát a nyelvhasználat területén is.

IPAROSODÁS, VÁROSIASODÁS ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

Való igaz, hogy a nemzetek és nemzetiségek, a népek és etnikai cso-
portok között vannak különbségek. S ezek nemcsak számbeliek. Mégis
szinte minden haladó, forradalmi, kommunista politikai törekvésünk,
humanista eszméink és teljes szocialista fejlődésünk arra irányul, hogy
a meglévő különbségeket elmossa és az egyenjogúságot a társadalmi
élet minden területére kiszélesítse. Az öngazgatási elvek következetes
megvalósítása kizárja azokat az állam- és jogelméleti tételeket, ame-
lyek szerint, a nemzetek és nemzetiségek, népek és etnikai csoportok
„két, lényegében különböző kategória”.

Ilyesmiről különösen nem lehet beszélni Vajdaságban. Vajdaság
mindig „nyitott” terület volt; a népek nagy felvonulási területe. Min-
den migrációs folyamatnak nagy vonzóerejű központja. „Kevert” kul-
turális hagyományai minden magasabb kulturális fokra törekvő nép-
nek attraktívak s könnyebben elsajátíthatók voltak, mint bármely

más homogén kulturális környezetben. E terület tehát nem volt autochton, „zárt jellegű” sem mások iránt, sem népeinek egymás közötti viszonyában.

Vajdaságban a nyelvek különbözősége nem volt akadály a annak, hogy e terület lakossága a legnagyobb politikai viharokban is kicserélje egymással szellemi értékeit és kulturális hagyományait. Az értékekeveredés és kulturális kapcsolat szövevényei e területet mindenkor minden irányban összekötötték a környező területekkel. Ez azért volt lehetséges, mert Vajdaság minden népe olyan nyelven beszélt, amely a történelem egyes szakaszaiban nagy kultúra ápolója és hordozója volt. Vajdaság már földrajzi fekvéséből kifolyólag is, de különösen a fejlett mezőgazdasági termelési adottságok és a fejlődő ipar ígéretei miatt, olyan társadalmi életformát alakított ki, melytől idegen az elzárkózás és magába fordulás.

A modern közlekedés formái, a jó utak, amelyek Európa egyes részeit éppen Vajdaságon keresztül kötik egybe, a fejlett gazdasági és kulturális élet, a sok nemzetű és nemzetiségű lakosság, minden politikai államformát arra figyelmeztetett, kivéve a fasiszta és félfasiszta államrendszereket, hogy őrizkedjen az államerőszak nyílt és drasztikus alkalmazásától a nemzeti és nemzetiségi kérdésben. Márpedig ilyen tendenciák mindenkor, minden részről megnyilvánultak. Extrém programú politikai pártok jelentek meg ilyen célkitűzésekkel, s a történelem egyes szakaszai hozzá is járultak azok megvalósításához. Alapjában véve azonban, ha több évszázados történelmi távlatban szemléljük a fejlődést, minden államforma, kivéve a fasiszmust és félfasiszmust, úgy-ahogy méltányolta a különböző viszonyokból adódó egyensúlyt. Ez pedig lehetővé tette, hogy a vajdasági népek a nemzeti és nemzetiségi kérdésnek elfogadható „hétköznapi” megoldást adjanak; ha nem oldotta meg számukra a politika, megoldották ők maguk, a saját szükségleteik szerint.

Igaz, ez a megoldás „falusi” és „családi” és nem „hivatalos” jellegű volt. Ám azt hiszem, nem kell lebecsülni a mindenkori legrealisabb politikai irányzatot, amely ezt lehetővé tette. A történelemtudomány feladatai közé tartozik ennek a megvilágítása... Nézetem szerint ez nemcsak lehetséges, de szükséges is, ha abból indulunk ki, hogy Vajdaság minden népe és népcsoportja szaggatott, de felfelé ívelő kulturális fejlődést mutatott fel, ami végül is a mai állapotra mutat.

A szocializmus gazdaságpolitikai célkitűzései Vajdaságot egy következetes és tudatos fejlesztési programmal végképp erre az útra utasították. Ez a céltudatos szocialista gazdaságfejlesztés a „mindennapi”, a „falusi”, a „családi” megoldásokat a politikai megoldás magaslatára emelte. Politikai feladattá vált, hogy minden nép és népcsoport városiasodó életformájával párhuzamosan — a nemzeti és nemzetiségi kérdésnek „városi” megoldást adjunk. Hisz ma ez az a reális társadalompolitikai keret, amelyben meg kell találni a legcélravezetőbb, a leg-egyenrangúbb megoldást minden nép és népesség társadalmi és kulturális sajátosságainak a kibontakoztatásához. Ha a gazdasági reform lehetővé teszi a gyors iparosodást, korszerűsítést, a városiasodást, úgy a társadalmi reform következetes megvalósításában van és lesz minden nép és etnikai csoport egyenrangú részvétele az említett folyamatokban, és azon túl az akadálytalan kulturális és szellemi fejlődésben. A társadalmi öngazgatás modern területi, kommunális, lokális, regioná-

lis és városi formái nem szabad, hogy feltartóztassák e folyamatot. Ellenkezőleg, elő kell segíteniük, számolniuk kell e tényezővel, csakis így nyerhetnek modern megoldást. Ha a reformtörekvések nem számolnának a népek és nemzetiségek kulturális és szellemi fejlődésével, a mai korszerű nagyvárosi életformák között, számos, főleg a szellemi fejlődéssel kapcsolatos sajátos kérdés minden politikai programtörekvés ellenére sem kaphatna megoldást.

Vagyis, már most keresni kell a városközösségi életnek azokat a formáit, amelyek semmilyen, sem gazdaságpolitikai, sem más mulasztásból kifolyólag nem csökkentik a nemzetiségek szerepét a városok, a kommunák szellemi és művelődési életében. Az iparosodás és városiasodás folyamata, ha nincs állandó tudatos politikai ellenőrzés alatt, létrehozhat vagy kieroszakolhat olyan viszonyokat, amelyek a nemzetiségi törekvéseknek nem adhatnak helyet, sem elég szabadságot.

Miről van szó? Arról, hogy azok a demokratikus, öngazgatási formák, amelyeket meg akarunk valósítani, nélkülözhetetlenek a nemzetiségi kérdés végleges rendezéséhez. De meg kell találni e két feltétel egyidejű megvalósításának a lehetőségeit egy ipari és nagyvárosi társadalomban, amelyre törekszünk. Nem merném állítani, mint ahogy egyes ideológusok teszik, hogy ez könnyű feladat, csupán azért, mert demokratikusak a célkitűzéseink, irányelveink. Ugyanakkor azt sem állítanám, hogy ez a törekvés utópia, illúziókeltés, mint ahogy ezt ma számos közgazdászunk és szociológusunk állítja.

Mindenesetre, ha a nyelvtanulás és nyelvhasználat teljes egyenlőségét előbb tűztük volna ki politikai célul; ha előbb vetjük el a „kötelező” államnyelv, a demokratikus fejlődéshez állandóan hozzáidomuló, alkalmazkodó bürokratizmus gyakorlatát — hisz ehhez már Lenin óta adva voltak a kristálytisza elméleti tételek, s nagyrészt az anyagi lehetőségek is —, a kérdéskomplexumot hovatovább már megoldhattuk volna. Ha elméleti és gyakorlati lehetőségeinkhez megfelelően jártunk volna el, ma már a vajdasági kultúra olyan hagyományokkal gazdagodhatott volna, amelyeket most csak feltételezni lehet. Egy olyan új hagyomány keletkezhetett volna, amely sok nyelvű, de haladó szellemű és lényegű kultúrában gyökerezik. Emellett a mostani helyzethez képest összehasonlíthatatlanul több alkotó egyéniség jelent volna meg minden nyelvtértségben. Ezek a mostani kultúrájukhoz képest hovatovább magasabb fokon lehetnének. A nemzetiségek alkotó tehetségeiben nem lenne meg az az átkos kisebbségi komplexus; ezt már régen túlhaladták volna. Más részről viszont megvalósult volna a nemzetiségi értékek megfelelő méltányolása az egész társadalom részéről. A nemzetiségek jóval nagyobb mértékben bekapcsolódhattak volna, a társadalom alkotói (s nemcsak a szellemi értékeket fogyasztó, de a legjobb esetben továbbító) vérkeringésébe. Ez olyan tökéletes lehetett volna, amely a nemzetiségi nyelvek és kultúrák nagyobb fokú tisztelgetéséhez vezetett volna, hiszen ezeknek is jóval nagyobb értékfedezete lehetett volna.

Ilyen értelemben állítom, hogy a nyelvi demokrácia kérdéseiben nemcsak hogy nem „hamarkodtuk” el a dolgot, hanem éppenséggel el-késtünk. Sok mindent már előzőleg elvégezhattünk volna; ehhez a kölcsönös bizalom már régóta adva van. Államiságunkat társadalmibbá tehattük volna, s nemcsak hogy nem vesztettünk volna, de a legjobb

politikai feltételeket biztosítottuk volna egy gyorsabb művelődési fejlődéshez.

Igaz, mindig is úgy látszott, hogy a kulturális fejlődés előtt vannak a legkisebb akadályok. A magyarság kultúráját anyanyelvén fejlesztette már a kezdete óta. Eppen a „tisztá” kulturális kérdésekben szüntettük meg legelőször a „kötelező” állami nyelv kényszerét. Am, az idő mit bizonyított be? Azt, hogy ez a kultúra mégis egy politikailag védett terület, egy nemzetiségi rezervátum kultúrája volt, amely, ennek ellenére, politikailag el volt vágva sajátos politikai-társadalmi viszonyaink igazi ismeretétől, visszatükrözésétől, újraalkotásától és továbbfejlesztésétől. Egy mondatban, elszakadt sajátos társadalmi éltetőforrásaitól, nem eresztett még elég mély gyökeret sem. Megmaradt egy túlságosan általánosított „jugoszláv önismeret” és társadalmi gyakorlat magaslatán, amelyet aztán akarata ellenére, képességein alul, hovatovább átlagosan öntött formákba, bár mindig alkotói célok vezérelték. Ennek egyik oka éppen abban volt, hogy a jugoszláv „önismeret” és társadalmi gyakorlatot a legjobb szándék ellenére is lehetetlenség önmagából meríteni, egy nemzeti és nemzetiségi társadalmi-gazdasági, politikai és szellemi komplexum megkerülésével. A jugoszláv társadalom valamennyi problémája magába foglalja a regionális, provinciális, lokális, nemzetileg és nemzetségségileg sajátos életforma minden tulajdonosságát és törvényszerűségét. Aki, akár ösztönösen, akár tudatosan, nem a maga regionális, provinciális, lokális nemzeti és nemzetiségi önismérete által igyekszik fejleszteni a jugoszláv kultúrát, voltaképpen a legkevesebbel járul hozzá haladásához. Ezek szerint, a magyarság kulturális lemaradásának nem a regionális, a provinciális, a lokális stb. meglátás lenne az oka, mint ahogyan azt többen állítják. Ismételten állítom, hogy enélkül jugoszláv méretekben nem lehet semmilyen maradandót alkotni. A lemaradás oka abban van, hogy ez a provinciális, regionális társadalmi viszony, mint olyan, nem fejlődhetett mint regionális sajátosság, mint lokális nemzeti és nemzetiségi adottság, nem korszerűsödhetett kellő mértékben. Ennek megfelelően nem korszerűsödhetett a nemzetiségi, helyhez kötött stb. szemlélet sem, hanem megmaradt egy elavult, túlságosan túlhaladott síkon. Más részről, mindaddig, amíg a regionális-nemzetiségi társadalmi viszony nem bontakozhat ki törvényszerűségeinek megfelelően, mindaz, amit a provinciális közegek és nemzetiségek közvetítenek mint „nagy” kultúrát, nagyrészt rajtuk kívül marad, nem hatja át őket, azaz nincs miben elsarkosodnia.

Persze, a legfőbb ok még mindig megmagyarázhatatlan: mi akadályozta meg a nemzetiségi sajátosságok sokoldalú megnyilvánulását társadalmi viszonyainkban, vagy a jugoszláv társadalmi viszonyok sokoldalú visszatükröződését a nemzeti és nemzetiségi sajátosságok által?

Kétségtelen, hogy a kötelező állami nyelv kényszere s gyakorlata a társadalmi-politikai és gazdasági életben, valamint a munkatevékenységben nagymértékben hozzájárult ehhez. Sok minden, ami értéket képviselt a gazdaság-politikai életben, s kulturális értékké is változhatott volna egy átalakító és értékalkotó szellemi folyamatban, csak azért nem tudott megnyilvánulni, mert egy előző, bár hallgatólagos, politikai gyakorlat nem kedvezett ennek.

VAJDASÁG SZOCIALISTA TARTOMÁNY ALKOTMÁNY- TÖRVÉNYÉNEK TERVEZETE ÉS A NEMZETISÉGEK

Ma a konzervatív elemek gyakran hivatkoznak arra, hogy a nemzeti-ségi kérdés rendezése azon a módon, ahogy most hozzáfogtunk, rendkívül költséges, nem gazdaságos. Ez igaz. De igaz az is, hogy ha a nemzetiségi dolgokat, így, ahogy most akarjuk elrendezni, tíz-tizenöt évvel ezelőtt kezdtük volna rendezni, közel sem került volna ennyibe. Hiszen tíz-tizenöt évvel ezelőtt a nemzetiségek, de egész társadalmunk különböző szükségletei sem voltak ennyire fejtettek, mint ma. Ha az elmúlt évtizedben felkészültünk volna e kérdés fokozatos és állhatatos megoldására, most nem lenne annyi tennivalónk. Pedig a szükségletek akkor is szükségletek voltak. Megoldásukkal még nagyobb lehetőségeket teremtettünk volna további növekedésükhöz. Csakhogy még mindig, nemcsak az ember, de a társadalom is „utólag” okosabb. S egész biztos, hogy e munkához hozzá is kezdtünk volna, ha e korszakban a Ranković-szellem nem érezteti olyan sokáig — egészen a IV. plénumig — etatista-bürokratikus hatását. A sztalinista felfogásoktól és módszerektől való indokolatlanul túl lassú elszakadás e tekintetben, még ha jóval humanistább alakban is nyilvánult meg, sokban hozzájárult e kérdés teljes megoldásának megdrágításához. Viszont, a konzervatív nézetek más tekintetben sem helytállóak. Hiszen abból indulnak ki, hogy a nemzetiségek csupán a nemzeti jövedelem drága „fogyasztói” közé tartoznak. Azt a tényt azonban már figyelmen kívül hagyják, hogy a nemzetiségek is ugyanúgy, mint társadalmunk valamennyi dolgozója — a nemzeti jövedelmet termelik is, s ezek szerint részarányos fogyasztójának kell lenniük. Márpedig ez az említett kérdésben az előző korszakban nem volt teljesen megvalósítható. Nektünk tehát az előző korszak hibáit kell kiigazítanunk.

Ha egyszer hazánk minden népe és nemzetisége teljesíti a feladatát az öngazgató szocialista társadalom építésében és a még meglévő állam iránti kötelezségeit is — a törvényhozó „állam” kötelezettségei nagyobbak lesznek, mint a polgároké.

A nemzetiségek számára biztosítani kell az anyanyelv használatát a társadalmi élet minden területén. Biztosítani kell a legnagyobb fokú demokratikus önkéntességet és egyenlőséget a másik nép vagy nemzetiség nyelvének kölcsönös megtanulására és használatára.

Miben van egy ilyen közös követelmény létjogosultsága? Abban, hogy nem irányul népeink és nemzetiségeink szolidaritása ellen; nem veszélyezteti a testvériség-egység internacionalista elvét és gyakorlatát. Ugyanakkor, ezt a követelményt lehetővé teszi a társadalom demokratizálódása, a közvetlen öngazgatás és a szocialista demokrácia elmélyülése a kommunákban és helyi közösségekben, a munkaközösségekben és munkaegységekben. A gazdasági alap erősödésével lehetővé válik, hogy többé ne az állam, hanem maguk a sok nemzetiségű munka- és társadalom-politikai közösségek biztosítsák a nemzetiségi kulturális, közoktatási, tudományos, közigazgatási nyelvhasználat szükségleteinek kielégését s fejlesztését. Vagyis, a nemzetiségek egyre jobban saját társadalmi sorsuk irányítójává válnak szocialista közösségünkben. Ez a nemzetiségi anyagi fejlődés a maga részéről is hozzájárul, hogy a társadalomban ne a nemzeti-nemzetiségi jelleg csúcsosodjon mindennek fölé a maga sokoldalú és előzőleg megoldatlan nehézségeivel, hanem a

társadalmi, az osztályos jelleg, a dolgozó nép „akarata” és társadalmi szükségletei. Éppen ezért nem lehet többé helyeselni a Szerb Szocialista Köztársaság eddigi alkotmányának a bevezető részét, ahol csupán a szerb nép van elismerve állam- és alkotmányalkotónak. Nincs olyan államalkotó nép a közvetlen szocialista öngazgatásban, amely kizárhatná a többi nép és nemzetiség szerepét, nem lehetséges „állami” nyelv sem, amely külön kedvezményeket élvezne.

Nézetem szerint a nyelvhasználat egyenjogúságát nem kell függővé tenni a lakosság százalékarányától; nincs szükség holmi minimumok és százalékok meghatározására. Ez jobban elősegítheti a nyelv szabad és egyenjogú használatát.

Az is lényeges, hogy a szabad nyelvhasználat gyakorlata tovább erősödjön, azaz bárki azon a nyelven beszéljen, írjon, vagy érintkezzen a közigazgatási és közhivatali szervekkel, amelyiken akar, még ha ez a másikat nem is kötelezi ugyanilyen nyelvű válaszcra. Még lényegesebb azonban a nyelvek és a nyelvhasználat egyenjogúsítása. Eszerint a hivatalos szervek mindenkor kötelesek olyan elismert nemzetiségi nyelven válaszolni, amelyen folyamodnak hozzájuk. Sőt, az ilyen nyelvi érintkezéshez biztosítaniuk kell az anyagi lehetőségeket is. Ez az, ami a nemzetiségi nyelvhasználatnak nagyobb érvényt ad a politikában.

A képviselői testületekben, a politikai szervekben, társadalmi-politikai szervezetekben, a közigazgatásban, a bíróságokon stb. érvényt szerez a szabad nyelvhasználat gyakorlata. Ez a nemzetiségek kulturális felemelkedésének szükséges feltétele és létérdeke. Természetes, hogy ennek a kiszélesített nemzetiségi nyelvhasználatnak nemcsak anyagi, hanem káderezési szükségletei is vannak. S valószínű, ha megoldódnak a társadalmi-politikai közösség pénzelésével kapcsolatos kérdések, a szakkáder felkészültsége és állandó képzése mind döntőbb szerepet fog kapni a nyelvi demokrácia valamennyi említett vonatkozásában. Kétségtelen azonban, hogy a szerbhorvát, a magyar, a szlovák, a román és ruszin nyelv egyenjogúsítása a közigazgatás intézésében a tartomány területén, valamint az albán és magyar nyelv bizonyos fokú használata a szövetségi és köztársasági társadalmi-politikai szervekben, szervezetekben és igazgatóságokban, szükségessé teszi a szakkáder nevelését is.

Különösen a tartományi képviselőház és szervei, a tartományi közigazgatás szervei, a tartományi és kerületi bírósági szervek munkája követeli majd meg a sok nemzetiségű nyelvi közlekedést és érintkezést. A társadalmi-politikai és tömegszervezetek a készülő alkotmánytól függetlenül alapszabályaik egyes cikkelyeivel már eddig is részben, a jövőben pedig teljesen szabályozhatják a nyelvényjogúsággal kapcsolatos valamennyi kérdést. A községi és helyi közösségi alapszabályok a köztársasági és tartományi alkotmány alapján rendezik a nyelvhasználat egyenjogúsításának valamennyi kérdését.

Viszont a munkaszervezetek esetében a nyelvhasználat egyenjogúsítása jogilag nehezebben kivihető. Ezek ugyanis önállóak, s számukra nem lehet „felülről” előírni kötelezettségeiket. Viszont világos az is, hogy a munkaközösségeknek és gazdasági vállalatoknak sincs joguk a nemzetiségi polgárok és dolgozók alkotmányos jogainak a megrövidítésére.

Ez az ellentmondás is megoldható a vállalati és munkaközösségi szabályzatok hitelesítésével a községi szerveknél.

A nemzetiségi nyelvhasználat gyakorlatát ki kell terjeszteni azokra

a vállalatokra is, amelyeknek központja a nemzetiségek által lakott területen kívül esik. Ezekre is vonatkoztatni kell a községi alapszabályok egyes cikkelyeit, melyek a nyelvhasználatra vonatkoznak.

Nem kevésbé lényeges az is, hogy a kisebb-nagyobb (magasabb és alacsonyabb szintű) társadalompolitikai közösségek ügykezelési folyamatában a magasabb szintű szerv köteles az alacsonyabb szintű szerv nyelvhasználatát elfogadni. A polgárok folyamodványait, kérelmeit, kéréseit és panaszait viszont bármely szerv köteles a felajánlott nyelven rendezni.

Közismert, hogy ez idáig a bíróságokon nem volt kielégítően szabályozva az egyenrangú nyelvhasználat. Igaz, a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya lehetővé tette a többnyelvűségi gyakorlatot, megvalósítását azonban függővé tette a több nyelvű közigazgatásról szóló törvény meghozatalától; márpedig ez elmaradt. A tartományi alkotmánytervezet ezt a kérdést is sokoldalúan és kielégítően rendezte. Viszont a gyakorlat következetes megvalósítása e tekintetben is szükségessé teszi a bíróságok káderfelkészültségét. Szükséges lesz a bírósági anyagok több nyelvű hiteles lefordítása, és a perrendtartásra vonatkozó terminológiai szótárak kidolgozása.

Az alkotmánytervezet minden eddigi rendeletnél következetesebben határozza meg az anyanyelven történő iskoláztatás, közoktatás és közművelődés valamennyi vonatkozását. A lehetőségeket egyenrangúan kiterjeszti az iskoláztatási rendszer valamennyi fokozatára. Ugyanakkor, a szerbhorvát nyelv tanulását nem teszi államilag kötelezővé, de viszont szavatolja annak tanulását fakultatív alapon. A társadalmi közhatalom kötelezi az ehhez szükséges teendők elvégzésére. Nem kötelez egyetlen népet és nemzetiséget sem, de mindegyiknek lehetővé teszi az anyanyelv elsajátítása mellett egy másik vajdasági egyenrangú nyelv használatának elsajátítását. Ezeknek az intézkedéseknek a demokráciát kifejezett. Ha az idegen nyelv kötelező tanulásával, oktatásával mérjük össze, ez különösen kiváló. Az állam által előírt kötelező szerbhorvát nyelvi oktatás megszüntetése, s e nyelv önkéntes tanulásának a garantálása nem csökkenti azt a törekvést minden nemzetiség körében, hogy jól elsajátítsa a nyelvi érintkezés legalkalmasabb lehetőségeit. Ellenkezőleg, ez a törekvés csak kifejezettebb lehet, hiszen létérdekből ered. Több nemzetiségű társadalmunk azokat értékeli majd legjobban, azokat tartja a legszükségesebbeknek, akik inkább képesek Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek a nyelvén közlekedni.

A kultúra, a közművelődés terén az alkotmánytervezet lehetőséget ad az anyanyelv tudományos ápolására és fejlesztésére; a nemzetiségek kultúrtörténeti, etnográfiai, gazdaságpolitikai stb. helyzetének tudományos tanulmányozására, a nevelési és közoktatási tervek tudományos és korszerű világnézeti feldolgozására; az irodalmi élet, a nemzetiségi publicisztika és tudományos értekezés gazdagítására; a tudományos és tanügyi káder nevelésére és serkentésére. Jogi lehetőségeket ad a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó tudományos intézetek anyagi támogatásához; szorgalmazza a tömeg- és hírközlő eszközök, különösen a rádió és televízió nemzetiségi nyelvű műsorának fejlesztését; előmozdítja a nemzetiségek nemzetközi kulturális kapcsolatainak a bővülését, a kölcsönösség és egyenjogúság alapján, a nemzetiségi szak- és tudományos káder és a kultúra alkotói iskoláztatását az érdekelt or-

szágokban; a nemzetiségi kulturális élet jelentős eseményeinek megjelölését és megünneplését, stb.

Ahhoz, hogy mindezek az alkotmányos célkitűzések megvalósuljanak, szükség van az anyagi alap önálló fejlesztésére tartományunkban s a nemzetiségi területeken. Ezért az alkotmánytervezet leszögezi a tartomány jogait, az anyagi és politikai feltételek, különösen a gazdálkodási feltételek és a jövedelemelosztás tekintetében. Ezáltal a tartomány a pénzelésnek új öngazgatói rendszerét alakíthatja ki, és szélesebb törvényhozó jogokkal bír. Ezek lehetővé teszik, hogy az említett vonatkozásokban, amelyek különösen jelentősek a nemzeti és nemzetiségi viszonyok rendezéséhez (a közoktatás, tudomány, művelődés, sajtó, rádió, televízió, közigazgatás, igazságszolgáltatás stb.) a köztársasági funkciók tartományi funkciókká váljanak.

Emellett az általános alkotmányi alapokon kívül nélkülözhetetlen a nemzetiségek részarányos részvétele, politikai tevékenysége és kezdeményezése a társadalompolitikai szervezetekben, az öngazgatói szervezetekben, a képviselőtestületekben. A nemzetiségi kezdeményezés e szervezetek, szervezetek és testületek keretében nem lehet alkotmányellenes; ellenkezőleg, az alkotmány adta lehetőségek megvilágítását és gyakorlati megvalósítását szolgálhatja.

A MAGYARSÁG TÁRSADALMI FEJLŐDÉSÉNEK TÁVLATAI

A most indítványozott alkotmány- és törvényjavaslatok megkésték, hiszen számos anyagi és szellemi feltétel már hosszabb ideje adva volt. Mégsem késték el annyira, hogy ne válthassanak ki mélyreható társadalmi változásokat Jugoszlávia és Vajdaság minden népe és nemzetisége életében. Mint mondtam, ha az indítványozás és kezdeményezés előbb történt volna, ma minden nép és nemzetiség kulturális élete főleg pozitív eredményekkel és hagyományokkal dicsekedhetne. Főleg a nemzetiségek kultúrája lenne ma hovatovább magasabb színvonalon; annak magas fokú politikai és szocialista tudata, demokratikus és öngazgatói szelleme nem lett volna kisebb akkor sem, ha a nemzetiségek anyanyelvükön álltak volna ki mellette.

Az elmulasztottak miatt a magyar nemzetiség anyanyelvének egyes szintjeit sohasem sajátította el: nem fejlesztette ki a jogi-politikai nyelvezetét, a különböző szak-, termelési és munkafolyamatok irányítására vonatkozó terminológiát, a tudományos nyelvet. Más részről az, ami a falusi életforma felbomlása s a városiasodás és az iparosodás kezdeti szakaszaiban még adva volt, mint irodalmi nyelvkészség (a falvakban), a továbbiak folyamán romlásnak indult (a városokban).

Politikusaink megtanultak szerbhorvát nyelven felszólalni (vitatkozni már ritkábban). Am, amikor megnyíltak a lehetőségek ahhoz, hogy magyarul is beszélhetnek, még mindig szerbhorvátul szónokoltak a képviselőházban, az államhatalmi szervek és a társadalompolitikai szervezetek ülésein. Azt hiszem, nemcsak francia manírt divatosan utánzó igyekezetről van szó, hanem inkább szegényérzetről, hogy nem tudják hibátlanul kifejezni gondolataikat anyanyelvi eszközökkel. Ez nem tesz jó szolgálatot nemzetiségi kultúránk gyarapodásának. Nem tesz jót az sem, ha „belső” megbeszéléseken kell sugallni egyes magyar politikusoknak, hogy tanuljanak meg magyarul, ha továbbra is

a magyarságot akarják a politikai életben képviselni. Nem tesz jót az sem, hogy gyerekeiket szerb tagozatra járatják az első elemítől kezdve, s elfelejtik megtanítani magyarul „is” őket; hogy ne mondjam, elfelejtetik a gyerekeikkel a magyar nyelvet — akár karrierista hajlamokból kifolyólag, akár azért, mert ők maguk is „túl érzékenyek” azokra a megjegyzésekre, amelyek a szerbhorvát nyelv magyaros kiejtésére vonatkoznak.

Természetesen, a szerbhorvát nyelv által biztosított kulturális és társadalmi felemelkedés lehetőségei óriások. Hiszen ez a nyelv társadalmunkban a legközvetlenebbül kapcsol bennünket egybe mindazzal, ami a világ kultúrájában és társadalmában történik. S hála demokracizmusunknak, forradalmi és haladó módon köt bennünket mindenhez, ami világesemény és érték. Tehát nem arról van szó, hogy a nyelvet ne tanuljuk meg kiválóan mindnyájan; s ne csak beszélni, de írni is megtanuljuk kiválóan, ami már — sajna! — a magyarok körében igen ritka. De nem volt és nem is lesz sohasem helyes elv, hogy az emberek, még ha azok „jelesek” is, „megtagadják” anyanyelvüket, „önként” lemondjanak róla, vagy máról holnapra más nemzetiségűeknek vallják magukat. Ez kommunista elvhűségünknek is ellentmond.

A magyar nemzetiség tagja a kérvényeket, panaszleveleket és folyamodványokat megtanulta megírni szerbhorvátul. Most hosszú nyelvgyakorlatra lesz szükség, hogy meg tudja írni magyarul is. A politikai határozatokat és döntéseket, a bírósági végzéseket és bizonyítványokat, a törvényerejű rendeleteket és előírásokat, az öngazgató testületek és végrehajtó szervek munkáját a vajdasági magyar anyanyelvén meg akarja ismételni, leggyakrabban vagy a szerbhorvát nyelv szellemében teszi ezt, vagy annyira összekeveri a nyelveket, hogy sem magyar, sem szerb nem értheti meg igazán. Bár a nyelvek összekeverésében nem a demokrácia mély eszméi csillannak meg, mi nemzetiségi magyarok már ebből is kezdtünk demokratikus erényt kovácsolni. Gyakori eset, hogy magyar nemzetiségűek az egymás közti társalgásban szerbre fordítják a szót, hogy jobban megértessék magukat. Meglehetősen homogén munkaközösségek, nem rendelkezvén a szaknyelv, a munkanyelv, a termelés nyelvének kultúrájával, az egymás közötti társalgás számos vonatkozásában képtelenek magukat anyanyelvükön megértetni és kifejezni. Ezért a szerbhorvát nyelvet használják, leggyakrabban azt is alacsony nyelvi kulturális szinten.

Éppen ebben látom a bajt. Aki nem jól és nem irodalmi szinten használja anyanyelvét, nem használhatja a szerbhorvát nyelvet sem irodalmi szinten. Mindkét esetben a nyelvi kultúra sekélyes marad, s ennek a kihatásai érezhetőek lesznek az egész kultúrában.

Míndezeknek a nehézségeknek a megoldásához megfogalmazott politikai alapot és feltételeket biztosít az alkotmánytervezet. Hogy az adott lehetőségek megvalósuljanak, a nemzetiségek kulturális fejlődésének ügyét szolgáló intézmények, intézetek és szervezetek kelljenek. De első-sorban nemzetiségi kezdeményezés szükséges.

Hát kell ennél több?

O. DAVIČO ÉS DR. M. MARKOVIĆ VITÁJA

Tavaly őszi óta érdekes vita bontakozott ki két belgrádi folyóirat, a Savremenik és a Delo oldalain. Dr. Mihailo Marković belgrádi egyetemi tanár, nemzetközi hírnevű filozófus a Savremenik októberi számában nyílt levéllel fordult Oskar Davičóhoz, az ismert költőhöz és közéleti munkáshoz, s vitába szállt Davičónak egyes megállapításaival, melyek a JKSZ KB IX. ülésén hangzottak el. Davičó a Delo novemberi számában válaszolt, majd ezt M. Marković újabb vitacikke követte a Savremenik januári számában. Tekintettel arra, hogy a vitapartnerek olyan közérdekű témákat feszegetnek, melyek öngazgató szocializmusunk továbbfejlődése szempontjából is életbe vágó fontosságúak, s ezért méltán számíthatnak a legszélesebb auditórium érdeklődésére, a Borba című belgrádi napilap decemberi és januári számaiban folytatásokban közölte M. Marković és O. Davičó írásait. Hasonló megfontolás vezette a Hid szerkesztőségét, amikor elhatározta, hogy az egész vitaanyagot a magyar olvasó számára is hozzáférhetővé teszi.

NYILT LEVÉL OSKAR DAVIČÓHOZ

„Ezt a ti dalotokat, az éhes jövő dalát, mi magunk is nagyon jól megértjük. Nem érthetetlen az, amit mondjátok, hanem ostoba és unalmas, mint a kiszolgált feleség. Én viszont devizagörökre vagyok éhes. És minden egyébire. És szomorúnak tartom, hogy az embereket énekkel tátogni kényszerítik, mintha valaki sült kacsát pottyantana a csőrükbe. Az ének nem lakat jól se tücsköt, se fülemülét. Ezért elég!”

Oskar Davičó

Tisztelt Oskar Davičó elvtárs,
egyáltalán nem lepett meg az, hogy Ön a JKSZ Központi Bizottságának IX. ülésén elmondott beszédében néhány meleg szót intézett címemre is. Úgy hiszem, ennek már végső ideje volt. Mégis csodálkoznak kell, hogy ezt nem azon a színvonalon tette, amely megfelelné egy ismert írónak és olyan embernek, aki el is szokta olvasni azt, amiről írni akar. Természetes lett volna, hogy bírálatának alapjául azokat a munkáimat — akár csak rövidebb és népszerűbb cikkeimet — veszi, amelyekben nagyon nyíltan elmondtam véleményemet a korszerű szocializmusról és társadalmunkról. Fölvethette volna viselkedé-

sem és elméleti nézeteim összhangjának kérdését is — amennyiben úgy tartja, hogy erről elegendő érveléssel felfegyverkezve szólhat, és hogy ez érdekelheti a JKSZ Központi Bizottságát. Ehelyett Ön egy olyan embernek a nézeteiről, aki az Önével azonos nyelven beszél és ugyanabban a városban él és dolgozik — moszkvai, New York-i és más külföldi sajtóidézetek alapján írt!

Ön ugyanis azt mondja, hogy „bizonyos idővel ezelőtt olyan szöveget tettem közzé”, amelyben egyebek mellett „azt állítottam, hogy restauráljuk a kapitalizmust”, és hogy „ezt a szöveget később átvette és idézte a külföldi sajtó, természetesen kárörvendően az egyik oldalon és patetikusan a másikon”. Én azonban sem rövidebb, sem hosszabb idővel ezelőtt nem tettem közzé efféle szöveget és efféle állítást. Önről az a hír járja, hogy az utóbbi években különös figyelemmel kísér mindent, ami filozófiai irodalmunkban megjelenik. Ha így van, szíveskedjék megnevezni azt a könyvet, értekezést, esszét vagy újságcikket, amelyben ez az állítás napvilágot látott.

Mivel a külföldi sajtóra hivatkozik, bizonyára az egyetemi tanács június 3-ai ülésén elhangzott felszólalásom önkényes interpretációira gondol. Íme, hogyan vette át a Politika június 4-ei számában ezt a felszólalást: „Mihailo Marković professzor azt mondta, hogy az egyetemi hallgatókat mélységesen nyugtalanítja az országban uralkodó gazdasági helyzet, a munkanélküliség, továbbá egyfelől a gazdagok, másfelől az elemi létfeltételekkel sem rendelkezők jelentkezése. Aggasztja őket, hogy társadalmunkban az utóbbi időben bizonyos kapitalista formák is felütik a fejüket — magángyarak, részvénytársaságok alakulnak, és tőzsde alapítását is javasolják.” Hasonló módon adott hírt fejtegetéseimről a Borba is.

Sem időm, sem kedvem nem volt arra, hogy összehasonlítsam a hazai és a külföldi sajtó jelentéseit, de egyes elvtársak felhívták a figyelmemet, hogy egy külföldi lap olyasféleképpen összegezte állításaimat, ahogyan most Ön idézi. Önnek, költő és igen felelős politikai funkcionárius létére, sokkal finomabb árnyalatokat is érzékelnie kellene, mint a különbséget bizonyos nem szocialista jelenségek és irányzatok konkrét felsorolása és ama globális értékelés között, hogy „restauráljuk a kapitalizmust”.

Remélem, Ön sem tagadja, hogy mindazok a nem szocialista jelenségek, amelyekről beszéltem, *megvoltak és még megvannak* társadalmunkban, és hogy valóban nyugtalanították az egyetemistákat. Remélem, nem vitatja el azt sem, hogy a magángyár, a részvénytársaság és a tőzsde valóban a tőkés társadalom gazdasági formái. Ennek az országnak legfeljebb emberei minderről sokkal részletesebben és élesebben nyilatkoztak — ami bizonyára Ön előtt sem ismeretlen.

Ön megdöbbenő tájékozatlanságról és rosszakaratról tett tanúbizonyságot, amikor Erich Frommot és Herbert Marcuse-t nevezte meg, mint „a kapitalizmus hazánkbeli restaurálása eszméjének tényleges szerzőit”. Állítom, és Ön szíveskedjék cáfolni, hogy a mai világ kiemelkedő marxista filozófusai között országunknak nincs nagyobb barátja, mint ez a két gondolkodó. És ez szükségképpen van így. Mindketten a korszerű kapitalizmus, elsősorban az amerikai kapitalizmus leghevesebb bírálói, de ugyanakkor a sztalinizmus minden megnyilvánulásának bírálói is. Érthető tehát, hogy már évek óta nagy reményekkel szemléljük a demokratikus, öngazgató szocializmus megterem-

tésére irányuló úttörő erőfeszítéseket hazánkban. Különösen nagy igazságtalanságot okozott Erich Frommnak, aki érzelmiileg is mélységesen vonzódik Jugoszláviához, és aki sokkal inkább kész arra, hogy eszményítse társadalmunkat, mintsem hogy bírálja. Marcuse bírálóból, radikálisabb, de ez lényegében nem csökkenti hazánk iránti rokonszenvét. Mindenesetre nincs tudomásom arról, hogy akár ő, akár Fromm valaha is és bármit is írt volna a kapitalizmus restaurálásáról Jugoszláviában, vagy hogy bármivel is megérdemelték volna, hogy Ön Heideggerrel egy sorba állítsa őket. Vagy Ön tud valamit, amit mások nem tudnak — s ebben az esetben mulhatatlanul szükséges volna, hogy konkrétabb legyen. Vagy a JKSZ Központi Bizottsága előtt igen felelőtlenül tüntette föl e két vezető marxista gondolkodó viszonyát Jugoszlávia iránt.

Ön bizonyára *tréfálkozik*, vagy valamilyen *különleges* értelemben használja a szavakat, amikor azt állítja, hogy én és kollégáim a filozófia területén „nem igyekeztünk tanulni a saját gyakorlatunkból és valóságunkból”. Voltaképpen még mielőtt egyáltalán elkezdtem volna bölcsészeti tanulmányaimat, ifjúsági vezető voltam, megtapasztaltam az életet a megszállók börtöneiben, zászlóalj élén álltam, egy hadosztály propagandaosztályának főnöke voltam, és tisztiként — szabad időmben folytattam tanulmányaimat. És később is, mindezekben az években, éppúgy, mint nemzedékem sok más tagja, legalább annyi időt töltöttem el különféle társadalmi kötelezettségekkel, mint tudományos munkával. Külföldre, kedves elvtárs, már érett és teljesen kialakult harmincéves emberként jutottam el először.

Ön nem köteles tudni mindezt. De akkor miért beszél olyasmiről, amit nem tud?

Vagy talán úgy gondolja Ön, hogy egy filozófus számára, bármilyen korú is, veszélyes, ha idegen befolyásoknak tesz ki, és hogy a jó filozófia csak úgy lehetséges, ha kizárólag a hazai, nemzeti talaj közvetlen gyakorlati tapasztalataira támaszkodik. Nehezemre esik feltételezni, hogy a filozófiát, valamennyi tudományos diszciplína legegységesebbikét, csakugyan ennyire bornírt, vidékies módon fogja fel. Ön-höz, modernizmusunk egyik vezető írójához, valóban nem volna illő, hogy ebben a kérdésben ugyanazon a pozíción találja magát a nagy Maóval.

A legvalószínűbb, hogy Önnek egészen sajátos ismérvei vannak, amelyeknek alapján megítéli, hogy valamely kulturális munkás „tanult-e gyakorlatunkból és valóságunkból”, vagy sem. Ön úgy látszik csak azoknak hajlandó átmenő jegyet adni, akik olyasféle dicsőítő módon viszonyulnak valóságunkhoz, mint Ön az utóbbi években, illetve egészen másként, mint Ön az *Ember ember* idejében. Szerintem nincs igaza. Mint ahogy az Ön nézeteinek az évek során tapasztalt különféle kilengései meggyőzően bizonyítják — egy meghatározott gyakorlati tapasztalat alapján különféle következtetéseket lehet levonni; a gyakorlatot különböző módokon lehet értelmezni. Az igazán haladó gondolkodóknál a bíráló magatartás (a dialektikus tagadás) mindig jelenlévő mozzanat.

Ön szerint nem volt meg bennünk az igyekezet, hogy „a gyakorlatunk és valóságunk szempontjából lényeges ismeretanyagból és folyamatokból a valódi következtetéseket vonjuk le”. Ön tehát abban a meggyőződésben él, vagy olyan benyomást akar kelteni, hogy én és

kollégáim nagyjából valótlan következtetéseket vontunk le valóságunkból. Ha így van, kérem, szíveskedjék ezt az utóbbi években közzé tett bármelyik szövegem példájával bizonyítani. Ne folyamodjék ahhoz a húszegynéhány évvel ezelőtti vitákból jól ismert frázishoz, hogy mind ez „közismert”.

Őn azt mondja, hogy „voltak, akik írásaikban szembeszegültek az ilyen nézetekkel”, de „magukra hagyták őket”; „bírázataik és felszólalásaik nem találtak megértésre” és hogy ez „felbátorította a filozófusokat”. Igen furcsák ezek az ön lamentációi. Ha valamely bírálat nem talált elfogadásra a közvéleményben, a nép részéről, ez azt jelenti, hogy vagy a kritika nem jó, vagy a nép — de hihetőbben az előbbi. Az orvosság valószínűleg abban volna, hogy a kritika erősebb érveket keres magának. Ön viszont valami mást követel: hogy az efféle bírálatot a tekintélyek és az államhatalom erejével támasszák alá; Ön beavatkozást, pártbüntetéseket követel, a törvények alkalmazását — szóval mindazt, ami ellen a kultúra területén egykor harcolt. A történelem tehát ismétlődik. Márpedig Ön bizonyára jól emlékszik Marx mondására: „először ez tragédia, másodszor már bohózat”.

Végül Ön arra is bátorságot vesz, hogy megállapítsa: egyesek nálunk filozófusoknak nevezik magukat, „noha nem áll mögöttük egyetlen jelentősebb vagy eredeti filozófiai mű sem”. Őszintén csodálom Önt! Ön valóban nem szenved kisebbségi komplexusban! Ha legalább úgy mondta volna, hogy „érzése szerint” filozófusainknak ezek a művei (annak ellenére, hogy a Szovjetunióban, az USA-ban, Németországban, Lengyelországban, Olaszországban, Magyarországon és Csehszlovákiában fordítják őket) mégsem nagyon jelentősek és eredetiek! Ám Ön vagy korlátlanul hisz határtalan és enciklopédikus tudásában, vagy a tudomány és kultúra legkülönfélébb területein tapasztalt közbelépéseiből ítélve, úgy véli, hogy sikeresen helyettesíthet egy egész agitpropot,

Abban a reményben, hogy válaszolni fog, megmagyarázza azokat a dolgokat, amikről kérdeztem, és alkalmat ad rá, hogy folytassam Önnel ezt a fölöttébb szükséges párbeszédet,

tisztelettel,
Mihailo Marković

OSKAR DAVIČO VÁLASZA

Tisztelt Mihailo Marković elvtárs,

tisztában vagyok azzal, hogy az időt vesztegetem, válaszolva az Ön Nyílt Levelére. Nem vagyok sem eléggé magabiztos, sem eléggé képzett ahhoz, hogy egy bölcsészeti katedrafőnök szédítő magaslatából beszéljek olyan dolgokról, amelyek meghaladják tudásomat és ismereteimet, s a viláért sem akarok egyenlő mértékkel visszavágni, figyelmébe ajánlva, hogy melyik népszerűtlen versikémet vagy mesémet olvassa el. Elég, ha csak úgy, házi szükségletre, amennyiben mégis kénytelen valamit erről a területről idézni, forduljon az úgynevezett másik kézhez. Természetesen az Önhöz közel állóhoz. Mondjuk, a K. novine-hez, ehhez a fenséges „irodalmi” laphoz, amellyel Ön mindenkor szolgálatkészen és bölcsen együttműködött.

Ámde Ön nemcsak ebben az újságban működik közre. Munkatársa a leskovaci *Naše stvaranje*-nak is, s az utóbbi időben szenvedélyesen és nagy vehemenciával terjeszti inkább politikai, mint filozófiai nézeteit. Bírálóan, persze. És így tovább.

Mondtam már, hogy nem szeretek válaszolni levelekre. Legkevésbé akkor, ha azok *filozofikusak* politikai értelemben, és azonfölül még nyíltak is, mint a fogorvosi székbe ültetett páciens szája.

Beismerem, a fogászokat szeretem. Ugyanazon oknál fogva, mint Mandelstam. *Széles* horizontjuk miatt. És Önt is szeretem. Ugyanebből az okból. Ön is széles, jó, nem kicsinyes, s a horizontjai — dentista módra „univerzálisak”. Mondtam-e, hogy a filozófiáját is szeretem? Nem? Bocsánat. Gondoltam. Mert nem szeretem például, ha egy logikai pozitivistá, logikai pozitivistá maradván, igényt tart arra, hogy gazdagítsa a marxizmust. Vagy ha ugyanez a pragmatista megharagszik a szocializmusra a saját hazájában akárcsak mondjuk Brezsnyev amarra a szocializmusra ott Csehszlovákiában,* csak azért, mert ez a mi marxizmusunk jobban szerette, hogy ne legyen gazdagítva dr. M. Marković i. t. hozzájárulása által. Inkább legyen szegény, minthogy olyan tollal díszítsék, amely nem az övé. És amely nem jelent számára semmit. Mindenfajta átlátszó jelentéseméletek szószáiban fött dialektikák ellenére.

No de az Ön könyve, amelynek a címéből vettem a két legutóbbi szót, mégiscsak olyan mű, amely filozófiai kérdésekkel foglalkozik, talán nem a legeredetibb módon, mindegy, hogy egyetértünk-e ebben, vagy sem. Végül is mindenki úgy ír, ahogy tud, úgy gondolkozik, ahogy tud, azt szereti, ami neki tetszik.

Mondtam-e, hogy nekem, Önnel ellentétben, a logikai pozitívizmus nem tetszik? Igen? Bocsánat.

Ellenben, az Ön cikkei, beszédei és jegyzetei a rádióban, amelyekkel tartalmat óhajtott kölcsönözni a humanizmus szónak, amely egyébként benne foglaltatik egy másik, nemrég a Prosvetánál, marxista és nem marxista gondolkodók és szociológusok egészen szolid társaságát felölélő sorozatban megjelent könyvének címében, hát ezek bizony olyanfajták, ah, olyanfajták... hogy kérem, mentsen föl e művének minősítésétől, legalábbis attól a legelsőtől, amely a tollam alá futott, és, amint látja, töröltem. A törlés után lecsillapodva mégis kimondom, hogy Ön, különféle parapolitikus felfogások nevében, nagyon sikeresen megnyaggatta a marxizmus legnyíltabb ismérveit és mindazokat a jegyeket, amelyeket a jó filozófiának tartalmaznia kell.

Persze, csak a tudatlan állíthatja, hogy a politikának és a filozófiá-

* Sajnos, abban a pillanatban, amikor ez a hasonlat tollamra futott, már elméletileg is ki volt zárva egy szocialista ország inváziójának lehetősége öt másik részéről, mégpedig azért, mert a Varsói Szövetség e tagjainak véleménye szerint Csehszlovákiában, a hatodikban, bekövetkezett a *kapitalista gazdasági formák* „visszaállítását”. Nem hiszem azonban, hogy M. Marković professzor elvtárs, aki szemléletmást nem tartozik az említett szövetséghez, agressziót követett volna ei hazája ellen, amely szintúgy nem tagja ennek a nem énekes tömb-egyletnek, habár ő is, még amazok előtt, ugyanolyan érveket használt, mint a szocializmust féltő *Otók*. Nem Csehszlovákiával, hanem Jugoszláviával kapcsolatban. Honni soit qui mal y pense, de az érvek hasonlósága nem járt hasonló következményekkel. Szerencsénkre. Mégis van még egynéhány homályos dolog ezen a világon. S én nem tartok igényt arra, hogy megértsem őket, a hasonlóságok és a különbségek ellenére. (O. D. megjegyzése, 1968 októberéből.)

nak nincsen bizonyos enyhe kapcsolata egymással. Én viszont, talán véletlenül, hallottam, hogy a XVIII. század valamennyi enciklopédistája nem volt filozófus formátumú. És mégis *filozófusoknak* nevezték őket. Minden bizonnyal Ön is azok közé tartozik, akik elolvasták a „filozófiai szótárt”, sőt Diderot egész enciklopédiáját. Sajnos, nem tanulta meg tőlük azt, ami fontosabb a királyi cenzorokkal folytatott bújócskajátékoknál, azoknál az ún. anticenzori „későn robbanó pokolgépek-nél”, amiket beléjük csempészték. Kár, mert az enciklopédisták nemcsak ellenfeleik lepipálásában voltak ügyesek; ez nem is esett nehezükre — hisz bölcsek voltak. De ugyanakkor kemény harcot is folytattak a gondolatszabadságért, a vallási dogmák, a tapasztalaton túli megnyilatkozások és isten létezésének ún. ontológiai és egyéb bizonyítékai ellen. Egy antifeudális világnézet hordozói voltak. Forradalmárok voltak. Amellett nagyon tehetségesek, nagyon haladó gondolkodásúak, egy s másban a legkorszerűbb megismerések előhírnökei, sőt néhányan közülük lángeszűek is. És ön? Mi ellen harcol ön? A bürokrácia ellen ebben a rendszerben? De hiszen tudjuk, hogy minden erre úz, magában a rendszerben. Benne, és nem rajta kívül.

Mennyire szeretném, ha elmondhatnám Önről és filozófus barátairól — hogy lángeszűek és tehetségesek!

Apropó, köszönöm, hogy emlékeztetett Marx 18. Brumaire-ének kezdetére. A filozófusokkal is megeshet ugyanaz, mint a történelmi eseményekkel. Ha a tizennyolcadik századi Franciaországban sem D’Alambert, sem Diderot, sem Voltaire, sem a körükhöz tartozó többi filozófus működése nem illett bohózatba, ebben a jugoszláv szocializmusban Önnek és egyes barátainak tökéletesen sikerül ez.

*

Engedje meg, hogy e néhány bevezető mondat után áttérjek a válasz *praxisára*. Pontról pontra.

Természetesen, annyi a valótlan állítás az Ön hozzám intézett levelének fojtott szívélyessége és szeretetreméltó nyíltsága mögött, hogy mindet nem foglalhatom e szegény pontokba. Egyébként, az Ön levelében olyan mondatok is találhatók, amelyeket egy sokkal sekélyesebb pszichoanalitikus antropológus is, mint például holmi USA-beli szatócs, a ténszerűségekkel való foglalkozásból adódó könnyedséggel és eleganciával fejthetne meg és sorozhatna a valamit érni, illetve valamit jelenteni leplezetlen ösztönének kategóriájába. Elméletben és gyakorlatban. Címben és alcímben. Ezekkel tehát nem foglalkozom, bár egyébként meglehetősen teret foglalnak el levelében.

ad¹ „*Ön (azaz O. D.) azt mondja, hogy én (azaz dr. Mihailo Marković) „bizonyos idővel ezelőtt olyan szöveget tettem közzé”, amelyben egyebek mellett „azt állítottam, hogy restauráljuk a kapitalizmust” és hogy „ezt a szöveget később átvette és idézte a külföldi sajtó...” En azonban sem rövidebb, sem hosszabb idővel ezelőtt nem tettem közzé efféle szöveget és efféle állítást...*”

Hogyan mondhattam tehát, hogy dr. M. Marković „ilyen állítást tett közzé”? Miután még egyszer elolvastam mindazt, amit tényleg kijelentettem dr. M. Markovićyal kapcsolatban, nem látok okot arra, hogy bármit is visszavonjak, sem arra, hogy ő megsértődjék és haragudjék. Nem! Pontosan azt mondtam, amit mondani kellett. Dr. M. Marković

Nyílt Levelében is, miután visszautasítja, hogy valaha is ilyen állítást tett a kapitalizmus restaurálásáról, azaz a kapitalizmusra való visszatérésről, így ír: „Önnel sokkal finomabb árnyalatokat is érzékelnie kellene, mint a különbséget bizonyos nem szocialista jelenségek és irányzatok konkrét felsorolása és ama globális értékelés között, hogy 'restauráljuk a kapitalizmust'.”

Már megbocsásson, de az „ilyen” árnyalatok valóban kicsúsznak az ujjaim közül. Ugyanis mindketten tudjuk, hogy az ebben az országban érvényben levő rendszer — szocialista. Ez a „globális értékelés”, ahogyan Ön mondá. Ha egy rendszer szocialista, akkor a másik „globális értékelés” vagy állítás, mármint hogy ebben a rendszerben „*magángyárakat, részvénytársaságokat alakítanak, és tőzsde alapítását is javasolják*”, azt jelenti, hogy visszatérést tapasztalunk, visszatérést ahhoz, ami a forradalom előtt volt, visszatérést a kapitalizmushoz, tehát a kapitalizmus restaurálásának vagyunk tanúi.

Az az érzésem, hogy Ön ebben a Nyílt Levelében kevésbé haragszik rám, mint a Politikára, amely annak idején nem jól értelmezte az Ön gondolatait erről a gazdasági témáról. Így van-e? Jó. Ám alig néhány sorral lejjebb Ön szóról szóra elismétli azt, amit ez az újság közölt mint az Ön álláspontját „ebben a kérdésben”. Az imént idéztem is ezt a helyet.

Ezt csak úgy mellelleg. Visszatérek a témához.

A különbség „bizonyos nem szocialista jelenségek” konkrét felsorolása és az ún. „globális értékelés” között nem mindig minőségi. Ebben az esetben csupán mennyiségi. Ön *személyesen*, miután Nyílt Levelében tagadta, hogy valaha is „közzé tett ilyen állítást” (ami restaurációs globális értékelést adott volna szocializmusunkról), néhány sorral alább gondoskodott arról, hogy tartós ige használatával („*alakítanak . . .*”), valamint a többes szám használatával, ami mennyiségileg nem vet gátat annak, ami tartósan létrejön („*. . . gyárak, részvénytársaságok*”) és „*javasolják*” (tartósan javasolják) „*tőzsde alapítását is*”, Ön, mondom, gondoskodott arról, hogy olyan *benyomást keltsen*, mintha mi-felénk töméntelen efféle magán- (kapitalista, mi más lehetne?) gyár és részvénytársaság volna, mintha csak úgy hemzsegnének, mintha ezek a jelenségek egyre inkább lábra kapnának, s amikor mindezt elérte, akkor történelem előtti (egy XVIII. századi filozófushoz méltatlan) naivitással elcsodálkozik, hogy merészel valaki arra következtetni az Ön „tényei” alapján (mármint a szüntelenül alakuló magángyárak és részvénytársaságok tartósan növekvő mennyiségének „ténye” alapján), hogy mi futólépésben visszatérünk a kapitalizmusba. Ördögöt visszatérünk! Már benne vagyunk. Ön szerint. Mint ahogy Csehslóvákia is benne van (ha nem éppen a Varsói Ötök aggodalomtól vemhes határozata szerint, hát akkor egy bolgár kellégám hírmagyarázata szerint mindenesetre).

Ön a filozófia professzora, de a gondolatok és politikai értékelések precíz kifejezésének művészetét mégsem ápolja olyan sikeresen, mint kollégám a szomszédos baráti országban. Különösen, amikor a közgazdaság területén tapasztalt tények kifejezéséről van szó, amelyek között Ön valószínűleg nem mozog eléggé otthonosan. Igazán sajnálom, hogy ez így van, és sajnálom, hogy valaki, aki, mint Ön, annyi verbális szenvedéllyel, annyi szócséplő kitartással, ha nem is ifjúmarxista vagy öregmarxista szakértelemmel száll síkra az elidegenedés megszün-

tetéséért és a totális emberért, aki oly szenvedélyesen harcol az emberi lény begubózása, professzionalizmusa ellen, nem tud meggyőzni bennünket (hogya már jelentéseméletével ténylegesen nem gazdagította a marxizmust), hogy legalább saját egyéniségét gazdagította bizonyos „reneszánszabb”, iskolás logicizmusra és hasonló specializált egyoldalúságokra nem korlátozott felismerésekkel.

a) Néhány szélhámos egyetlenegy kísérlete alapján (a már emlegetett 18. században, a haladó, nem bohózati politikai filozófusok korában, az efféle bűnözőket találóan *chevaliers d'industrie* néven nevezték), mondom, néhány zavarosban halászó alak kísérlete alapján, hogy jobbra-balra ügyeskedve, itthon és külföldön halászgatva, mondjuk, egy Slavonska Orahovica nevű falu *naiv* elnöke segítségével kihalászszanak valami magángyárat, dunque, egy sikertelen és eleve bukásra ítélt kísérlet alapján, hogy létrehozzanak valamit, ami nálunk megvalósíthatatlan, a magángyáarak létezéséről beszélni Jugoszláviában „annyi mint”, ahogy megboldogult matematikatanárom, Labudović mondaná —, valótlan. Mert „annyi mint” globális értékelést adni az ország helyzetéről, méghozzá nem bizonyos „nem szocialista jelenségek” konkrét felsorolásával, hanem túlértékelésével valaminek, ami meg sem jelent, vagy ami *megjelent*, de csak egy törvénybe ütköző s nem megvalósított szándék formájában. A különbség az Ön globális értékelése és az enyém között, amelyet oly sértődötten vitat el és tilt meg nekem, nem merül ki csupán abban, hogy Ön „felsorolja” azokat a jelenségeket, amelyek konkrét formában nem is jutottak kifejezésre, én pedig — az Ön kimondott, leírt, közzé tett és idézett gondolatait. Az én esetemben a következtetés magától adódott, az Ön esetében pedig meglehetősen számú láncszem hiányzik ahhoz, hogy jogot nyerjen a globális értékelésre. Hovatovább legalább annyi, mint amennyi a Vebl s a többi jugoszlav és jugobender kezét hurkoló láncot alkotja. Nem akarja tán azt mondani, hogy nincs tudomása arról, hogy az egyetlen meg nem alakított magángyár alapítói, Vebl jugokapitalista úr és társai, egy jugoszláv szocialista börtönben csücsülnek egész magángyárunkkal és az Ön magánszorgalomból pánikba esett indigóján másolt összes többi magángyárral egyetemben.

Ezért, Marković elvtárs, kérem, feleljen nekem két kérdésre.

Először: Vajon a logika vagy az etika területére tartozik-e, ha valaki valótlan. szót kínál eladásra igazság címen? Mifelénk a szabaciak azt szokták mondani, ha hazugságon fognak egy tekintélyesebb embert és mégsem akarják megsérteni: „Šta mi tu prodaješ rok za sveću!” (u. m. lóvá tenni, falhoz állítani). No de mivel földijeim között nincs egy sem, aki az egyetemen logikát vagy etikát adna elő, kérem, igazítsa el valamelyik „könnyebb” vagy „súlyosabb” szövegével, ahol ezt az alapvető kis dolgot feldolgozta.

Másodszor: Vajon kettést adna-e annak az elsőéves hallgatónak, akinek volna szíve *humanista szadizmusból* előbb megnyergelni valami *als ob* gácsért, s aztán, csupán mert nyerge van, és mert dr. Mihailo lovagolja, viszont nem akar derbit futni Mihajlovacon, isten igazából elpáholja, mintha valóban zobnaticai harmadéves volna? Én igen! Tudniillik ez az „als ob” gácsérnyergelés ugyanaz, amit ön tesz ezzel a mi öngazgató szocializmusunkkal, amely a mi valóságunk, és nem *als ob* filozófia. Kapitalista gazdasági formákat beszélt be neki, és aztán verni kezdte, mintha kapitalizmus volna.

Létezik *als ob* filozófia. Ér, amenyit ér. Ámde tarthatatlan és érték-telen az a filozófiai-politikai akció, amely *als ob* tényeken alapul.

Azt mondani, hogy nálunk vannak privát gyárak, azaz hogy kettőnél több van, ötnél több van, szóval hogy számos privát gyár van, noha nincs egy sem, s aztán ebből arra következtetni, hogy ebben a szocializmusban jelentkeznek „a kapitalista társadalom gazdasági formái”, mi mást jelenthet ez, mint e szocializmus elítélő globális értékelését? Mert valóban, lehet-e egy szocializmus annyira „felvilágosulatlan” és „elmaradott”, hogy nem képes megkülönböztetni a kapitalista gazdasági formákat a szocialista gazdasági formáktól? Megérdemli-e, hogy szocializmusnak nevezzenek egy szocializmust, amely kulturális síkon nem jutott el egy olyan illuminista és felvilágosító viselkedéshez, amilyen a kapitalizmusban megvolt? Csakugyan, meddig . . .

Vagy talán tagadja, hogy ez volna a lényege egyes, mondjuk, leskovaci dilemmáinak? És nemcsak dilemmáinak, hanem történelmen kívüli és gazdaságon kívüli összehasonlításainak a mi kultúrpolitikánk és bizonyos amerikai cégek adómanóverei között, amelyek úgy manipulálnak adóhivataltalnokaiikkal, ahogy akarnak, meggyőzvéen őket és a mi professzorainkat is, hogy például a Ford-alapítvány humanistább és *helyesebb* kultúrpolitika kifejezője, mint az, amellyel az öngazgató Jugoszláviában rendelkezünk.

Üljön le, professzor. Önnek valóban nehéz átmenő osztályzatot adni. Annál könnyebben osztogatja Ön a doktorandusoknak. Még logikus gondolkodásból is. Olyan tények alapján, melyek nem tények.

b) Ami a „részvénytársaságok” létezését illeti (többes számban), hát bizony a dolgok állása még távolabb áll attól, ahogy Ön mondani méltóztatott. Az a helyzet, amennyire tudom (és Ön is éppúgy tudhatja), hogy a kragujevaci „Zastava” gyár felszólította mindenekelőtt a vele kooperáló 1400 vállalatot, hogy bizonyos számú részvény megvásárlásával integrálják és összpontosítsák a likvid pénzeszközöket, amelyekre a „Zastavának”, s ezeknek a kisebb-nagyobb, nem privát, hanem öngazgató kooperáns vállalatoknak is szükségük van, hogy együttesen megkettőzzék, s belátható időn belül megháromszorozzák termelésüket. Ez nem kapitalista vállalkozás, tehát logikusan, logikaprofesszor elvtárs, ez a „gazdasági forma”, amely egyebek között az integráció egy neme, úgyszintén nem kapitalista. Becsületszavamra nem az, legalábbis azoknak, akik nem gondolják, hogy a *részvénytársaság* szó hangzása annyira sorsdöntő szemmel láthatóan megváltozott gazdasági jelentése, tartalmának természete és társadalmi jellege szempontjából, hogy holmi hangzatos Miklós kedvéért le kellene mondani szt. Miklósról, s a „Zastava” öngazgatóinak le kellene mondaniuk szocialista akciójukról, pusztán azért, mert egy nem szocialista gyakorlatból kölcsönzött kifejezést találtak megnevezésére, kifejezést, és nem jelentést, amit majd maga a vállalkozás kölcsönöz neki. Remélem, Ön nem tartozik azok közé, akik az echolaliát is a logikai gondolkodás arisztotelészi kategóriájának tartják? És mióta szokás echolaliákkal operálni ebben az eljárásban, amely be akarja bizonyítani, hogy ebben a mi közös szocializmusunkban csak úgy hemzsegnek a kapitalista „gazdasági formák”, ami (legalábbis addig, amíg elfogadjuk materializmusunk valamely, akár csak elméleti-ismereti elvét, mondjuk azt, amely szerint a lét határozza meg a tudatot, vagy azt, hogy a termelési mód és a rá alapozott viszonyok a társadalom lényegi meghatározói) ezeknek a

kapitalista „gazdasági formáknak” a rengetegében, az Ön „magángyárai” (többes szám) és az Ön „részvénytársaságai” (többes szám) mellett nem jelent és, enyhén szólva, nem is jelenthet egyebet, mint hogy mind egyetemben képtelenek vagyunk megvédeni az adminisztratív szocialista termelésnek ezt a módját, amely már a múlté, a... kapitalizmus* restauráló rohamától? Mivelhogy ez a (magántőkés) roham, az Ön megítélése szerint, az utóbbi időben jelentkezett és szüntelenül megnyilatkozik, magángyarakat, magán-részvénytársaságokat és tőzsdéket alakítva tartósan, ebből az következik, hogy nálunk az öngazgatás lehetővé teszi a kapitalizmust, hogy a mi öngazgató szocializmusunk fejlődése a kapitalizmus restaurálásához vezet, azaz hogy a kapitalizmus ebben a rendszerben, vagyis e rendszer által önmagát mint önmaga ellentétét restaurálja. És ez nem minden, ami a helyzetünket jellemző jelenségek Ön által nyújtott „felsorolásából” még adódik. Az Ön igen tisztelt véleménye szerint.

Mindezenközben talán csak nem fogja Ön azt mondani, hogy ezek az Ön „nem szocialista jelenségei” nincsenek Nyílt Levelében úgy felsorakoztatva, hogy nemcsak a magamfajta tudatlanokat, hanem az Ön tudós ifjabb és öregebb barátait is (akik még sincsenek olyan sokan, mint hiszi) ugyanerre a következtetésre vezessék rá, mármint arra, hogy nálunk restaurálják a kapitalizmust. Ez pedig fölöttébb komolytalan az Ön részéről.

Remélem, most már világos Ön előtt, miért foglalkoztam mindeddig ama, természetesen „konkrét” jelenségek hitelességének vizsgálatával, amelyekre Ön a „kapitalista gazdasági formák” létezéséről szóló tézisét alapozza. Bebizonyosodott, hogy az Ön „jelenségei” nem hitelesek, kitaláltak és valótlanok.

Mert ahogyan az orahovaci magángyárnak nem volt ideje arra, hogy felépüljön, hát még hogy üzembe helyezték, következésképp hogy megkezdje „felvilágosulatlan” munkásosztályunk kapitalista kizsákmányolását, ugyanúgy a részvénytársaságok (többes szám), lefokozva azzá, amik valójában (a „Zastava” ál-részvénytársaságára) még kevésbé lehetnek azok, amik nem lehetnek, azaz „a kapitalista társadalom gazdasági formái”.

André Chénier, a lefejezett költő, bár nem volt a filozófia rendes tanára, sem névjegyes humanista, már 200 évvel ezelőtt értett annyit a dialektikához, hogy megírhatta a

Faisons des vers antiques sur des pensers nouveaux-t
s tudta, hogy az új gondolatok és jelenségek olykor régi formákban és régi néven is megnyilatkozhatnak. Ami nagyon is érthető. Megegyezik ez nemegyszer, és nemcsak a költőkkel, hanem a filozófus „széles rétegekkel” is, különösen az ún. átmeneti korszakokban, amikor az előrehaladás egyenetlen, amikor az új tartalmak nem mindig lelik meg mindjárt egy cügből a megfelelő érett formákat, s a megfelelő elnevezéseket sem, amikor a ténylegesen megtörtént átalakulás és a visszamaradt tudat közt bizonyos rés keletkezik, amely, egyébként, épp elegendő a mindig szükségszerű ellentmondások önfenntartására. Kell-e ezért *nominalistának* lennünk (professzor elvtárs, helyesen alkalmaztam-e ezt a címkét?), és a név alapján ítélnünk a tartalomról? Vagy esetleg

* Ahogy Brezsnyev elvtárs mondaná.

inkább frissítsük fel emlékezetünket és gondoljunk a lenini NEP-korszakra, hogy Ön is meggyőződjenk: bizonyos adottságokban a *magángyárak* (amelyek nálunk nincsenek) mégis megjelenhetnek a szocializmusban is. És hogy ez egy Lenint annak idején nem aggasztott. Legalábbis nem túlságosan. Miért zavarnának akkor a magángyárak egy professzort? Annál inkább, mert nem is léteznek. Nem voltak-e Kínában is, legalábbis 1956-ig, gyárak, amelyeknek magántulajdonosai felelősségben részesedtek a megvalósított jövedelemből? Hát ha ez nem idegesítette a sztalinista Maót, miért kell dr. Mihaillo Markovičnak annyira aggódnia szocializmusunk sorsáért, méghozzá néhány azóta már dutyiba került hazai kombinátor halva született kombinációi miatt?

c) Hát a tőzsdék?

Ezekről még csak nem is hallotta senki, hogy léteznének. Még Ön sem, professor elvtárs, bár azt állítja, hogy úgy hírlük, „meg fognak alakulni”.

Kedves és tisztelt tanárkám, mit gondol, szép az, hogy egyszerű pletykák alapján, vagy bizonyos magánszemélyek meg nem valósult „alapítási szándéka” alapján, vagy holmi echolaliás, verbális képzettársítások alapján már egy-két éve pocskondiázza a viszonyokat ebben az országban, méghozzá egy *post hoc* logika segítségével, hisz már az orahovaci eset előtt is beszélt a „nem szocialista jelenségek” létezéséről. Bírálóan.

Ha valaki az igazat mondja, ha tényekből von le következtetéseket, attól még nem lesz apológéta, nem lesz az, ami Ön és barátai számára annyira gyűlöletes, hogy előbb hajlandók fejüket törni, lepottyanva a maguk alatt fűrészelt magas ágról, mint hogy egyetlen dicső szót mondanának arról, ami jó és értékes ebben a szocializmusban, különösképpen, ha összehasonlítjuk a kapitalizmussal vagy az adminisztratív rendszerrel, de nem ám úgy, ahogyan Ön Leskovacon tette, hogy a még fejlődőben levő Jugoszláviát a régóta iparilag fejlett USA-val vessük össze, ahelyett, hogy kulturális politikánk eredményeit, mondjuk, a kapitalista Görögorszáéhoz vagy Törökorszáéhoz mérnénk, azokhoz az országokhoz, amelyek 1945-ben a mi fejlettségi fokunkon álltak. Ami nem jelenti azt, hogy ezek az országok, vagy bármelyik említett és nem említett ország a modellünk.

Én sem vagyok apológéta. Senki épelméjű nem az.

A jelen pillanatban viszonyaink nagyon messze vannak a tökéletességtől. És nem mentesek az ellentmondásoktól sem. És még azt sem mondhatjuk, hogy egyben-másban nem fogyatékosak. De habár ilyenek, amilyenek, a forradalmárok arra törekszenek, hogy a lehető leggyorsabban megjavítsák, hogy a szocializmus eddig leghaladóbb megnyilvánulása minél emberibb és attraktívabb is legyen. Ez az igazi kritikai gondolkodás és akció értelme.

Ez nem könnyű. Súlyos örökségünk van; nemegyszer különbség mutatkozik *szavak és tettek* között, gyötörnek a szűkös eszközök, nyagat — a csekély erő és a nem csekély tudatlanság; de mégis, mégis, mégis...

Hinni szeretném, hogy Ön is így gondolkodik, csak elégedetlen a haladás iramával. Én is elégedetlen vagyok, bár nem láttam sem az USA-t, sem a filozófusok ligeteit, de New York *slum*jaait sem.

Ne értsen féltre. Ám Ön és barátai valahogy furcsán gyakorolják

minden létező bírálatát. Marx, amikor minden létezőt bírálta a kapitalizmusban, egy világos, koherens programot tartott a szeme előtt — a szocializmust; és szem előtt tartotta a munkásosztály alkotó, fundamentális társadalmi és forradalmi erőit, amelyek valóra válhatták ezt a közös forradalmi eszményt.

Ha nem csupán az Ön (leskovaci és egyéb) „akciói” készítettek arra, hogy a IX. plénumon kijelentsem azt, ami csak egy oka az Ön epistolájának, ennek a válasznak az oka sem keresendő csupán az „egyes nem szocialista jelenségek” Ön által megejtett „konkrét felsorolásában”, amelyek, láttuk, se nem konkrétak, se nem lényegesek mindarra, ami nálunk nem jó; előbb lelném meg ezt az okot, ha hajlamosnak éreznék a posthocizmusok iránt, abban a módban, ahogyan Ön Nyílt Levelében „menti magát”, arra törekedvén, logikus létére, hogy „elreksze az utat” előlem és nemcsak előlem, a felé a következtetés felé, amely egy „globális értékeléssel” megvilágítaná az Ön tényeit, melyekre vonatkozólag, úgy hiszem, egyetértettünk abban, hogy nemcsak nem ténybeli tények, hanem pusztán koholmányok. De minthogy én nem keverem össze azt, ami előbb volt és ami utána, engedje meg, hogy megkérdezzem, mi jogon foszt Ön meg másokat a következtetés jogától, mely az emberi gondolkodás egyik alkati megnyilvánulása? Vajon humánus ez, vajon demokratikus ez? Én nem vitattam el Öntől ezt a jogot, amikor kétségbe vontam ama premisszákat és „tények” hitelességét, amelyekből Ön azt a következtetést vonta le, hogy gazdaságunkban *kapitalista gazdasági formák* jelentkeznek. Valószínűleg nem vitatta volna el tőlem a *globális értékelés* jogát, ha egyetértve Önnel, diákgyerek módjára kapaszkodom a tőgájába és kijelentem, hogy mi valóban restauráljuk a kapitalista gazdasági formákat. Valóban azt hiszi, hogy akkor kisebb időtlenséget böktém volna ki, mint amilyent meggyőződés szerint Ön kibökött? Nem? Én sem. Megtilthatja-e nekem, hogy ne gondolkozzam ugyanúgy, mint Ön — megteheti-e velem azt, amit önmagával nem tesz meg? A már többször említett Leskovacon Ön a barátaival beszélt a kultúráról (és később ezt kidobta a „redigált” szövegből), s megállapította, hogy a kultúrát nálunk kizárólag az áru- és pénzviszony határozza meg, ami szintén nem igaz, de hagyjuk most ezt. Ez a viszony az Ön interpretációjában, és nemcsak az Önében, recidív kapitalista jelleget kapott. Ami szintén nem áll.

Nem kell a közgazdaságtan professzorának lenni Ljubisav Marković rangjában, minden marxista bebizonyíthatná Önnel, hogy a piaci viszonyok másodlagosak, és hogy nem határozzák meg sem egy társadalmi rendszer jellegét, sem a kultúra helyzetét ebben a rendszerben, és hogy ez az elsődleges viszonyokra tartozik, azokra, amelyek a termelési eszközöknek akár magán, kapitalista, akár társadalmi, szocialista birtoklásán alapulnak. Természetes, hogy az emberek közötti gazdasági és egyéb viszony, amely erről az alapról létrejön, nem statikus; állandó összeütközések és ellentmondó kölcsönhatások kísérik. Különösen így van ez abban a világban, amelyben még úgy-ahogy egymás mellett léteznek és koegzisztálnak a kapitalista és szocialista rendszerek, a papírtigrisek s az egyenlősdi híveinek többi utópista szóvirága ellenére. Természetesen, antagonisztikusan koegzisztálnak. S amíg ez így van, a világpiac nem lesz csupán semleges terep, mint egy feltételes *no man's land*, ahol végbemegy a termékek cseréje. A kijutás

a világpiacon ma serkentően hat a szocialista országokra is, különösen az iparilag kevésbé fejlettekre, mert rákényszeríti őket, hogy növeljék munkatermelékenységüket, hogy gazdaságosabbá és racionálisabbá tegyék közgazdaságukat. A bezárkózás, tapasztalatból tudjuk, stagnációt és lemaradást jelent. A lemaradókat pedig — verik! — s ezt tudta Sztálin is, aki nem volt a filozófia professzora, hanem dogmatikus volt, nemcsak a filozófiában, hanem mindenben, tehát a gazdaságtanban is, és mégis, valamivel kevésbé volt az, mint az Ön egyes barátai, hogy ne mondjam, mint Ön is, akik szocialista „puritánságukban”, az egyedüli, mindenkinél *jobb és tisztább szocialisták* akarnak lenni. Persze, a minden létező bírálatára való jog nevében. Erre a „jogra” később még visszatérek. Ha azt is meg nem tiltja nekem.

2. A huszonegyedik bal kisujjából szopott „adatok” birtokában, azaz minden reális alap nélkül azt feltételezi, hogy *én úgy gondolom*, „hogy egy filozófus számára, bármilyen korú is, veszélyes, ha idegen befolyásoknak teszik ki, és hogy a jó filozófia csak úgy lehetséges, ha kizárólag a hazai, nemzeti talaj közvetlen gyakorlati tapasztalataira támaszkodik. Nehezemre esik feltételezni, hogy a filozófiát, valamennyi tudományos diszciplína leegyetemesebbikét, csakugyan ennyire bornírt, vidékies módon fogja fel. Önhöz... nem volna illő, hogy ebben a kérdésben ugyanazon a pozícióban találja magát a nagy Maoval.” Függetlenül a filozófus szó jelentésével úzótt értelemellenes játéktól, íme még egy példa arra, hogy Ön nem tartozik azok közé, akik vonakodnak a globális értékelésektől! Kisül, hogy bornírt és provinciális, nacionalista és maoista vagyok. És miért? Azért, mert elisméltetem azt a elgáltalánosabb és leegyetemesebben elfogadott felismerést, hogy egy országban és társadalomban híralatnak alávetett jelenségekről csak is e környezet ismerete alapján lehet beszélni. Meg azt, hogy ez mindenkire érvényes, akár olyan filozófus, mint Kant vagy Hegel, akár olyan, mint Ernst Bloch, vagy ahhoz a csoporthoz tartozók, amely a maga társadalmi eszményeit filozófiai jelzővel ruházza fel, tekintet nélkül, hogy francia enciklopédistákról vagy egynéhány belgrádi egyetemi professzorról van szó, akik között akad jogász és szociológus, sőt sznob író is, akinek semmi köze a filozófiához, de makacsul ezzel a bölcs névvel illeti önmagát.

Ízléstelenség kérdése.

Ettől függetlenül nagyon szeretném, professzorom, ha megmondaná, hol, mikor és mely alkalommal mondtam ki vagy írtam le azt a mondatot, amelyben tudtul adtam, hogy nem kell olvasni Frommot, Marcuse-t, Heideggert vagy — aki nekem olvasmányként inkább tetszik — Ernst Blochot. Még kevésbé felel meg a valóságnak levelének következő része, amelyet azért idézek, mert jellemző egy katedrafőnök mentalitására, aki nyíltan és episztolárisan így ír nekem:

„Ön megdöbbsentő tájékoztatásról és rosszakaratról tett tanúbizonyságot, amikor Erich Frommot és Herbert Marcuse-t nevezte meg mint a kapitalizmus hazánkbeli restaurálása eszméjének tényleges szerzőit.”

Mínt hogy ilyesmit nem mondtam a JK SZ KB IX. ülésén, ismételtlen kérem Önt, dr. Mihailo Marković, magyarázza meg, hogyan jutott el Ön, a katedrafőnök nem is ahhoz a ponthoz, amelyről valamennyi nagy misztikus tanúskodott, a ponthoz, amelyen kiegyenlítődik „a fent és a lent, a bal és a jobb”, hanem ahhoz a másikhöz, amelyben a paraigaz-

ság és a valótlanúság oly tökéletesen olvad össze egy szátszakíthatatlan és ellentmondástól mentes szövevé, ahhoz a ponthoz, amelyet csak egyes misztifikátorok alkalmaztak? Csak amennyiben meggyőző engem arról, hogy ez az Ön *nézőpontja* is, sikolhatok át ellenem emelt hazug vádjain, ellenem, aki soha, semmilyen alkalommal, se józanon, se részegen, se álmosan, se feketével drogirozva nem engedhettem meg magamnak, hogy ekkora értelmetlenséget durrantsak el. Ha pedig erre nem lesz képes — és nem lesz képes —, honnan veszi azt a prepotenciát, hogy gorombább szót ne használjak, hogy ilyesmit következtet abból, amit valójában kifejtettem?

Nem akarja talán azt mondani, hogy az igazságszeretet és a szívéllyesség, a jólneveltség, az ellenkező nézet és bírálat eltűrése, a fair play legminimálisabb alkalmazása vitapartnerünk iránt nem tartozik ama erények közé, amelyek a megboldogult dr. Nikola Popović egykori katedrájának árnyékában kibontakozhat. Az utóbbi rokonszenve a tekintélytisztelet különféle nemei iránt, legalábbis a katedra színvonalán, úgy látszik, nem merült feledésbe a forradalom után sem, amikor dr. D. Nedeljković adott ott elő a jól ismert Történet negyedik fejezetéből. Talán egyszer megérti, professzor elvtárs, akár e nem pszichoanalitikus megjegyzéseim segítsége nélkül is, milyen megengedhetlenül narciszoid és öntetszelgőn arrogáns volt, amikor olyasmit adott a számba, amit se nem mondtam, se nem gondoltam, s amit sem a Politika, sem egyetlen más újság nem közölhetett nekem tulajdonítva. Szabad-e emlékeztetnem arra, hogy hozzám címzett Nyílt Levelében milyen dühvel csap le a Politika munkatársára csak azért, mert — Ön szerint — nem elég korrektül idézte Önt? Így van ez még mindig Önöknél a katedrán: amit szabad a főnöknek, nem szabad a többieknek?

3. Ezt a pontot nem annyira Ön miatt írom, mint inkább azok miatt a filozófusok miatt, akik, éppúgy, mint Ön, nem olvasnak szépirodalmat vagy költészetet, vagy másodkézből idézik, s így nem kell kötelezően tudniuk, hogy az ún. költői *én* nem privát, sőt gyakran nem is személyes *énje* annak, aki a verset írta. Kérem, figyelmeztesse erre a K. novine-beli irodalmi tanácsosát is.

A színművészet s a költészet, a zene, a képzőművészet más művészetek között egész sor lényeges különbség van, de a *beledlés* elve bizonyos esetekben feltételez minden alkotótevékenységet, tekintet nélkül arra, hogy a színművészet közvetlen és megfogható módon függ tőle, a költészetben pedig hatása közvetett, és jelenléte rejtett is lehet. És mégis, így is hat. Mint ahogy a Coriolanust vagy Vuk Brankovićot játszó színész nem feltétlenül quisling avant la lettre, sem szerb áruló, ugyanígy a költő, aki verse polifonikus hangjai egyikének megengedi, hogy így szóljon: „Devizagörlökre vagyok éhes” — nem szükségképpen a saját éhségét fejezi ki ezzel a sorával, filozófiaprofesszor elvtárs, még kevésbé, az Ön kedvenc precizitásával élve, a maga „álláspontját”. Elmondhatnám önnek, kinek az éhségről volt itt szó, de ez nem tartozik e beszélgetés keretébe.

4. Végül megkísérlem meggyőzni Önt, hogy egyáltalán nincs oka haragudnia rám, amiért az Ön nevével kezdtem felszólalásomat a IX. ülésen.

Jóllehet Ön katedrafőnöki minőségében sérthetetlen feje az előadók egy csoportjának, amely már évek óta az Ön vezetésével a legkülön-

félébb érvekkel kifejezi aggodalmát az öngazgató szocializmus sor-sáért, akár úgy, hogy bíráló megjegyzéseket tesznek az egypártrendszer ellen, akár úgy, hogy keserűen és fogcsikorgatva kipróbálnak magukból néhány olcsó gondolatot a bürokratikus peugeot-ázia ellen, egyidejűleg elítélik az abszolutista (bürokratikus) kéztől megfosztott öngazgató anarchoid dezetatizációt, s egyidejűleg felkelnek a bürokrácia ellen amely nem akarja kiengedni a hatalmat a kezéből, egyidejűleg szembeszállnak a túlságos szociális és gazdasági különbségekkel (melyek mellesleg kisebbek, mint bármelyik kapitalista vagy szocialista országban a világon), egyidejűleg követelik az egyetemi előadók fizetésemelését és szót emelnek a jövedelmi rendszer és a piaci ár-és pénzviszonyok ellen. Szóval, Ön és társasága lépten-nyomon kifejezést ad egységes, de sok irányú aggodalmának a szocializmusért, annak az aggodalomnak, amely parlamentáris vagy antiparlamentáris, állami abszolutista vagy radikálisan antietatista felfogásokból indul ki, ami mégsem jelenti azt, hogy ebben a nem túlságosan komoly politikázó káköföniában nem ismerhetők fel a szocializmus legkezdetlegesebb államalakulataira jellemző kiegyenlítés követelése is. Úgy, ahogy mondom. Ám e fogatlan-bíráló, elvtelen zűrzavarban, amit Önök „felkavartak” minden létező körül a világ margóin, fel szeretném hívni a figyelmét egy gondolatára, amelyet csak abban az esetben fogadhatnék el, ha előzőleg bizonyos stilsztikai, és nemcsak stilsztikai természetű elhatárolásokat és módosításokat hajtott végre. Elfogadnám, annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem az Öné, hanem Marxé: „Az igazán haladó gondolkodóknál a bíráló magatartás (a dialektikus negáció) mindig jelenlévő mozzanat.” Szép. Mindenesetre hozzátenném, bár egyébként teljesen evidens: azzal a feltétellel, hogy ez a bíráló magatartás bíráló önmaga iránt is. Függetlenül ettől a „kiegészítéstől”, az egyenjóság kedvéért meg kell mondanom: nehezen érthető, hogyan lehet ez az Ön *mindig jelenlévő momentuma*, azaz mozzanata, amely már megfogalmazása szerint is rövid és pillanatnyi, mert nem más, mint egy momentum, hogyan válhat *mindig jelenlévővé* s ezáltal nem pillanatnyivá, hogyan lehet az, ami pillanatnyi, ugyanakkor pillanatszerűségében mindig jelenlévő önmagában, azaz a bírálat mozzanatában? Nem sok ez egy kissé még a *negáció dialektikájának* is, amelyet mellesleg Adorno és nem Marx nevez, Hegelre hivatkozva, „*negatív dialektikának*”? Marx gondolata azonban nagyon világos. Csak az Ön önkényes átirásában nyer olyan hangsúlyt, amelytől minél előbb, még ebben a *pillanatban*, örökre meg kell szabadulnia. És nem csupán a miatt a hírhedt *mindig jelenlévő mozzanat* miatt. Hanem az *igazán haladó* gondolkodó típusához tartozó *pleonazmusok* miatt is. Ezek ugyanis publicisztikai kaptafák, és nem tartoznak egy filozófus szókinésébe, akit a *bíráló magatartás* „mindig jelenlévő”, tehát *örök momentuma* figyelmeztethetne, hogy elegendő csak gondolkodót mondani, különösképpen, ha marxista beállítottságú gondolkodóra gondolunk. Így az *igazi* és *haladó* jelzők azt sugallják, hogy pusztá bókokról van szó, melyeket egy katedrafőnök bőkezűen osztogat magának. A *bíráló magatartás* mozzanatában benne kell foglaltatnia az önkritika megfelelő dózisének is.

A lényege annak, amit Ön elbűvészkedett, amikor saját szavaival átmesélte Marx gondolatát, az, hogy a marxi dialektika, sohasem tévesztve szem elől az ember generikus és történelmi totalitásának létét,

nem vezet a kritikailag tagadott teljes megsemmisítéséhez. Ha megfeledkezünk akár csak egy komponensről, amely ugyanúgy lép be az ellentmondás processzusába, mint a gyerek a játékba, elvész az a dialektikus kettősség, amelyet Hegel is, Marx is szüntelenül hangoztat, függetlenül attól, hogy kétjegyűségnek vagy akár ambivalenciának nevezik, s ez, mármint az ambivalencia, mely benne foglaltatik az *aufheben* szóban is, magában hordja a megszüntetésnek és a megszüntetett új színvonalon való megőrzésének egyidejűségét, és épp ez emeli át ellentétes jelentéseinek soha ki nem egyenlíthető színvonalán. Ezáltal világos, hogy ez a tagadó túlhaladás egész bonyolult konkrétságában csak akkor jelenik meg, ha magasabb szinten sikerült megőriznie azokat a tulajdonságait, amelyeket a kritika nem semmisített meg, amikor megváltoztatta értelmét, formáját vagy tartalmát. Ha a dialektikát csak a negatívumok „örök” „momentumára” korlátozzuk, éppen nem dialektikus részét fogjuk meg, azt, amit fogyatékoságának e pillanatában egyedül jelenthet. Ha megfosztják valamelyik pólusától, mindig, hogy a „negatívától” vagy a „pozitívától”, nem is helyezheti magát működésbe, és nem lehet a mozgás és fejlődés legáltalánosabb törvénye úgy, ahogyan azt az emberi gondolat percipálja, melynek nem agnosztikus és ismeretileg aszimptotikus tárgyilagossága ezúttal, legalábbis ami engem és Önt illeti, fölösleges bizonyítani, de felteszem a kérdést: érdemes-e bizonygatni Önnek, hogy az ilyen „dialektika”, „megszabadítva” egyik szembenálló partnerétől, kiszakítva a történelmi konkrétságokból, nem válik-e a pusztán rombolás és a szüntelen plaszticizálás eszközzé? Eddig legalábbis rendszerint így történt, és a jövőben is így fog történni, valahányszor hiányzik az erő ahhoz, hogy pozitív projekcióját nyújtsuk az előttünk álló szakaszhoz, vagy, az ellenkező esetben, a holt kéz a stagnáció tényezőjévé válik. Ám, akár az egyik, akár a másik „örök momentumban” szó sem volt marxi dialektikáról, ezzel szemben annál inkább az ún. radikális kritika alfajáról, az apologetika kifordított kesztyűjének párjáról.

Nem csoda, hogy Ön, aki az utóbbi időben nem egy leegyszerűsített, radikálisan bíráló megjegyzést mondott ki az öngazgatás ellen, és mellesleg elismételt egy-egy helyénvaló kritikát is, mások tegezéséből kiemelve, a „rezsimpárti” tegezésből, ahogyan Ön szereti mondani, Ön, aki saját magának foglalta le az „örök” negatív „mozzanat” monopol-szerepét, túldramatizálta a bírált jelenségek jelentőségét, vagy akár ki is találta őket (a magányárakat és részvénytársaságokat például), egyetlenegyszer sem mondta ki világosan és nyíltan, milyennek képzelel el Ön azokat a gazdasági viszonyokat, amelyek koherensen haladóbbak és humánusabbak, értelmesen demokratikusabbak és szocialistábbak volnának a bíráltaknál. Enélkül pedig... Ami nem jelenti azt, hogy leibnitzeskedem és azt hiszem, hogy ez a miénk minden lehetséges világ közül a legjobb. Persze fordítva sem gondolom és hiszem.

Érdektelen, hogy miért ily egyoldalú az Ön dialektikája, ám mégis furcsa, hogy negatív kritikái megjegyzéseinek legyezője annyira széles. Békésen megférnek rajta olyan kritikái megjegyzések, amelyeket akkor mondtak ki a jugoszláv szocializmus ellen, amikor még nem volt öngazgató, és 1950 utániak is, amikor rettentő szülési fájdalmak és erőfeszítések közepette azzá válik, mindenki ellenére, aki nem áll fellépni ellene, akár az apologetikus dogmák, akár „a negáció örökké jelenlévő mozzanata” nevében.

Az Ön érvei, ha nem volnának kitaláltak, akkor is valótlanná válnának, ám így, kiszakítva a tér, az idő és a fejlődési irány összefüggéseiből, minden esélyüket elvesztették arra, hogy valaha is hozzájáruljanak még annak a dialektikus túlhaladásához is, ami egyébként jogosan vehető alá kritikának. Mi ez: értelenség, divat vagy kötéltáncos-produkció a gondolat *függetlenségének* drótján, amely drót, míg egyfelől egyoldalúan negatív, másfelől reális érvénnyel is bír, ti. jegyzik. Ha nem is a jobb és emberibb viszonyokért folyó tényleges harcban, hát akkor a különböző ügynökségek tudósítóinak szenzációkért vívott harcában. Nem jegyzi sajnós egy olyan filozófus, mint amilyen például Adam Schaff. Ez a filozófus nemrég nálunk megjelent könyvének indexében számtalan gondolkodó nevét és művét sorolja fel. Vannak ebben az indexben nevek, amelyek előttünk is különféle módokon kedvesek, de olyanok is, akiket Ön ismer, de én nem. Am Vljako (Veljko?) Korac nevén kívül, aki a szóban forgó könyv előszavát írta, ezen az egész listán nem találtam egyetlen jugoszláv filozófus nevét sem, noha jól tudom, hogy csak a Praxis zágrábi és belgrádi szerkesztőségének tagjai több mint ötven filozófiai vagy népszerű politikai és publicisztikai könyvet adtak ki. Szóval ezek a munkák, bár mint Ön mondja, sok nyelvre lefordították őket, eszerint hozzáférhetőek volnának Adam Schaff számára, aki szerbhorvátul bizonyára nem tud, s ő mégsem reflektált rájuk könyvében, amelyet melleleg rendkívüli figyelemmel és érdeklődéssel olvastam. Kosík cseh gondolkodó az Ön kortársa, nemde, dr. Mihailo Marković elvtárs? Ő rajta van a listán. Ön nincs.

Nem tudom, megvigasztalja-e Önt az a közlés, hogy az én nevem sincs ott azon az indexen, bár az én könyveimet is lefordították azokra az idegen nyelvekre, amelyeket Ön felsorolt, sőt olyanokra is, amelyeket nem sorolt fel.

Igaz, én nem vagyok filozófus, és sem az országban, sem határain kívül nem ismernek valamikori dogmatikusnak vagy jelenlegi liberálisnak. Sőt az az előbbi, képzelje, még akkor sem voltam, amikor Ön még minden igyekezetével támogatta a dogmatikus apologetikát az esztétikában. Akkoriban néhány barátjával együtt nyíltan a Književne novine vagy a Savremenik szektás, zsdanovi szakaszát támogatta. Ma megint velük tart, bár ők nem egyebek, mint minden marginális jelenség felvásárlói az esztétikában, Ön pedig minden létezőnek bírálója ebben a szocializmusban. Lukács, egyike azoknak a marxista filozófusoknak, akik iránt mély tiszteletet érzek, ami nem jelenti azt, hogy egyetérték mindennel, amit az irodalomról vagy azzal kapcsolatban írt, szóval Lukács több ízben mondotta, hogy minden „szektás — defetista”, és hogy a szektások „nem hisznek a marxizmusban”. Nem hinném, hogy Ön örömmel vállalná, hogy önön fejlődésével igazolja ennek a megállapításnak a helytállóságát.

Számomra a marxizmus problémái kívül esnek az etatista hitbuzgóságon. Ezért, elvben egyetértve Lukácssal, olyan értelemben módosítanám állítását, hogy a szektások nem lehetnek marxisták, nemcsak azért, mert gondolatilag éretlenek ahhoz, hogy elfogadják és fejlesszék, hanem egyebek között azért is, mert gyávák.

Ha nem így volna, vajon megeshetne-e, hogy valaki, aki az adminisztratív beavatkozások idején *szektás dogmatikus* volt, olyan gyorsan, egy éjjelen át, olyasmivé alakuljon át, ami olyannyira különbözik

a szektás dogmatizmustól, ha nem is ellenkezik vele. Még akkor is, ha hamisan liberalizmusnak tünteti fel magát.

Egyik legutóbbi interjúja során Lukács György, hazája kulturális viszonyairól szólva, körülbelül ezt mondta: „Itt egyesek játsszák a „radikális progresszistát”, s amint Nyugaton felbukkan valami ostobaság, egymással versenyezve sietnek átvenni, bár ez a külsődleges modernség nem egy esetben igen konzervatív eszmék propagálására szolgál...” Senki sem tagadhatja, hogy efféle jelenségek nemcsak Magyarországon vannak. Nálunk is egyes csoportok, akár a Savremenik, akár a Knjizevne novine köréből — maradjunk egy pillanatra még a kávéházi „irodalompolitika” területén —, egymással versengenek abban, melyikük lesz a modernebb, noha tegnap még támadtak mindent, ami igazán haladó és sajátlagos volt az irodalomban. Bárki, akinek csak egy csepp esze van, meg tudja különböztetni a divathóbortos és felvásárló „modernséget” attól, ami alkotó eredetiség nélkül elképzelhetetlen. Az utóbbi években elképesztően gyors „esztétikai” „fejlődések” tanúi lehettünk éppen ezen a téren. Vannak, akik tegnapelőtt még Zsdanovra esküdtek, tegnap a fenomenológiára és egzisztencializmusra, ma a strukturalizmusra, holnap pedig... Nem foglalkozom jóslással. Noha mindaz, amire esküsznek, nem mindig ostobaság, ahogyan Lukács kissé leegyszerűsítve mondja. Ám ha bizonyos esztétikai és filozófiai módszereket és kritériumokat kiragadunk történelmi környezetükből, s egészen más, sőt, ellentétes környezetbe plántáljuk át őket, a mimelt tézisek csakugyan tiszta ostobasággá változnak. Úgy látszik, hogy az efféle mindenfelől feltöltött töltőtollaknak minden könnyebben megy, mint a saját fejükkel gondolkodni. Ez sajnos nemcsak egyes irodalomkritikusokra vonatkozik, hanem a festészet és a zene művelőire is. Sőt, az időből és térből kiragadott „filozofálgatás” egyes kifinomult zenészeire is, akik azonban *etnikailag* mégsem egészen absztraktak és egyetemeseik. Meg szabad-e, mondjuk, feledkezni arról, hogy bizonyos érvek és tételek, amelyek jók egy meghatározott, mondjuk, kapitalista társadalom bírálatában, teljesen alkalmatlanná válnak — ha nem változtatjuk meg bennük azt, ami változtatásra szorul —, amikor szó szerint alkalmazni próbálják a szocialista viszonyokra. Tekintet nélkül arra, hogy mennyire pontatlan vagy részlegesen és pillanatnyilag elfogadható Marcuse tézise az USA munkásosztályának nem forradalmiságáról és a társadalmi „outsider”-ek, a négerék, Puerto Ricó-iak és egyetemisták egyedül forradalmi rétegéről, soha sehol és senkinek nem mondtam azt, hogy nem kell olvasni Marcuse-t. Ellenkezőleg. Én magam is olvasom.

Molière azt mondta, hogy a jót a *maga* számára onnan veszi, ahol találja. A hangsúly, Marković elvtárs, ezen a birtokos névmáson van mindenkinél, minden írónál és minden gondolkodónál. Nem teszem hozzá, hogy minden igazi írónál és gondolkodónál, amilyen Ön. Mert aki nem igazi, kérdés, hogy egyáltalán gondolkodó vagy író-e. Ha szóval a gondolkodók és írók a jót a maguk számára a legkülönbélebb tudományos és nem tudományos területekről merítik, ahhoz, hogy tényleg a saját javukká váljon, át kell mennie az ún. gyöngyképződés folyamatán, át kell lényegülnie, és csak így építhető be az új, eredeti gondolti építménybe. Túlságosan is közismert, hogy a valóban *saját gondolat* lassan termelődik ki. Önnek, Marković elvtárs, ugyancsak tudnia kellene ezt, még ha negatív tapasztalatból is. Lehet, hogy épp

ez az oka annak, hogy a könnyebb utat választotta a tekintély és a jelentőség kivívása felé. Nem a filozófia útját, hanem a politikai quasi filozófiáét, azt a bohózati becsvágyút, azt, amely Adam Schaffnak nem jelent sokat, de mégis jelent valamit a nem filozófusoknak, akik, mint én például az Ön levelének súlya alatt, olyan helyzetbe kerülhetnek, hogy egy egész óriási délelőttöt kell eltölteniök a válasz megírásával, amelynek kétségtelen hosszúsága úgy viszonylik az Ön Nyílt Leveléhez, mint e Nyílt Levél méretei a felszólalásomról közölt Politika-jelentés hosszához.

Higgye el, szívesen maradok hitelezője és nem élek Shylock módra annak a még hatszor harminc egynéhány oldalnak a jogával, amit nem hajtottam be Önön, egyúttal lemondva a személyemet ért sérelmek egész sorának megválaszolásáról is. Egy feltétellel: ne kényszerítsen többé nyilvános levélváltásokra, legalábbis ne azon a színvonalon, amelyet Ön kezdeményezett, nem én. Nincs kedvem rá. Mert inkább arra volna kedvem, hogy holnap, mondjuk, megírjak egy verset, mit? egy sort, egy fél sort esetleg.

Mert ha a vers kulcs az idő zárjában, akkor a költészet megnyitja mind a három időegységet, hogy az övéit átvezesse az idővel nem korlátozott térségekbe.

Értse ezt, ahogyan akarja, de én egyáltalán nem éreztem magam az időn kívül, amikor Önt és magamat olvastam, és annak ellenére, hogy bátorságot vettem, hogy emlékeztessen Önt bizonyos dolgokra, amelyeket sajnos már túl régóta elfelejt, bár az Ön érdeklődési körébe tartoznak s nem az enyémbe, végül is nem ajánlom magamat, ahogy ezt egy bizonyos jólneveltség megkövetelné, és kézcsókomat sem küldöm.

Rituális tiszteletemet — igen.

Ennek viszont nincsen köze ahhoz a tényleges tisztelthez, amit mint kommunista érzek mindenki iránt, aki szereti az igazságot és mindazt, amit mi kommunisták szeretünk. Ez pedig a legelső helyen Kommunista Szövetségünk, amelybe belépve, fontosabb és szüntelen harcok érdekében tudatosan lemondtunk bizonyos kicsiny, személyes kedvteléseinkről és kedvetlenségeinkről.

Tehát: rituális tisztelettel,

Oskar Davičo

A KÖLTŐ ÉS A HATALOMVÁGY

(Dr. M. Marković válasza Oskar Davičónak)

Ha az embernek nincs igaza és ezt nem akarja beismerni, rendszerint megharagszik.

(Haliburton)

Hát a filozófus szerepe csakugyan — OZNA-s? Mi rossz van ebben? Hisz a filozófus is mindent meg akar tudni. S az OZNA? Mindent megtud!

(Oskar Davičo)

En, aki minden percben egy-egy emelettel nagyobbra nővök...

(Oskar Davičo)

Davičo elvtárs,

már Cicero megmondta, hogy az ember önmagának a legnagyobb ellensége. Mértéktelen és pöffeteg szövegével Ön már eddig is sokkal többet mondott el saját magáról, mint rólam. Szó sincs arról, hogy egy emelettel nagyobbra nőtt volna, sőt inkább egészen leereszkedett az utcára. Ebből a szempontból valóban nem is volna mit válaszolnom Önnek. Hogy mégis megteszem, a következő oka van:

Ön az utóbbi időben kitartóan arra törekszik, hogy a legfelső és univerzális ideológiai döntőbíró szerepét játssza az irodalom és a történelem, a politika és a statisztika, a szociológia és a filozófia kérdéseiben és ki tudja, még miben. Ez a szerep viszont társadalmunkban már jó ideje képtelenné vált. Az Ön gondolkodás- és viselkedésmódja egy letűnt idő maradványa — és ezt szeretném bebizonyítani Önnek.

*

Az Ön válasza után végérvényesen bebizonyosodott, hogy a JK SZ Központi Bizottságának IX. ülésén csakugyan valótlanságokat állított, és önkényes, anakronisztikus álláspontokat foglalt el, melyeket meg sem próbált magyarázni vagy védelmezni.

Azt állította, hogy én „bizonyos idővel ezelőtt” megjelentettem egy szöveget, amelyben azt állítottam, hogy „restauráljuk a kapitalizmust”. Megkérdeztem Öntől, melyik ez a szöveg és hol tettem közzé. Ön nem válaszolt. Annál az egyszerű oknál fogva, mert ez a szöveg nem is létezik.

Elmondta, hogy „mindannyian ismerjük ezeknek az eszméknek a forrását”, és Frommot meg Marcuse-t nevezte meg tényleges szerzőként. Felszólítottam Önt, hogy legyen konkrétabb és mondja meg, hogy ez a két kiemelkedő marxista filozófus, Jugoszlávia barátja, hol és mikor írt a kapitalizmus restaurálásáról Jugoszláviában. Azt felelte, hogy Ön nem állított ilyesmit. De nem mondott igazat. Felszólalásának szövege nyomdafestéket látott, és mindenki számára hozzáférhető.¹

¹ Gondoljon mindig Corneille mondására: „Az embernek jól meg kell jegyeznie, mikor mondott hazugságot.”

Ön nagy pátozzsal állítja, hogy „jellemző egy katedrafőnök mentalitására”, hogy azzal a hamis váddal illettém, mintha Ön Erich Frommot és Herbert Marcuse-t tekintené a kapitalizmus jugoszlávai restaurálásáról szóló eszme tényleges szerzőjének. Ön emiatt halálosan meg van sértve. Ön tiltakozik, sőt misztikusnak nevez ki engem, aki eljutott arra a pontra, ahol már nem tudja megkülönböztetni, hol van fenn és lenn, jobb és bal, paraigazság és igazság. Azután elkezdi esküdni: „Soha semmilyen alkalmommal, se józanon, se részegen, se álmosan, se feketével drogírozva nem engedhettem meg magamnak, hogy ekkora értelmetlenséget durrantsak el.” (Delo, 1068. november).

Hát jó. Sétáljon el a Terazijen a Jugoslovenska knjiga könyvboltjához, és kérje azt a fehér-szürke-piros könyvecskét, amelynek a címe *A JK SZ KB IX. ülése*. Lapozza fel az 57. oldalt, és ott meg fogja találni azt, amit, az Ön szavaival élve, „eldurrantott”, s amit egyébként a sajtó is közölt:

„Ez az eszme, hogy mi restauráljuk a kapitalizmust, nem az egyetlen, amely már évek óta köröz publicisztikánkban. Különböző más eszmék is megjelentek mellette. És ami a legérdekesebb, mindannyian ismerjük ezeknek az eszméknek a forrását. Tudjuk, kik a tényleges szerzői ezeknek a gondolatoknak, akár Frommnak, akár Marcuse-nak hívják őket, ahogyan tetszik.”

Nem bocsátkozom abba, hogy józan volt-e Ön vagy részeg, álmos-e vagy feketével drogírozott, azt azonban el kell ismernem, hogy amit mondott, legalábbis — értelmet-

Továbbá, azzal vádolt engem és kollégáimat a filozófia területéről, hogy mindenfelé tanultunk, Nyugaton is és Keleten is, de meg se próbáltuk, hogy „ittthon, nálunk, a mi gyakorlatunkból, a mi valóságunkból” tanuljunk, és hogy „abból valós következtetéseket vonjunk le”. Rámutattam Önnek, hogy tévedett, mert olyan emberekről van szó, akiknek a forradalom idején és még sokáig utána nem volt idejük utazgatni a nagyvilágban (mint Önnek), s akik már kialakult és elismert egyéniségek voltak, amikor megtanulták a nyelveket és kapcsolatokat teremtettek világszerte. Másodszor, megkérdeztem Önt, vajon csakugyan úgy gondolja-e, hogy a filozófusok számára, bármilyen körülményes, ha idegen befolyásoknak teszik ki őket. Harmadszor, megkértem Önt, szíveskedjék az utóbbi években megjelent bármelyik szövegem példáján bizonyítani, hogy mikor és hol „vontam le nem valós következtetéseket valóságunkról”. Az első kérdést elhallgatta. A másodikra finom költői hasonlattal azt mondta, hogy „a huszonegyedik század kisujjamból szoptam”. S a harmadik... ah, a harmadik! Micsoda esélyt mulasztott el! Hát csakugyan nem talált egyetlen cikket, egyetlen bekezdést, egyetlen sort sem, amelyben csak egy kevés, csak egy icipici elferdítést talált volna valóságunknak? Az én négy oldalamban — tizenkilenc nyomtatott oldalon válaszolt, ami testvérek közt is ötvenkét ezer leütött jel. És egy szó sem arról, ami miatt ebbe az Ön számára minden bizonytalansággal igen kellemetlen ügybe belebonyolódott.

Még valamit kérdeztem Öntől: mi az értelme annak a lamentációjának, hogy az álláspontok, amelyeket Ön képvisel, „kifejezettebb társadalmi támogatás nélkül maradtak”, hogy még a pártbüntetések és kizárások sem voltak „semmilyen hatással”. Amikor egészében megjelent az, amit Ön a IX. ülésen mondott, kiderült, hogy még tovább is ment, de az újságíró úgy látszik már restellte követni. Felszólította hallgatóságát, hogy az eddigénél többet „éljünk a meglévő formákkal, a meglévő törvényekkel, statútumokkal, amelyek lehetővé teszik, hogy továbbhaladjunk, hogy ne legyünk annyira szentimentálisak”. „Mindenfajta szentimentalizmus, mondta Ön, a gyengeség jele.” Volt bátorsága ebben az összefüggésben Marxra hivatkozni. Ámde Marx és Ön között mégis van némi kis különbség: Marx gyűlölte a szentimentalizmust, mint a tudományos szocializmus ellentétét és a kispolgári mentalitás jellegzetességét. Az Ön számára viszont a szentimentalizmus a szocialista hatóság „gyengesége”, mert nem nyúl kellőképpen a törvényekhez és a többi jogi rendszabályhoz — többek között az Ön toll szerinti kollégáival szemben! Így fogta fel Ön a költő funkcióját a Központi Bizottságban! Nem mondhatni, hogy ez az Ön harciassága észrevétlen maradt. A szerkesztőség, amely sajtó alá rendezte az ülés anyagát, címül az Ön szavait választotta: „A szentimentalizmus a gyengeség jele”. Teljesen megértem, hogy a nyilvános vita ezekről az Ön álláspontjairól egy cseppet sem kellemes Önnek, mint ahogy az sem

lenség. Voltaképpen rosszabb is annál, mert utóvégre mindenkinek joga van arra, hogy időnként valami értelmetlent mondjon, arra viszont már nincs joga, hogy a jól értesült ember szerepében tévesen informálja és dezorientálja a mozgalmat, amelyhez tartozik. Mert itt arról van szó, hogy a JKSZ hogyan viszonyul a nyugati haladó marxista baloldal vezető egyéniségeihez, akiket Ön ezzel a kirohanásával megrágalmazni igyekezett.

lehet valami kellemes, hogy egyáltalán közzé teszik azoknak az üléseknek az anyagát, amelyekben Ön is fellépett. A nagy nyilvánosság előtt Ön erről inkább hallgatni szeret.

CSAK AZ IGAZSÁG SZOLGÁLHAT A VALÓDI SZOCIALIZMUSNAK

Minden kegyetlenség gyengeségből ered.

(Seneca)

A rágalom bizonyos emberek részéről éppoly jó, mint a dicséret mások részéről.

(Fielding)

Platón, amikor hallotta, hogy egyesek őt nagyon rossz embernek tartják, ezt mondta: „Igyekszem majd úgy élni, hogy senki se higgyen nekik.”

Hát akkor voltaképpen miről is beszélt Ön azon a tizenkilenc nyomtatott oldalon?

Mindarról, ami egy forró nyári délután átfuthat egy ideges, feldühödött, hiú ember agyán, akinek becsvágya és hatalma tragikus ellentétben áll egymással.

Ön leelőször is megállapítja magáról, hogy nem eléggé magabiztos és nem eléggé képzett ahhoz, hogy a tudását és ismereteit meghaladó dolgokról beszéljen. Azután pedig éppen ezt teszi. Azaz, Hegelről, Blochról, Heideggerről, Schaffról, Lukácsról, Adornóról, a logikai pozitívizmusról, a dialektikáról, a mozzanat fogalmáról, az aufheben fogalmáról és sok egyéb dologról beszél, amelyeket az Ön jó szelleme épp csak hogy érintett, épp csak súrolt.²

Következik egy futólagos, de „sokoldalú” krocki egyéniségről.

Én az irodalmat nem olvasom, csak olykor idézem, méghozzá másodkézből, kötelezően a K. novine közvetítésével (különösen, amikor az Ön „népszerűtlen versikéiről” van szó).³ Szégyenszemre közreműködöm a leskovaci Naše stvaranje-ban.⁴ Még rosszabb: a filozófiai katedra főnöke vagyok.⁵ Könyveim nem eredetiek és tehetségtelenek. Bennük „különféle parapolitikus (?) felfogások nevében igen sikeresen megnyaggattam (!) a marxizmus legnyíltabb ismérveit és mindazokat a jegyeket (!?), amelyeket a jó filozófiának tartalmaznia kell” (!??). Megírtam azonkívül egy „átlátszó jelentéseméletek szószában főtt”

² Hegel ezt az igen elterjedt szokást a következőképpen kommentálta: „Rendszerint elismerik, hogy más tudományokat tanulni kell... hogy megismerkedjünk velük... hogy ítéletet mondhassunk róluk. Rendszerint elismerik, hogy a cipőkészítést tanulni és gyakorolni kell, noha minden ember a saját lábán hordja a cipő természetes mértékét, s kezeiben megvan a természetes képesség ennek a munkának a végzéséhez. Csak a filozófiához nem szükséges ez a tanulás és fáradozás.”

³ Micsoda optimizmus! Túlságosan jó volna az Ön számára, ha csak a K. novine emberei ismernék az Ön „versikéit” s egyéb poemáit és ódáit, amelyeket a múltban különféle személyiségeknek és intézményeknek szentelt.

⁴ Volna talán valami kérdése a Naša stvaranje-val kapcsolatban? Ellentétben Önnel, egész biztosan válaszolnék rá.

⁵ Nem fontos, hogy a belgrádi egyetemen nincs „filozófiai katedra”, hanem csak filozófiai és szociológiai osztály, amelynek a vezetője Vojin Milić professor.

dialektikát is.⁶ Beállítottságom szerint logikai pozitivista vagyok, de ugyanakkor pragmatista is. Ebben a minőségemben — „megharagudtam a szocializmusra a saját hazámban, akárcsak, mondjuk, Brezsnjev amarra a szocializmusra ott Csehszlovákiában”. Az ok: „Ez a mi marxizmusunk jobban szerette, hogy ne legyen gazdagítva az én i. t. hozzájárulásom által.” Van egy hasonlóság köztem és a XVIII. századi enciklopédisták között: összekötjük a filozófiát a politikával. De egy különbség is: ők kemény harcot folytattak a gondolat szabadság nevében a vallási dogmák, a tapasztalaton túli megnyilatkozások és isten létezésének ún. ontológiai és egyéb bizonyítékai ellen. És én? Mi ellen harcolok én? „A bürokrácia ellen ebben a rendszerben.” Márpedig mindannyian „tudjuk, hogy minden erre úz, magában a rendszerben”.

Hogy valóságos haditény volt mindezt a nyakamba sózni kétoldali „hozzáférhető mondottal” — azt el kell ismerni. Az volt. Elvi kérdésként merül itt fel, vajon igaza volt-e ifjabb Pliniusnak, aki azt mondta, hogy a költőknek megvan engedve a hazugság. Plinius úgy látszik mégsem gondolt egy olyan költőre, aki a Szövetség Tanácsának és a Központi Bizottságnak tagja, aki nem istenekről és hősökről énekel, hanem élő kortársairól mond ítéletet. Mindenesetre a legnagyobb baj ezekkel a valótlanságokkal az, hogy nemcsak az igazsággal nem férnek össze, hanem egymással sem. Ezért valaki egyszer igen hasznosan tanácsolta, hogy egy hazugságot nagyon jól össze kell illeszteni a másikkal, mert különben könnyen beáznak.

Az Ön kis épülete mindenfelé beázik, még mielőtt az ember hozzányúlna.

Persze, Ön nem köteles tudni, hogy mi a logikai pozitívizmus és a pragmatizmus. Igaz, hogy ezt ma már a gimnáziumban tanítják, de idővel el is lehet felejtetni. Arra viszont már köteles Ön — kötelezi rá a nyilvános beszéd íratlan etikai kódexe —, hogy ne használjon olyan szavakat, amelyeknek jelentését nem tudja. Az Ön számára a logikai pozitívizmus és a pragmatizmus — egy és ugyanaz! Az Ön számára lehetséges az, hogy valaki logikai pozitivista léteire politikai filozófiával foglalkozzék, „minden létezőnek bírálata”, a szocializmus értékelése stb. alapján. Ezzel szemben a logikai pozitívizmus elutasít minden állásfoglalást, minden kritikai ítéletet a politika, az erkölcs és a művészet dolgaiban. E filozófia szemszögéből minden ilyenfajta ítélet értelmetlen. Az egyetlen, amit az értelemmel tenni lehet, a jelenségek semleges, el nem kötelezett, szenvedélymentes magyarázata.⁷ Ez okból például Carnap, aki szocialista, soha egy szót sem írt le a szocializmusról.

Engem azonban ennél a tudatlanságból eredő pontatlanságnál sokkal inkább aggaszt egy másfajta, jóval komolyabb és veszélyesebb pontatlanság.

⁶ Valamikor régen olvastam Aleksandar Vučo egy poémáját, amelyben Nemenikućet „halolajban főtt tükhöz” hasonlítja. Davičo stílusfigurája csak látszólag hasonlított erre. Lényeges történelmi újdonság a szürrealista költői technika alkalmazása a marxista filozófiára; ez az utóbbi számára egészen új, eddig nem sejtett utakat nyithat meg.

⁷ Két első könyvem rendszeres bírálatát adja ennek a filozófiának. Adam Schaff kezdeményezésére, aki úgy látszik nagy tekintélynek örvend Ön előtt, e könyvek egyikét (*Formalizmus a korszerű logikában*, Kultura, 1958.) már meglehetősen régen lefordították lengyelre (PAN, Warszawa, 1962.).

Ön azzal vádol, hogy az adminisztratív korszakban a Književne novine és a Savremenik hasábjain sokoldalúan igyekeztem „alátámasztani a dogmatikus apologétikát az esztétikában”. Csak hogy tájékoztassam: az adminisztratív korszak idején a hadseregben voltam, és a legelején tatottam filozófiai tanulmányaimnak. Volt szerencsém első és egyetlen esztétikai tárgyú cikkemet a Književne novine 1959. augusztus 28-ai számában közölni *Az ítélet kritériumai és kritérium nélküli ítéletek* címmel. Nemcsak hogy ma is teljes egészében aláírhatnám, hanem e szöveg sok gondolata éppen Önre vonatkozik — mintha csak ma írtam volna le. Például: „Nálunk olykor igen magabiztosan és tekintélyt parancsolóan lépnek föl a sajtóban a társadalom nevében, bírálnak, ítéleznek, rombolnak vagy dicsérnek, s közben szinte semmilyen érvt nem hoznak fel, legkevésbé esztétikait... Vajon kisajátíthatja-e bárki is magának a sérthetetlen döntőbíró szerepét abban a kérdésben, hogy a művészetben mi a tényleges társadalmi érték és mi nem — csak azért, mert valamilyen felelős közéleti funkciót visel?”

Sok egyéb ma is időszerű dolog mellett ebben a cikkben azt is megmagyarázom, amiről Ön akar kioktatni: hogy nem lehet az író azonosítani művének minden gondolatával és szereplőjével. Bár a költészet szubjektívabb és a költő többet beszél magáról, mégsem azért idézem az Ön egyes verseit, mintha azt gondolnám, hogy Ön teljes egészében mögöttük áll — ezt Önnél sohasem tudni, akár költészetéről, akár más egyébről van szó. Az ok csupán abban keresendő, hogy az Ön idézett versei s a többi idézetek jól alkalmazhatók erre a mi párbeszédünkre, és egyet-mást megmagyaráznak abból, amit mi ketten mondunk.

Ön a válaszában többször is visszatér Leskovachoz — mindannyiszor jobban és jobban elvétve a célt.

Nem igaz az, hogy „a fejletlen Jugoszláviát a fejlett USA-val hasonlítottam össze”. Az Ön nem eléggé ellenőrzött képzeletének terméke az, hogy nekem kétségeim volnának afelől, hogy „a Ford-alapítvány humanistább és helyesebb kultúrpolitika kifejezője, mint az, amellyel az öngazgató Jugoszláviában rendelkezünk”.

Nem igaz, hogy Leskovacon arról beszéltem, s azután kidobtam a redigált szövegből, hogy „a kultúrát nálunk egyedül az áru- és pénzviszony határozza meg”. Mindaz, amit erről a témáról mondtam, meg is jelent, s nemcsak a Leskovaci Naše stvaranje-ban, hanem hat nyelven a Međunarodna politiká-ban is (1966. január 5.). Íme, hogy hangzik az a rész, amelyet Önnek sikerült észre nem vennie:

„Abban a mértékben, amennyire a kulturális javakat csupán forgalmi és nem használati értéknek tekintik, abban a mértékben, amennyire a termelés és a reprodukció üzletté vált, amelyet kizárólag a piaci törvények irányítanak, elkerülhetetlen az a tendencia, hogy az igazi kultúrát olcsó, édeskés, vonzó kultúrapótlékkal, giccsel, pseudo-kultúrával cseréljék fel.

Ezt természetesen nem úgy kell felfogni, mintha azt követelnénk, hogy a kulturális alkotótevékenység területén uralkodó viszonyokat mentesítsék az áru- és pénzviszonyok minden elemétől. Senki nálunk nem lép fel ilyen követeléssel. Egy ilyen követelés egyebek mellett irreális és történelmietlen volna: egyelőre és még sokáig olyan korszakban élünk, amelyben a társadalom valóban nem fejlődhet áru-termelés nélkül, amelyben a piac valóban a termelés egyik szabálya-

zója, s a munka általános értékének, tehát a kulturális munka értékének is *egyik* lényeges indikátora. Tragikus tévedés volna azonban, ha azt gondolnánk, hogy a szocializmusban (éppúgy, mint a kapitalizmusban is) a piacnak a kulturális viszonyok egyedüli és kizárólagos szabályozójának kell lennie.” Stb. (Međunarodna politika, 1966. I. 5; Naše stvaranje, IX—XII. 1967.)

Őn tehát különleges merészségről tesz bizonyosságot, amikor vádolni merészel, bár a legelemibb értesülései sincsenek meg hozzá. Őn nem tudja, mit tettem közzé. Őn nem tudja (vagy szándékosan félremagyarázza) azt, amit elmondtam. Hogy arról ne is beszéljünk, hogy a SZKJ KB IX. ülése után és azután, ami azt követte, Őn, Davičo elvtárs, az utolsó, aki bárkinek is szemére vetheti, hogy redigált szövege különbözik az elmondottól.

MEGTŰRHETŐK-E A POLITIKAI RÁGALMAK A SZOCIALIZMUSBAN?

Őn valószínűleg látta a munkáimat, és láthatta azt is, hogy a szocializmus problémáit a fejlett, *integrált* öngazgató társadalom szemszögéből tárgyalom, annak a társadalomnak a szemszögéből, amelyben az állami intézményeket minden szinten, a helyi szervektől a szövetségi szervekig, egyre inkább túlhaladják az öngazgató szervek.⁸ A társadalmi szervezetnek ez a formája az egyedüli lehetséges út a gazdasági, politikai és minden másfajta elidegenedés leküzdése felé. Azok, akik a forradalom után igyekeznek feltartóztatni ezt a történelmi folyamatot, erőfeszítéseket tesznek arra, hogy konzerválják és örökkévalóvá tegyék az osztálytársadalom egyik vagy másik lényegi struktúráját: a bürokrácia — az államot, a kispolgári szellem — a kistőkés gazdasági formákat. Természetesen nem arról van szó, hogy az államot és az árutermelést egy csapásra meg lehet szüntetni. Fokozatos túlhaladásuk egy egész történelmi korszak dolga. A bürokratikus etatizmus és a kispolgári ökonomizmus arra irányuló ideológiai kísérlet, hogy ezt a folyamatot megállítsa, hogy az állam, a professzionális politika és az árutermelés túlhaladásának kérdését teljesen levegye napirendről.

A marxistáknak harcolniuk kell mindkettő ellen, ha nem akarnak egy se kapitalista, se szocialista, hibrid ipari társadalomban kikötni.

⁸ Hogy valójában mit gondolok az öngazgatósról, elolvashatja alábbi munkáimban: *A szocializmus és az öngazgató* (1964., ismét megjelent a *Humanizmus és dialektika* című könyvben, Prosveta, 1967.); cikksorozat a *Međunarodna politika*-ban: *Az öngazgató értelme a szocializmusban* (359. sz., 1965.), *Társadalmi irányítás és öngazgató* (380. sz., 1966.), *A társadalmi fejlődés az öngazgatóban* (382. sz., 1966.), *Öngazgató és kibernetika* (406. sz., 1967.), *Az elidegenedett munka és az öngazgató* (422. sz., 1967.); továbbá: *Entfremdung und Selbstverwaltung (Folgen einer Theorie. „Essays über das Kapital von Karl Marx“*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1968.); végül: *Ökonomizmus vagy a gazdaság humanizálása* (Filozofija, 1967., 4. sz.).

Ezekben a munkáimban nemcsak hogy kiemelttem a jugoszláv öngazgató világ-történelmi jelentőségét és alapvető nehézségeit, hanem nagyon „nyíltan és világosan” kimondtam, Marx Tőkéjének eszméire és a párizsi kommun tapasztalatainak elemzésére támaszkodva azt (amiről Őn úgy nyilatkozik, hogy egyetlenegyszer sem mondtam el), hogyan képelem el a jövőendő demokratikusabb és emberibb gazdasági viszonyait.

Olyan pozíció ez, amely valakinek esetleg nem tetszik, de legalább teljesen világos. És most jön Ön, s azt állítja, hogy ugyanilyen pozíciót foglal el Brezsnyev a csehszlovákiai és a mi szocializmusunkkal szemben. Számomra ez, beismerem, érdekes felfedezés. Szóval:

— Brezsnyev is úgy véli, hogy Csehszlovákiában éppúgy, mint nálunk minden tényleges hatalmat fokozatosan át kell ruházni a társadalmi öngazgatás szerveire;

— Brezsnyev is úgy véli, hogy a képviseleti testületekben a helyi közösségektől a szövetségig mind kevesebb hivatásos funkcionáriusnak s a dolgozó nép mind több közvetlenül választott képviselőjének kell ülnie, akik a nép előtt felelősek, leválthatók, de nem élveznek semmilyen anyagi privilégiumot funkcióik végzése közben (szóval, rájuk is éppen úgy vonatkozik a munka szerinti jövedelmezés elve, mint minden más dolgozóra);

— Brezsnyev is úgy véli, hogy a termelőknek joguk van önállóan, a bürokrácia közvetítése nélkül rendelkezni munkatöbbletükkel;

— Brezsnyev is úgy véli, hogy múlhatatlanul szükséges a kommunista párt állandó demokratizálása és radikális átforgalmazása a politikai hatalom központja helyett a szocialista tudat központjává;

— Brezsnyev is úgy véli, hogy a kultúrát, a nevelést, a tudományt és a művészetet meg kell szabadítani az államapparátus gyámkodásától, s hogy ezt a megfelelő öngazgató közösségek alakításával lehet elérni;

— Brezsnyev is úgy véli, hogy az igazi szocialista demokrácia fejlődése szempontjából múlhatatlanul szükséges az erőteljes demokratikus közvélemény kibontakoztatása, s ezért a tömegkommunikációs eszközök nem lehetnek egyetlen külön társadalmi csoport monopóliuma sem.

Szóval, ha Önnek hinni lehet — Brezsnyev mindezt így gondolja. Egyébként nem Ön mondta-e, hogy én (a francia enciklopédistáktól eltérően) egy olyan (nevetséges) ellenséggel küzdök, mint amilyen a bürokrácia. Eszerint Brezsnyev is a bürokrácia ellen küzd.

Ön mondott még valamit: azt, hogy a kollégáim és én már évek óta „kinyilvánítjuk aggodalmunkat az öngazgató szocializmus sorsáért”, és „kritikai megjegyzéseket hozunk fel annak egypártrendszer ellen”. Most, hogy utólag átnézi azt, amit írt, nem találja-e Ön is úgy, hogy mindent összekevert? Először is: összekevert bennünket valaki mással. Sem én, sem bármelyik kollégám a filozófiai fakultáson sohasem szálltunk síkra a többpártrendszer mellett, annál az egyszerű oknál fogva, mert az megnehezítené a bürokratizmus problémájának megoldását. Azután, hogy is járhat ez együtt: Brezsnyev és „az egypártrendszer elleni megjegyzések”? Vagy esetleg Brezsnyev az egypártrendszer ellen volna Csehszlovákiában?

És végül, hogyan lehet egy és ugyanazon személyiség tevékenységében összekapcsolni: egyfelől a bürokrácia és az egypártrendszer elleni harcot, s másfelől „az abszolutista (bürokratikus) kéztől megfosztott öngazgató anarchoid dezetatizálás elítélését”?

Intellektuális szempontból: ez teljes gondolati bomlás. „Fából vas-kanika”, „megszögesített kör”, „becsületes szélhámós”, „ellenforradalmár forradalmár” stb. jelenthet valamit a költészetben, de az elméleti gondolkodás szempontjából ezek badarságok. S mint ahogy annak, aki nem képes a szavakat verssorba illeszteni, nem kell foglalkoznia

költészettel, ugyanúgy az, aki nem tud két fogalmat összekötni, no bocsátkozzék elméleti vitákba.

Annál sajnálatosabb Önre nézve, hogy a dolognak etikai oldala is van.

Amikor a vadember emberfejekre vadászik, ezt gyűlölet és alattomoság nélkül teszi — viselkedése a történelmileg felfogott jó és rossz túlsó oldalán van. Egy középkori lovagi torna részvevője, amikor ellenfelére ront — egy egész szabálykódexet kell betartania; a becsület fontosabb számára a sikernél. Még a kapitalista piac farkastörvényeinek is vannak bizonyos határai és bizonyos sajátos erkölcsé. A nem fizetett munkatöbblet elsajátítása, a konkurens tönkretévesése a képmutatásnak egy bizonyos minimumával történt, a játékszabályok keretébe tartozott, nem járt közvetlen politikai következményekkel, nem jelentette az egyéniség drasztikus eltírását. A fasizmus totális sötétséget, embertelenséget, irracionálizmust jelentett — de etikai síkon nem is voltak semmilyen pretenziói.

A sztálinizmus valami újat hozott: azt a lehetőséget, hogy a legalantasabb szenvedélyeket, a hatalomvágyat, irigységet, az önmegerősítésre és elismerésre irányuló törekvést, a primitív romboló szándékot stb. a történelem által eleddig felmutatott legmagasabb fokú humanitás palástjába burkolja. Abban a társadalomban, ahol a politika és az ideológia maga alá rendelte a társadalmi tudat és tevékenység minden egyéb szféráját, a politikai rágalom a leggyilkosabb fegyverré vált, amely magába sűrítette mindazt, amit a történelem addig ki-termelt: az a fegyver volt, amely egyidejűleg megfoszthatott valakit anyagi javaitól, társadalmi pozíciójától, becsületétől, szabadságától és pusztá lététől — s mindezt együttvéve a párt, a forradalom, a szocializmus, a kommunizmus, a proletariátus, az emberiség nevében.

Amikor Swift azt mondta, hogy „a rágalom legtöbbször a legértékesebb embereket sújtja, mint ahogy a madarak is a legízesebb gyümölcsbe csipnek bele”, még nem tudhatta, hogy ez a gondolata mennyire pontosnak mutatkozik majd két évszázaddal később a távoli orosz földön, ahol a rágalom egymillió kétszázezer bolsevikot, a Központi Bizottság tagjainak többségét, a legtöbb tehetséges író és filozófust, a nagyszerű hadvezérek egész sorát törölte el a föld színéről.

Amikor megkérdezték Diogenészt, melyik állat marása a legveszedelmesebb, így felelt: „A vadállatok közül — a rágalmazó marása, a szelídek közül pedig — a hízelgőé.” Diogenész épp csak azt nem mondta ki, hogy ez rendszerint ugyanaz az állatfajta — szelíd ahhoz, akiről úgy hiszi, hogy fent van vagy felfelé kapaszkodik, és vad ahhoz, akiről úgy hiszi, hogy lent van vagy hogy leeshet, ha kellő pillanatban és megfelelő módon harap belé.

A rágalmazók az utóbbi évtizedek során bizonyos történelmi érzékről és az új felismeréséről tettek bizonyosságot. A harmincas években minden egy kaptafára ment: összeesküvés a szovjet hatalom ellen. A hatvanas években ez már szellemesebben történik: Szolzsenyicin azal támogatja a kapitalizmust, hogy nem hajtja be a szerzői tiszteletdíját a Nyugaton engedélye nélkül kinyomtatott műveiért. És aztán — mennyi változatosság és érdekes fordulat: Gomulkát revizionizmussal rágalmazzák, és börtönbe dugják. Néhány évvel később Gomulka ismét hatalmon van, s most bírálót vádolják revizionizmussal.

Rajkot és Slanskyt megrágalmazzák és kivégzik mint titoistákat. Lengyelországban 1968-ban több ezer embert rágalmazznak meg azzal, hogy cionisták. Egy lengyel lap a hús és hentesáru árdragulását a cionizmus és a cionista ügynökök intrikáival magyarázza.⁹

Sajnálom, hogy el kell mondanom — valaki el kell hogy mondja: Ön, Oskar Davičo elvtárs, szintén ebbe a társaságba tartozik. Ha véletlenül ez a vitánk 1967-ben robbant volna ki, Ön valamilyen módon biztosan felfedezte volna, hogy Johnsonnak és Hoowernak szolgáltatók érveket. 1968-ban Brezsnyevvel hasonlít össze. De bármennyire skrupulusmentes az eljárása, éppannyira ügyetlen és otromba is. Mert először is: senki sem hiheti el, amit Ön mond. Bármit is gondoljanak a filozófusokról és külön rólam, aki csak egy kicsit gondolkodik, tudja, hogy antisztálinisták és antidogmatikusok vagyunk.¹⁰ Másodszer: az efféle áru már rég nem kelendő nálunk; rendszerint bumeráנגgá válik, és azt találja el, aki dobta.

Harmadszer: egy valamit végzetesen figyelmen kívül hagyott. Ismeretlen előttem, hogy bármelyik politikai fórumunk és vezetőnk valaha is nyilvánosan beszélt volna antiszocialista erőkről Csehszlovákiában 1968 januárja után. Ismeretes, hogy az öt ország éppen ezt akarta kimutatni, hogy igazolja beavatkozását. Ön volt az egyetlen a KB IX. ülésén, aki 1968 júliusában szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a *Kétezer szó* néven ismert dokumentumot „bizonyos számú cseh értelmiségi írta meg és írta alá, nagyjából kispolgári zsargonnal, mert valószínűleg ők maguk is kispolgárok, mert bírálatuk módja ilyen — kispolgári”.¹¹

Pontosnak — nem volt pontos, bölcsnek — nem volt bölcs ez a kijelentése. Többeket az Ön „kispolgárai” közül időközben beválasztottak a párt központi bizottságába — többek között Karel Kosíkot is, akire Ön, ha nem tévedek, csodálattal tekint.¹² Nem mondom, hogy érveket adott Brezsnyev kezébe, de legalább hallgatna! Hagyna bár egy kis reményt, hogy névrokonát, Oscar Wilde-ot parafrázálva önről is elmondhassuk, hogy kettős életet él, s gonosznak mutatja magát, pedig valójában egész idő alatt jó volt.

⁹ Les Temps Modernes, 1968., 265. sz. Átvette a Pregled, 1968. szept. sz.

¹⁰ Igen tanulságos volna az Ön számára, ha utánanézne, hogy már évek óta mennyi gyűlölettel és agresszív ostobasággal ír munkáimról és egyes kollégáim munkáiról a Filozovszkie nauki című szovjet filozófiai folyóirat.

¹¹ A JK SZ KB IX. ülése, Komunist, 1968. 59. old.

¹² Smrkovsky a *Kétezer szó*ra válaszolva azt mondta, hogy e szöveg aláírói: „tudományos és kulturális életünk kiemelkedő alkotói. Ezek a nevek számomra egyet jelentenek az öntudatos és angasztált lakosság fogalmával”. Számukra vet bizonyos romantizmust, de keresi a „közös nyelvet”, és hinni akarja, hogy „azonosak a céljaik”. Ezt mondja Smrkovsky ezekről az „értelmiségekről”, „kispolgárokról”, tehát antiszocialista elemekről. (NIN, 1968. VII. 14.)

RÉGI FORMÁK VAGY „ÚJ TARTALMAK RÉGI NÉVEN”

Es elég már abból, hogy EGYSZER MAJD LESZ!

Es elég ebből az ostoba csicsergésből a nemlét eresze alatt. Adjátok vissza a hal rugalmasságát az elhomályosult húsnak. Azt nem a távoli jövő által hizlalják. Méghozzá érthetlenséggel. Azt ötszobás air conditionos lakások zsíros és olcsó, textilbe fulladó természetes erkölcsé táplálja, az itteni intellektuális bőfögés nélkül.

(Oskar Davičo)

A magányárok és részvénytársaságok — ez lett volna az Ön nagy-
áriája.

Erről olyan terjedelmesen és hangosan értekeznek, hogy ne vevődjék észre, milyen logikai ugrást tett (ezt az ugrást már a rég múlt időkben szofizmusnak nevezték: a felcserélt tételek szofizmusának).

A KB ülésén olyasmivel vádolt engem, amit nem mondtam s ami nem jelent meg egyetlen szövegemben sem — amit voltaképpen az „Izvesztyijából”, illetve a „Vörös Bülténből” olvasott. Erről, láttuk, most hallgat.

Amikor felhívtam a figyelmét arra, hogy milyen különbség van bizonyos nem szocialista jelenségek konkrét felsorolása és ama globális értékelés között, hogy „restauráljuk a kapitalizmust”, Ön azt mondta, hogy „az ilyen árnyalatok kicsúsznak az ujjai közül”. Ha ezt őszintén mondta, akkor ez aggasztó gondolkodásbeli hiba. Az általános nem ugyanaz, mint néhány különálló jelenség. Ha ugyanaz volna, akkor nyugodtan mondhatná, hogy az USA-ban, Angliában, Franciaországban stb. „a szocializmust építik”, csak azért, mert ezekben az országokban bizonyos kétségtelenül szocialista tendenciák is jelentkeznek. És megfordítva, bármelyik vezetőnket ugyanazzal vádolhatná, mint engem. Annyi csak világos, hogy a szocializmus nem fejlődhet a nem szocialista jelenségek és tendenciák bírálata és gyakorlati túlhaladása nélkül.

A Politika június 4-i száma szerint én az egyetemi tanács ülésén azokról a jelenségekről beszéltem, amelyek nyugtalanítják az egyetemi hallgatókat, s elsők a munkanélküliséget, másodsorban a gazdagok és az alapvető létfeltételekkel sem rendelkezők jelentkezését, harmadsorban pedig bizonyos kapitalista gazdasági formák jelentkezését említettem.¹³

Ön jó öt nyomtatott oldalnyi „elemzés” után arra a következtetésre jut, hogy ezek az „én” jelenségeim „nem hitelek, kitaláltak és valótlanok”.

Szóval, én találtam ki néhány százezer munkanélkülit?

Én találtam ki a boszniai bányászokat, akik az idén hónapokig harmincezerrel kevesebb fizetést kaptak? Én találtam ki azokat is, akik oisztermákban hordatták a tengervízet távoli fürdőmedencéjükbe, és akik aranyat gyűjtenek, mert nem tudják, mit csináljanak a pénzüikkel, amit egyébként nem munkával szereztek?

¹³ Honnan veszi Ön azt, hogy én haragszom a Politika tudósítójára? Amikor „önkényes interpretációról” beszéltem, a Politika információjának önkényes magyarázata gondoltam egy másik lap részéről. Ez szövegemből jól látszik. Ön viszont arról beszélt, hogy „nagy hévvel lecsapok a Politika munkatársára” — ami csak még egy példa arra, hogy Ön a választát valami különleges állapotban írhatta, „álcom s ébrenlét között”.

Őn nem tagadja ugyan, hogy „néhány szélhámos” egy Slavovska Orahovica nevű falu „naiv” elnöke segítségével megpróbált „kihalászni” valami magángyárat. Minden egyebet én találtam ki: ennek az újdonságnak a támogatását a sajtó nagy része által, sőt egyes felelős funkcionáriusok és szervek támogatását is.¹⁴

Kitaláltam mindazokat a „polgárok csoportjai” által alapított vállalatokat Leskovactól Emanuel Mićković Republikájáig. Én találtam ki, hogy sok efféle „zavarosban halászsást”, ahogyan Őn nevezi, 1968 júniusa után (és nem májusban vagy áprilisban) tettek lehetetlenné — szóval a közvélemény erőteljes robbanása után, amelynek része volt az egyetemisták akciója is. És kitaláltam Önt is, aki mindezek után azt állítja, hogy a magángyárok (többes számban) megjelenhetnek a szocializmusban is, mert megvoltak a NEP-korszakban, és megvoltak Kínában 1956-ig — és ha már ez nem aggasztotta Lenint, nem idegesítette Maót, és szemmel láthatóan nem aggasztja Önt sem —, miért zavarnának a magángyárok (többes számban) egy professzort. Igen ám, de Jugoszlávia 1968-ban nem ugyanaz, mint Oroszország a NEP-korszakban vagy Kína 1956-ban: húsz évvel a háborús rombolások befejeződése és az új társadalom kezdeti nehézségeinek leküzdése után nincsen rá többé szükség, hogy visszatérjünk a kapitalista formákhoz. Engem tehát a magángyárok elvben zavarnak — akár egyes számban, akár többes számban, akár kicsik, akár nagyok. Zavarnak, mert kizsákmányoláson alapulnak, és mert egyébként is alkotmányellenesek. Önt az zavarja, hogy engem zavarnak — és talán ez az egyik alapvető különbség közöttünk. Ha kevesebben lettek volna azok, akik úgy gondolkoznak, mint én és többen az Önhöz hasonló „nagyvonalúak” és „elasztikusak”, ezek a magángyárok most kétségtelenül megvolnának.

Hasonlóképpen, amikor a részvénytársaságokról van szó, nem az jelenti a veszélyt a szocialista társadalomra nézve, amit egy „Zastava” csinál, hanem a marxista orientáció elvesztése, a társadalmi és magántulajdon megkülönböztetésénél mutatkozó érzéketlenség, amiről Őn is bizonyosságot tett. A részvényesek kollektív magántulajdona soha egyetlen társadalomban sem lehet azonos a társadalmi tulajdonnal. A szocialista viszonyok szempontjából igen lényeges, hogy senki, se egyén, se közösség ne sajátíthassa ki más egyének és közösségek munkatöbbletét, és ne dönthesse ezeknek az egyéneknek és közösségeknek tárgyiasult munkájáról csupán befektetett tőkéje alapján — tekintet nélkül arra, hogy az kicsi-e, vagy nagy.¹⁵ Ha következetesen alkalmazni

¹⁴ „Nálunk például az érvényben lévő törvények alapján nincs megengedve semmilyen magángyár alapítása... mégis, nemcsak a sajtónkban, hanem felelős szervek körében is vita folyt arról, hogy helyes-e vagy sem, hogy egy község állítólag engedélyezte egy magángyár alapítását.” (Kardelj, Felszólalás a vitában, a JK SZ KB IX. ülése, 40. oíd.)

¹⁵ Felhívom a figyelmét az alábbi szakaszra a JK SZ KB Elnökségének és Végrehajtott Bizottságának 1968 júniusában hozott Irányelveiből: „A piaci viszonyokban még nem határoztuk meg elegendőképpen és megfelelő módon a jövedelemszerzés objektív feltételeit, s nem dolgoztuk ki azokat a hatóeszközöket és mechanizmusokat, amelyek biztosíthatják a következetesebb munka szerinti elosztást. Ezért nagy különbségek mutatkoznak az egyes foglalkoztatási ágak és csoportok bevételeiben és személyi jövedelmében, s ezek a különbségek nem a munka eredményén alapulnak, hanem olyan

akarjuk a munka szerinti javadalmazás elvét (márpedig Marx szerint éppen ennek az elvnek az alkalmazása határozza meg az átmeneti korszak társadalmának szocialista jellegét), a jövedelemszerzésnek egyedüli alapja a munka termékének értéke lehet. Az az egyén vagy közösség, amely pénzt fektet be az ipari termelésbe, hogy ennek alapján részesedjék az elosztásban és az idegen munkatöbblet kisajátításában, lényegében kapitalista módjára viselkedik — kis- vagy nagykapitalista, egyéni vagy kollektív kapitalista módjára. Az ilyen gyakorlat és ez a viszony előfordulhat kivételként, s bizonyos feltételekben kedvező gazdasági hatást is elérhet, de tisztában kell lenni azzal, hogy ez a régi osztálytársadalom maradványa, s nem új szocialista forma (amely Ön szerint csak kölcsönzi a „részvény” és „részvénytársaság” fogalmát egy olyan gyakorlattól, amely nem szocialista).

Marx már a *Gazdasági-filozófiai Iratokban* számolt azzal a lehetőséggel, hogy a burzsoázia megszüntetése után is az emberek teljesen okkupálja majd a magántulajdon, s hogy a közvetlen fizikai birtoklás lesz „életük és létük egyedüli célja”, hogy a magántulajdonnal a *közös magántulajdon*t állítják szembe, hogy egy egész közösség „kollektív” kapitalista módjára viselkedik. A részvénytársaság közös magántulajdonon alapul, és kollektív kapitalista módjára viselkedik, tekintet nélkül arra, hogy tagjai öngazgatók a munkaszervezetükben. Az öngazgatói jogoknak a termelésben való részvételen, nem pedig valamely munkaszervezet részvényeinek birtoklásán kell alapulniuk.

Azok, akik nyilvánosan és mind hangosabban síkra szálltak a részvénytársaságok és tőzsdék mellett, nyilván készek voltak arra, hogy ezeket az elveket felcseréljék bizonyos közvetlen gyakorlati haszonért. Nem az volt a felháborító, hogy egy és más véletlenül becsúszott gyakorlatunkba, hanem hogy jelentős társadalmi erők elvben síkra szálltak az ilyen „kilengések” mellett, és a nagy napisajtóban teret kaptak ezeknek az elveknek propagálására.¹⁶

Ezt most már senki sem teszi — kivéve Önt. Az Ön számára ezek még mindig szocialista formák és akciók. „Új tartalmak, régi néven”. Hát jó, akkor miért nem vezetjük be őket? Miért nem folyamodik minden vállalat részvények árusításához, hogy ily módon megoldja a pénzhiány problémáját? Miért ne mozgósítanánk ily módon az egész potenciális tőkét a szalmazsákokból, harisnyákából, külföldi bankokban nyitott folyószámlákból stb.? Hát Ön csakugyan nem látja be, milyen ellentmondásba keveredük, amikor egyfelől azt bizonygatja, hogy a részvénytársaságok — szocialista jelenségek, másfelől pedig azt, hogy „nem hiteles” jelenségek, szóval olyan jelenségek, amelyek nem felelnek meg a szocializmusnak, s amelyeket „a Zastava ál-részvénytársasága kivételével nem is engedünk kifejlődni”.

Am Ön, úgy látszik, épp azért tartja magát dialektikus gondolkodónak, mert minden oldalán legalább tízszer ellentmond önmagának.

jövedelmen, amelyben fellelhetők a járadék, a különjáradék, a monopóliumhelyzet elemei” stb.

Ha én is az Ön módszerével és stílusával élnék, azt kellene mondanom, hogy alig egy hónappal az Irányelvek után Ön máris eltért azok tartalmától és szellemétől, azt állítván, hogy az Irányelvekben leszögezzett problémák nem léteznek, és védelmezvén az Irányelvekben elítélt jelenségeket.

¹⁶ Olvassa el pl. Miloš Mímica szövegeit a Politika 1968. májusi számaiban.

DIALEKTIKUS TŰLHALADÁS, VAGY DESTRUKCIÓ

A szavak olyanok, mint a falevél. Ott, ahol a legtöbb van belőlük, a legkevesebb gyümölcsöt rejtik.

Pope

Időnként mindenki mond valami badarságot; a baj ott van, ha ezt ünnepélyesen teszi.

Montaigne

Semmi sem oly szörnyű, mint a tudatlanság — akcióban.
Goethe

Ha már a dialektikáról van szó — mindent inkább elvártunk volna Öntől, mintsem azt, hogy előadást fog tartani erről a kérdéstről. Szinte egy lépést sem tett, máris megbotlott. Ön nem látja a különbséget a mozzanat dialektikus fogalma és a közbeszédben használt „pillanat” szó között! Ön azt gondolja, hogy ha valaki a bíráló magatartás „mozzanataról”, a dialektikus tagadás „mozzanataról” beszél, akkor a pillanattal jelölt rövid időközért érti, majd örömittasan megállapítja, hogy ellentmondáson kapott rajta: hiszen hogy is mondhattam olyasmit, hogy „az igazán haladó gondolkodóknál a bíráló magatartás *mindig* jelenlévő *pillanat*”.

Már csak ezért is megérdemelné, hogy az ember ne tekintse Önt komoly vitapartnernek. Ha bármít is elolvasott Hegeltől, ha figyelmesen olvasta a *Tőkét* vagy Lenin *Filozófiai füzeteit*, soha, még versben sem, állíthatna ilyesmit. Képzelve csak el, ha mindenütt „pillanatok” fordítaná a „mozzanatot”:

— amikor Hegel említi a „tettet mint az egész szükségszerű mozzanatot”, „az általánost mint a fogalom mozzanatot”, „a lehetőséget és a véletlent mint a valóság mozzanatait”, „a létet mint a létezés mozzanatot” stb.¹⁷;

— amikor Marx úgy beszél a munkáról, a pénzről, az értékről mint „egy eleven egész, például a lakosság, a nemzet, az állam mozzanatairól”¹⁸;

— amikor Lenin beszél „az okról és a következményről mint az általános, kölcsönös függés mozzanatairól” stb.¹⁹

Lenin egyébként külön is megjegyzi egy helyütt a *Filozófiai füzetek*-ben, hogy Hegel gyakran használja a „mozzanat” szót az *összefüggés*, a *láncolat értelmében*.²⁰ Remélem, most már világos Ön előtt, hogy az, aki nem érti a „mozzanat” fogalmát, és aki összekeveri a „pillanat” szóval — szinte semmit sem ért a dialektikából.

Részben ez magyarázza, miért rója fel Ön (és nemcsak Ön) oly makacsul, hogy én és egyes kollégáim „minden létező bírálatáról” szólva voltaképpen a bírálón tagadott jelenség „teljes megsemmisítésére” törekszünk, s hogy a dialektika a mi kezünkben „a pusztító rombolás és szüntelen plaszticizálás eszközévé válik” stb. stb.

¹⁷ Hegel, *Die Wissenschaft der Logik*, 15, 24, 145, 189. old. (*Encyclopedie der Philosophischen Wissenschaften*).

¹⁸ Karl Marx, *Grundrisse der Kritik Politischer Ökonomie*, (Dietz Verlag, Berlin, 1953, 21. old.)

¹⁹ Lenin, *Filoszofszkie tetradj*, Moszkva, 1947, 134. old.

²⁰ *Ibid.* 122. old.

Arról van szó, hogy a marxista gondolatban mindenkor jelen van a dialektikus tagadás *mozzanata*, a bíráló magatartás *mozzanata*.²¹ Nem tagad meg mindent (egy pillanatban), nem rombolja szét (pillanatnyilag) egy egész valamennyi elemét. Csak megszünteti azt az intézményt, struktúrát, jellemvonást — amely a továbbfejlődés belső háttára, lényegi akadályáa.

Kénytelen-kelletlen egyet kell velem értenie abban, hogy sem én, sem bármelyik kollégám soha egyetlen bíráló szót sem mondtunk társadalmunk egész sor lényegi struktúrájáról, mint például: a termelőeszközök társadalmi tulajdonának intézményéről, a földmaximumról, a díjtalan iskolázásról és egészségvédelemről, a munkástanácsokról és a társadalmi öngazgatás egyéb formáiról, arról a gazdaságpolitikáról, amely az aránytalanságok eltüntetésére, a külfölddel való együttműködésre, a modernizációra törekszik stb. stb. Bírálattunk elé a bürokratikus struktúrák ellen, a primitívizmus, nacionalizmus, a kispolgári ökonomizmus ellen irányul. Végül, de nem utolsósorban, a létező dolgoknak ama részéhez, amely alapos okkal megérdemli, hogy bíráljuk és túlhaladjuk — az Ön tragikomikus, de nem veszélytelen figurája is hozzátartozik, Ön, aki Jugoszláviában és 1968-ban, a Kominform bukása, a SZK(b)P XX. kongresszusa, a JKSZ programja, Brioni, a csehszlovák január és 1968. augusztus 21-e után Zsdanov szerepét akarja játszani, de erő, tekintély és társadalmi támogatás nélkül, sőt minden kilátás nélkül arra, hogy komolyabban hatni tudjon kultúránk bonyolult folyamataira.

AZ ÍRÓ IGAZI EREJE AZ ALKOTÓERŐ

Olyan volt ő, akár a kakas, amely azt hiszi, a nap csak azért kelt fel, hogy az ő kukorékolását meghallgassa.

George Eliot

Jól írni ugyanaz, mint jól gondolkozni, jól érezni és mind ezt jól kifejezni; ehhez pedig szellem, lélek és ízlés kell egyszersmind.

Buffon

Már az aljasság sem a gazdagok monopóliuma, a gonoszságok kiegyenlítésének ebben az éjszakájában; ebben a kegyes éjszakában, melyben semmi sem változott...

Oskar Davičo

Távol áll tőlem, hogy megfosszam Önt a gondolkodás és a következtetés jogától, amely az Ön tudós megfogalmazásában „az emberi gondolkodás alkati megnyilatkozása”.

Meg kell azonban különböztetnie három dolgot. Az első: az Ön joga, hogy gondolkodjék és hogy gondolatát „alkatilag kifejezze”, bármiről a föld és az ég között. A másik: az Ön előjoga, hogy mindazt, amit

²¹ Ez, amint látja, sokkal mérsékeltebb megfogalmazás, mint az Öné, amit a Komunist egy számában fejtett ki, amikor azt mondja, hogy „a háború bizonyos értelemben az alkotás feltétele”, és hogy „minden alkotás természeténél fogva szintetizáló és tagadóan türelmetlen a maga reális humanitásában”. (O. Davičo, A koegzisztencia szűksége. Komunist, 1968. IV. 18.)

brámiról gondol — a nyelvtudománytól és a közvéleménykutató központ metodológiájától Frommig és a dialektikáig, tekintet nélkül arra, hogy mennyire helytálló és igaz — közzé is tehesse, még hozzá leggyakrabban a JKSZ sajtószerveiben. A harmadik: a közvélemény joga, hogy csak azoknak az ítéleteit fogadja bizalommal, akik kellő tudással, szellemmel, kultúrával, viselkedéssel, integritással és tekintéllyel rendelkeznek.

Ám, az Ön általános tudása fogyatékos.²² Fogyatékos a mód is, ahogyan egy nagyfokú erudíció látszatát igyekszik kelteni nevek, érthetetlen frázisok és idegen szavak halmozásával, melyeknek jelentését nem tudja, vagy csak homályosan sejtí. Ön azt hiszi, hogy a *nominalista* — az az ember, aki „a név alapján ítél a tartalomról!”²³ Ön azt hiszi, hogy az echolalia valami hiba a gondolkodásban.²⁴ Ön azt mondja, hogy „a társadalom kreatív munka nélkül az entrópia (!) törvényeire volna ítélve, és lényegében ősidők óta ez ellen irányul minden emberi erőfeszítés” (?!)²⁵. Ön nyilván nem érti a *dedukálni* szó jelentését, mert azt mondja, hogy már most „dedukálhatjuk”, milyen lesz az élet a kommunizmusban, „anélkül, hogy különösebb jós-tehetséggel rendelkeznek”.²⁶ Ha pontosan tudná, mit jelent a *tautológia*, nem mondaná azt, hogy „az osztályharc hevében az efféle tautologikus objektivitás hoppon marad”.²⁷ Ha megértette volna Marx ideológia-bírálatát, nem mondhatná, hogy Marx tézise az ideológiáról mint elferdült tudatról csupán egy „polemikus félmondat”.²⁸ Ezért beszél Ön a „saját ideológiájáról”, s ebben az egy esetben igaza van. Az, amit Ön tesz, valóban marxi értelemben vett ideológiai munkálkodás.

Az Ön kirándulásai a filozófia területére rendszerint verbális zűrzavarral végződnek. Íme, miket írt le és írt alá például A koegzisztencia szükségése című cikkében: „A koherens egység (!) kialakulásának folyamatában a már egymásnak szegült (!?) ellentmondások tagadása alapján elhullik minden, ami túlhaladott, és megőrződik mindaz, ami serkent. De ugyanakkor új viszony jön létre a valóság felismerése, ennek az ismeretnek az elemei és maga a valóság (!?) között, olyan viszonylat, amely másképpen világítja meg az új kompozitum (?) minden egyes tényezőjét, mint ahogyan a szintézis (?) előtt lehetett volna. Ha a hegeli dialektikát fejtetőről lábra állítják, ez csak azért történik, hogy beleágyazva az addig korlátozott és statikus francia materializmusba (!), „kellő meghajtó energiát kölcsönözzön neki” (!!), stb. stb.”²⁹

Papíros hál'istennek Jugoszláviában van elég, és ennél rosszabb dolgokat is eltűr, de azt aztán ne várja, hogy az ilyen kaliberű szövegek „kellő meghajtó energiát” kölcsönöznek majd elméleti gondolkodásunknak és általában kultúránknak. Vagy, ahogyan más helyütt mondta, hogy „a múlt ostora és a jelen sarkantyúja” lesznek.³⁰

²² Még szűkebb szakterületén is. Nušićot pl. kinevezte macedón írónak.

²³ Delo, 1968. november, 1353. old.

²⁴ Uo., 1352. old.

²⁵ O. Davičo, A jövő és a passzátisták, Komunist, 1968. II. 29.

²⁶ Uo.

²⁷ O. Davičo, A humanista kritika Sušnjić-féle változata. Komunist, 1968. IV. 25.

²⁸ Uo.

²⁹ Komunist, 1968. IV. 18.

³⁰ O. Davičo, Május 13 harcainak, poéma.

A másik ok, ami miatt irreálisak az Ön pretenziói, hogy jelentősebb hatást gyakoroljon a közvéleményre — az ízlés és a kulturált viselkedés teljes hiánya. Az Ön ízlése egy tekintélyes költő számára a vég-sőkig kétes. Nemcsak az afféle fölösleges vulgarizmusokra gondolok, mint például amikor egyik vitapartnerének gondolatairól azt mondja, hogy azok „strici bölcselkedések”.³¹ Mit gondoljon az ember arról az íróról, aki a következő módon próbál szellemesnek mutatkozni: Marx „nem a mások gondolatai iránti türelmesség nevében veregette vállon Hegelt, csippentette meg két ujjal Adam Smith képét és kérdezte meg joviálisan Helvétustól: No, druzsám, Sozontius, milyen volt az utolsó fogásod?”³²

De vonatkoztassuk most el a szellemnek és ízlésnek ezeket a botlásait. A jólneveltség igazi fokmérője az a mód, ahogyan az ember ellenfeleihez viszonyul. Ön eddig mindig megbukott ebből a tantárgyból. Csak egy friss példával szolgálok. Egyik opponensére, aki azt merészelt mondani, hogy furcsállja, hogy „abbán a korban, melyben az *ész uralkodik* — az emberek mítoszokban élnek”, szemrebbetés nélkül ráfogja, hogy Weber nevében beszél, hogy a munkásosztály mítoszaira gondol, hogy számára mítosz: a kizsákmányolás, a munkatöbblet, az imperializmus, az agresszió, a fehér terror, az osztályharc, hogy szeretné látni, vajon Hanoyból és Haifongból az imperialista bombaszőnyegek alatt is „arról fecsegne-e, hogy a munkásosztály is mítoszokat termel”. Azután, hogy végleg tudomására hozza, mit gondol róla, azt mondja: könnyű Kirké szigetéről beszélni, amelynek a neve ma Korčula, „amikor a gyerek is tudja, hogy Kirké csupán mitológiai lény volt, s eszerint senkit sem fenyeget a veszély, hogy még egy ostobát disznóvá változtasson.”³³ Ön tudja a legjobban, hogy az efféle kirohanásai mennyire naivak a többihez képest, amelyeket egyelőre nem említünk. Azt azonban be kellene látnia, hogy ilyen eljárásokkal nem lehet tekintélyt szerezni. Még kevésbé a meggyőződések és a barátok gyakori cserélgetésével, a tekintélyek magasztalásával s azután hirtelen megtagadásukkal, még mielőtt végleg elsüllyedtek volna; mindennek a megéneklésével, amit megkövetelnek Öntől és azzal a követeléssel, hogy Önt is énekeljék meg. Az a baj Önnel, hogy sohasem tudni, vajon csakugyan tartja-e azt, amire esküszik. Az a baj Önre nézve, hogy sohasem látja jól a helyzetet, és nem veszi észre az idő múlását. Letűnt az udvari bolondok és az udvari költők kora. Letűnik — gyorsabban, mint gondolná — az univerzális ideológiai közváltók kora is.

Nehéz megmagyarázni, hogyan lehetséges, hogy egy igazi író ennyire elveszítse időérzékét, történelmi érzékét. Még nehezebb megérteni, hogyan lehetséges, hogy azok, akik megízlelték az igazi alkotás varázsát, akik egyszer már koruk előtt szálltak, akik minden erejüket megfeszítették, hogy minél jobban lássanak mindent maguk körül s hogy szavukkal a végtelenig tolják ki az emberi szabadság határait — hogyan változhatnak a rend éber és szigorú őreivé, akik előtt minden merészebb gondolat önnön világukról idegen és romboló szándékú.

³¹ Komunist, 1968. IV. 25.

³² Komunist, 1968. IV. 18.

³³ Komunist, 1968. IV. 25.

Nem lehet mélabú nélkül gondolni arra, hogy mi történt egy Solohovval, egy Steinbeckkel.

Nem akarom Önt másokhoz hasonlítani, s ez nem is lehetséges. Bátorodom mégis arra gondolni, hogy e kórnak közös gyökere van: a nyilvános elismerés, az emberi sorsok fölötti uralkodás, a társadalmi hatalom vágya.

Am az írónak, művésznek, tudósnak, filozófusnak, aki nem akarja elveszíteni önmagát, tudnia kell, hogy az egyedüli igazi elismerés az, amit műveinek olvasóitól kap, az egyedüli hatalom, amelyre vágynia szabad az alkotóerő, az igazság felderítésének és kimondásának ereje, az ember felszabadításának és szellemi gazdagításának hatalma.

Ez az elv senkit sem akadályoz abban, hogy politikai aktivista legyen. Viszont lemondani róla, azt jelenti, hogy lemondunk hivatásunkról.

A legjobb kívánságokkal,

Mihailo Marković

KASSÁK LAJOS MŰVÉSZETE A NAGYVILÁGBAN

Nemrégiben szép magyar vonatkozású könyv jelent meg Bázelen, a régi barátnak, Carl Lászlónak — László Károlynak kiadásában Kassák Lajosról, amely a baráti gesztust messze fölülmúlóan jelzi Kassáknak, a művésznek mind diadalmasabb behatolását az európai művészeti köztudatba.

Mert csodálatos metamorfózis játszódott le az elmúlt évek folyamán Kassák Lajos művészi „sorsa” viszonylatában: mikor már úgy látszott, hogy az otthoni kedvezőtlen körülmények véglegesen elnémítják és kiiktatják a magyar művészet nagy kezdeményezőinek sorából, különösképpen pedig, ha arra gondolunk, hogy valójában már a húszas évek vége felé megkezdődött ez a folyamat, a nagyvilág éppen akkoriban fedezte fel s helyezte el végül is a modern művészetek vezéregyéniségei között, művészet-történeti helyét is differenciálva. Jean Cassou írta például az 1961-ben megjelent Kassák—Vasarely album előszavában: „Kassák közelebb hozott bennünket az absztrakció eredetéhez, ő a pionírok korszakából való, a nagy képzőművészeti forradalmak pezsgésében van a helye, amelyek lezajlottak Európában a század első évtizedében, és ő műveit ebben az értelemben alkotta meg, ezeknek bizonyos elveivel egyetértésben, másokkal szembehelyezkedve. Gazdag forrongás volt körülötte, de ő megvonta saját útját, amely szigorú, komoly és világító...” S még egyértelműbb Michel Seuphor nyilatkozata: Kassák „tevékenysége révén a húszas évek óta elvitathatatlan helyet foglal el a modern kultúra atyjai között”. Ma már ugyanis világos Kassák jelentős helye mind az európai dadaizmus, mind a konstruktivizmus történetében, s az is egyértelműen megvilágosodott, hogy autentikus művésze volt a kor oly színes mozgalmainak, s el kell vetnünk azokat a vádakokat, amelyeket oly gyakran és oly szívesen hangoztatott a magyar kritika, mondván, hogy Kassák Lajos művészete is, és a magyar avantgarde törekvései is, pusztán az európai mozgalmak reflexei voltak, de szinte semmi kapcsolatuk nem volt a magyar művészettel, s hogy „idegenek” a magyar kultúrában. Az elmúlt évtized során azután az is kiderült, hogy Kassák Lajosnak és

mozgalmának eredményei mennyire szerves része a magyar művészetnek és magyar művészeti gondolkodásnak és látásnak.

Meg kell azonban mondanunk, hogy az európai köztudat első sorban Kassákot, a képzőművészt ismerte meg, holott, tudjuk, Kassák tevékenységének csak egy részét képezik festményei, képarchitektúrái. Most Carl Laszlo arra vállalkozott, hogy szép kiállítású kiadványában a *teljes* kassáki életműre hívja fel a figyelmet, s nemcsak Kassák képzőművészetét prezentálja reprodukciók sorával, hanem a tanulmányírót, a gondolkodót és a költőt is, nemkülönben pedig a grafikuszt és a szervezőt, hiszen a Képarchitektúra című tanulmánya német fordítása mellett verseit is láthatjuk a kötetben — az eredeti Kassák-kiadványok faksimiléje mellett legtöbbször német szövegét is.

Kassák széles körű kapcsolatait érdekesen jelzik a hozzá írott levelek. A könyv Ady Endre, Bartók Béla, Marinetti, Ozenfant, Mondrian, Seuphor, Prampolini, Herwarth Walden, Jean Arp, levelét reprodukálja, s jelzi egyúttal az „európai közvéleményben” tevékenységének hatósugarát, hiszen ezek a levelek rangot jelentenek, s felrajzolják azt a csillagképet is, amelynek Kassák az egyik állócsillaga.

Carl Laszlo könyve egyben pedig igen élesen veti fel újra a magyar irodalom, a magyar művészet „európaiságának” a kérdését, s arra figyelmeztet, hogy ezen a téren gyökeres revízióra van szükség, hiszen enélkül a magyar művészetek belső arányait sem láthatjuk pontosan és hitelesen.

(BI)

EGY DOBROVIĆ-MONOGRÁFIA

Angyal Endre: *Petar Dobrović, az ember, művész és politikus*. Pécs, 1968

A MTA Dunántúli Tudományos Intézete közleményeinek harmadik füzeteként jelent meg Angyal Endre ambiciózus pályaképe Petar Dobrovićról, a Magyarországon született neves szerb festőművészről, akinek nemcsak művészeti opusa érdemli meg a külön figyelmet, hanem az a sajátos szerep is, amelyet játszott a forradalmak idején, s a művészsorsnak az a képlete, amelyet anynyian, szerbek, horvátok, magyarok, képviseltek az elmúlt századok során. A magyar-délszláv szellemi kapcsolatok kutatójának hálás témája ugyanis a Dobrović-életmű, ugyanakkor, nyilvánvalóan nem véletlen, hogy mindmáig részletesebb, alaposabb tanulmány nem méltatja tevékenységét, hiszen arról csak olyan kutató szólhat a teljesség igényével, aki jártas mind a magyar, mind a délszláv történelem és művészettörténet kérdéskörében. Viszont ilyen típusú kutató — ezek között Angyal Endrének külön és jelentős helye van! — az elmúlt évtizedekben szinte nem is akadt, mert nagyon kevesen tudtak és tudnak kilépni tudományuk és szemléletük „nemzeti” fellegvárából.

Pedig Petar Dobrović egyénisége és műve a leghálásabb komparativisztikus témák egyike. Pécssett született, s fiatalkora a magyar kultúra légkörében telt el. A tizes évek elején már Pesten aratja sikereit, a kiállításokon felfigyelnek rá, és a korszak legtekintélyesebb magyar folyóirata, a *Nyugat*, közli rajzait és méltatja tevékenységét. Ekkoriban már Miroslav Krleža barátja és Kassák aktivista folyóiratának, *A Tettnek*, a munkatársa, s az ő egyik reprodukált rajza miatt tiltja be a cenzúra a lapot is. Különös pillanata azonban a forradalmak leverését követő időkből jött el, pontosan 1921. augusztus 14-én, amikor is a frissen kikiáltott, de rövid életű Baranyai Szerb—Magyar Köztársaság elnöke lett, eljátszva a maga, ahogy Angyal Endre mondja, „d’Annunziádáját”. Ugyanő megkísérli pontokba foglalni Dobrović sajátos szerepének indokait is: „A józan történelmi vizsgálódás csak ennyit szögezhet le: 1. Kétségtelen, hogy a művész súlyos bántalmakat szenvedett el a magyar nacionalizmus részéről, Buzássy Ábel gúnyos megjegyzéseitől egészen az 1918. évi börtönig. 2. Az SHS- királyság politikai körei részéről nyilván több kísérlet történt, hogy népszerűségét, tekintélyét és tehetségét a maguk terveinek érdekében hasznosítsák. 3. A festőt nagy — néha talán túlméretezett — becsvágy töltötte el: ezt még táplálták és fokozták a különféle aktivista proklamációk és manifesztumok. 4. Ekkor már megjárta Dalmáciát, ismerte Dubrovnikot, és talán arra gondolt, hogy az egykori »dubrovniki köztársaság« mintájára Baranyából is lehetne külön kis államot alkotni. 5. D’Annunzio fatális példája felbátorította arra, hogy művész létére ő is aktívan bekapcsolódjék korának politikai eseményeibe...” (35. old.).

Jellemző azonban, hogy kapcsolata ezután sem szakad meg a magyar kultúrával: a húszas évek második felében a szabadkai *Napló* újságírója, Tamás István (maga is pécsi emigráns), Párizsban keresi fel, s ír jellemző riportot Dobrovićtal folytatott beszélgetéséről (5 villágrész a Szajna partján. 1927.), többek között Dobrović temperamentumának kitűnő jellemzését adva: „Csupa tűz, lendület és aktivitás. Ahogy beszél, ahogy gesztikulál, végig árad rajta a harcok idők nyugtalansága, amely élére robbantotta őt egy mozgalomnak, amely a fantázia világából a realitások kardokkal és szuronyokkal bélelt országútjára dobta a lávaszívú embert. Micsoda bizarr ötlet: egy költői festő, puszkával a kezében és mögötte a halálra kész tömeg. Én láttam őt 1921-ben, Pécssett, azon a történelmi napon, amikor a bányák népei mind a zászlaja alá sereglettek, lecsapta ecsetjét, és végigcsinált egy olyan bravúros mozgalmat, amely példátlanul áll a képzőművészet történetében...” (163. old.). A harmincas években Fejtő Ferenc keresi fel Mlímiben, s rajzol róla érdekes képet, mit Angyal Endre is idéz, „vérmes temperamentumát” hangsúlyozva mindekelőtt. Aztán fel-felbukkan Doktor Sándor neve is e könyvben, aki húsz évig élt nálunk, Vajdaságban, s mi oly méltatlanul feledkeztünk meg róla.

Angyal Endre műve ennek az érdekes, színes, szinte már reneszánsz művészegyéniségnek kitűnő ismertetőjét adja, jól csoportosítva a rendelkezésre álló adatokat, s természetszerűleg első-

sorban Dobrović magyar vonatkozású kapcsolatainak inszisztáló módon — összefoglalva a Dobrović-kutatás eddigi eredményeit, és még inkább pedig kijelölve a kutatás további irányát ezen a téren, hiszen könyve hézagai bizonyítják, mennyire foghíjas már az ötven esztendőre visszamenőleg is emlékezetünk, pedig éppen Petar Dobrović az egyik legjellemzőbb egyénisége volt annak a művészi „közep- és kelet-európaiságnak”, amely még századunk első évtizedeit is jellemezték. Egy nagyobb monográfia ígérete van Angyal Endre könyvében, s hisszük, hogy a legilletékesebb éppen ő lenne egy ilyen munka megalkotására.

(BI)

A TÁRSADALMI ÉLET SZERKEZETE

Karl Mannheim: *Ideológia i utopija*. Nolit könyvkiadó, Szazvežda sorozat, Beograd, 1968

Mannheim Károly műveinek nagyobb figyelemmel tartozna a magyar közvélemény és olvasóközönség, hiszen fiatalkori munkássága a magyar kultúra szerves része: ahhoz a fiatal bölcselő iskolához tartozott, amelynek valamennyi tagja világhírnévre tett szert, s műveiket napjainkban is kapitális értékűnek tekintik. A csoport tagjai szorgalmasan jelentkeztek az *Athenaeum* filozófiai folyóirat első világháború alatti számaiban: Lukács György, Mannheim Károly, Fogarasi Béla, Hauser Arnold, Szilasi Vilmos. Sőt éppen ebben a folyóiratban jelent meg Mannheimnak 1918-ban egy tanulmánya (Az ismeretelmélet szerkezeti elemzése a címe), amelyet valamelyest távoli előmunkálatnak tekinthetünk most ismertető könyvéhez. Erről Vojin Milić, aki a szerb kiadáshoz alapos és terjedelmes, de helyenként fragmentáris bevezető tanulmányt írt, nem tud, illetve csak azt közli, hogy Mannheim 1922-ben Németországban egy ilyen című művel doktorált, ezért pedig úgy tűnik neki, hogy Mannheim korai magyarországi és későbbi németországi tevékenysége között nincs semmi kapcsolat. Valójában Mannheim már első könyvében, az 1918-ban Budapesten kiadott *Lélek és kultúrában* megnevezi azt, amit a fiatal bölcselők iskolája fő feladatának tart: általában a dolgok szerkezetelemzését. Hosszú évek múltán saját tudományáról, a megismerés szociológiájáról azt írta, hogy tulajdonképpen a társadalom aspektusainak szerkezetét vizsgálja, ezért nevezhetnének aspektusok struktúra-vizsgálatának is.

Mannheim *Ideológia és utópia* című, esszéket tartalmazó, nem pedig módszerbe foglalt elméleti fő művét roppant nehéz méltányosan ismertetni, mert ha a részleteiben gondolatdús művet absztrakt, rendszerbeli vázra igyekszünk korlátozni, nemcsak a szerző legnagyobb erőssége, a részletkérdések gondolati gazdagsága veszik el, hanem épp a mű legnagyobb fogyatékosága domborodik ki: az alapvető tézisek nagyon is vitatható volta, sőt

tarthatatlansága; az összefüggések ellentmondásai; vázlatosság ott, ahol a legelmélyültebb argumentálásra volna szükség, s meglepő alaposság a részletkérdéseknél; a kategóriák oktalan fejtetőre állítása. Mindazonáltal a mű ismertetője kénytelen tömören felvázolni a Mannheim-féle *megismerés szociológiájának* — e diszciplína megalapozásán fáradozott szerzőnk — főbb gondolati vázát.

Mannheim szerint a megismerés szociológiája a társadalmi lét és a társadalmi tudat közötti kapcsolatot kutatja. Úgy véli, hogy a tudat nem önálló, hanem mindig kapcsolatban van a léttel. E kapcsolat azonban korántsem determinált, hanem strukturális korelláció mutatkozik a lét és a tudat között. Ennek a természetét sohasem fejtette ki szigorú argumentációval, de konkrét elemzések során rögzítette a vizsgálat fontos állomásait. Szerinte a társadalmi lét nem befolyásolja a természet, hanem csak a társadalom megismerését. A társadalmi tudat, mert a léttel kapcsolatos, univerzálisan ideológiai jellegű; a lét meghatározó jellegéből következik, hogy minden társadalmi réteg sajátos szemszögből látja a világot, megismerése ezért partikuláris. Tehát oktalan azt állítani, hogy bizonyos rétegek megismerése egy-egy konkrét történelmi pillanatban relatíve igaz, másoké meg mindentől hamis, hazug tudatból származik. Ha pedig minden réteg tudata ideológiai jellegű, akkor minden tudat logikai-kategoriális szerkezete is ideológiai, s nem mondhatni, hogy egyik vagy másik eleve igazságot, illetve hazugságot tartalmaz. Így Mannheim a társadalmi lét és tudat összefüggésének vizsgálatakor kiküszöböli az igazság kategóriáját. A tudat mint ideológia általános érvényű, s az igazság kategóriája ezen túl esik: konkrét társadalmi és történelmi termék, újra és újra megalkotják kritériumait. Ő maga — afféle példaként — felvázol öt konkrét tudatformát. Álláspontját egyféle materialisztikus historizmus szabja meg.

Csak amikor egy társadalom vizsgálata során megállapítást nyert meghatározott társadalmi tudatnak konkrét társadalmi rétegek létevel való összefüggése, bukkan fel a kérdés, mi az érteke az egyik vagy a másik tudatnak, s csak ezzel kapcsolatban merül fel az igazság ügye.

Itt aztán Mannheim tőről metszett pragmatistának mutatkozik. Szó szerint azt állítja, hogy az igaz gondolat sem kevesebbet, sem többet nem tartalmaz, mint a valóság, amelyre vonatkozik, de hitelesítését kizárólag a történelemre bizza: az igaz, ami a történelem során a valóság szakadatlan változásával, találékonyságával, valóra vált. Így azonban nemcsak a gondolat, hanem az akarat is valóra válhat, és ez igaz akarat lehet. Tehát egy társadalomban lehetnek rétegek, amelyeknek tudata idejét múlt tevékenységgel kapcsolatos gondolatokat szorgalmaz a meglévő társadalomban, s ez hamis tudat: szűkebb értelemben vett ideológia. (Tehát Mannheim az ideológiát kétféle értelemben használja: totális és partikuláris értelemben.) Ezzel szemben vannak rétegek, amelyeknek tudata, szemmel tartva a társadalom örökös történelmi fejlődését, a jövőre vonatkozó elképzelésük szempontjából igyekeznek transzcendálni a valóságot. Ez is hamis tudat, tudniillik az igazság csak a való világ adekvációja, amelytől mind az előbbi,

az ideológia, mind az utóbbi, az utópia, többet tartalmaz. Az a tudat azonban, amelyet utópikusnak nevez, aktív és kritikus magatartást tanúsít a meglévő társadalommal szemben, de igazi utópiának csak azt tekinti, ami a későbbiek folyamán az utópikus tudat összességéből valóra válik. Ezzel párhuzamosan mindaz, ami az utópikus tudatból nem vált valóra, ideológiai elem, tehát retrográd volt.

Így tehát kiderül, hogy Mannheim az utópiát kiegyenlítette a történelmi előrelátással — a szokásos szóhasználat az utópiát meg nem valósítható gondolatoknak tekinti —, miközben azt állítja, hogy a pontos előrelátás lehetetlen; kiderül, hogy a valóság megismerése és az a gondolat, amely ezt fedi, s ezért igazságnak mondja, semmit sem ér, mert semmi sem következik belőle, viszont a fontos az, ami majd igazság lesz, de a jelen pillanatban még maga is hamis tudat, ergo hazugság; végül pedig kiderül, hogy mindazok a gondolatok, amelyek értékesek ugyan, de a történelem során nem váltak valóra, ugyancsak nem igazak, sőt elvben értéktelenekek is, hiszen a társadalmi élet — Mannheim szerint — az aktivizmus törvényeihez igazodik, s csak az a fontos számára, ami valóra válik.

E durván felvázolt gondolatvilág koordinátái között azonban Mannheim megannyi részletkérdésben finom disztinkciók során a találó, gondolatébresztő eszmék tömegével szolgál, s ezért megérdemli, hogy mind a kutató, mind a laikus polgár, aki ad valamit társadalmi tevékenységére, folyton visszatérjen művéhez. Például roppant érdekes az az elemzés, amelyben kimutatja, hogy a társadalmi élet magva racionális ugyan, de körülötte az irracionális akarat hullámai csapkodnak, s miként alakul közben a társadalmi mozgás. Itt ugyan Mannheim a marxisták szemében voluntaristának bizonyul — mint ahogy a marxistáknak Mannheim tanaival kapcsolatban általában is súlyos és méltányos ellenérvek vannak —, mégis érdekes lehet számukra is az akaratnak ilyen sokoldalú elemzése, hiszen a maguk részéről évtizedek óta túlságosan egyoldalúan szemlélik és vizsgálják azt.

Major Nándor

NÉPSZERŰ KÖZÉPSZERŰSÉG

Autóbusz és iguána, Mai amerikai elbeszélők. Európa Könyvkiadó, Zsebkönyvek, Bp., 1968

Ennek az antológiának a válogatási kritériuma teljesen kifürkészhetetlen, és elő- vagy utószó sem igazítja útba az olvasót. Benne van a legidősebb nemzedékből Henry Miller, Vladimir Nabokov, Christopher Isherwood, Robert Penn Warren meg Edmund Wilson, akik prózaíróként másodrendűek, de még élnek, viszont nincsenek benne az ugyanehhez a nemzedékhez tartozó elsőrangúak, Faulkner, Hemingway, Fitzgerald, Thomas Wolfe, E.

Caldwell meg Saroyan, akár élnek, akár elhaláloztak már. Szerepel benne Tennessee Williams egy elbeszéléssel, de nem szerepel a másik nagy drámaíró, az ugyanolyan idős és szintén még élő Arthur Miller. Benne van Capote, de nincs benne James Baldwin vagy Salinger. Viszont benne van a középnemzedékhez tartozó O'Connor és Schwartz, noha mindkettő elhalálozott már. Egyéb fogódzó híján azt kell hinnünk, hogy a válogatást végző Ottlik Géza a közismert novellisták helyett inkább a magyar olvasók által kevésbé ismertek számára szorított helyet, s közben kimaradt egy-két érdemes szerző, akik ugyancsak kevésbé ismertek. Hasonlóképpen szembeszökő, hogy témagazdagságra törekedett a válogató, a nagyközönség számára vonzó könyvet szándékozott adni, így aztán a novellák jelentős része könnyebb fajsúlyú, de tisztességes írói felkészültséggel alkotott mű. Az irodalmi konfekció tisztos termékei, olyan magasra emelt szabvány szerint, amely kisebb kapacitású irodalmakban nemegyszer — legalább időszerzőként — a csúcsnak jár ki. Tudniillik a szabványelemek receptszerűsége — a hatás kiváltásának időlegessége — rövid idő elteltével kiderül, mint például Rumaker, Gold, Friedman, Grau, Cassil, sőt Capote novellája esetében is. Divatos és szórakoztató írások sorakoznak egyre-másra, a szerzők megállapodnak a világ jelenségeinek felszínén, mint a kitűnő stílusza James Purdy, vagy mint Jack Kerouac, aki ügyes szózuhataggal, nyelvi leleményre épült sodrással igyekszik kibontakozni a semmitmondás szorításából, vagy mint Flannery O'Connor, akinek az írásában — nagy meglepetésünkre — a két háború közötti európai népiesek, populisták hangvétele csendül vissza, némi neorealista színezettel ötvözve, de túlságosan is arra hagyatkozik, hogy különös hőségnek bizarr története és esetlenkedései ragadják meg az olvasót.

És vannak persze a kötetben jó elbeszélések is. Ezek között említhetjük Updike rövid, szabálytalanságával megkapó, szügesztív erejű novelláját; Shirley Jackson valóságot hallucináló, a megállt idő tájait bejáró írását; Malamud elbeszélését, amelynek témaváltoztatásával, sőt már-már konvencionális alapszituációjával és hangvételével is volt alkalmunk találkozni a világirodalomban, mégis van benne művészi erő; Penn Warren elbeszélését, aki jelesebb irodalomtudós, mint szépíró, mégis roppant kifinomult, átszellemült faluképet nyújtott, olyant, amilyent ritkán találni századunk irodalmában, emellett iskolapéldáját nyújtotta annak, hogyan reflektálódik a modern szenzibilitásban a talány, a titokzatosság; Nabokov elbeszélését, amelyben a modernizmusba hajló hagyományos szépróza legjobb ötvözetére lelünk, s művészi élményünket a komoly szóba rejtett finom ironia szakadatlanul fokozza.

A kötet legjobb novellájának, Az iguána éjszakájának egy drámaíró a szerzője: Tennessee Williams. Bár a hősök, a környezet és a cselekmény egyaránt a divatos bizarrság jegyét viselik magukon, a virtuóz kompozíció, a novellában hullámzó indulat, az esendő, emberi groteszktség, az elemi erők közelsége rádöbent az olvasót, hogy annyi fecsegő író között végre akadt egy, aki az emberi sors mélységeiről is felfed valami fontosat. Egy pilla-

natra úgy érzi az olvasó, hogy megértett valamit az életről, olyasmit, amit ugyan képtelen fogalmakkal definiálni, de nincs is rá szüksége, mert a művészi láttatás egy életre szólóan felfedte előtte. Az ilyen pillanatok a művészet győzelmei, ez a művészet dolga és értelme.

Major Nándor

NYULAK ÉS UTCALÁNYOK

John Updike: *Nyúlcipő*. Európa Könyvkiadó, Modern Könyvtár, h. és é. nélkül

Korunk egyik legtehetségesebb amerikai írójának sikerült ropant egyszerű eszközökkel igen fontosat mondania regényében annak a világnak az emberi létkérdéseiről, amelyről szól. A törőlt metszett epikusok nyugodt, ráérős hangján elmondott egy egyszerű történetet — hiába keresünk benne bonyolult több síkú cselekményt! —, amely kezdetben szokványosnak, magától értetődőnek, sőt talán kissé semmitmondónak is látszott, aztán azonban anélkül, hogy fordulatot vett volna, egyenes járatban menthetlenül tragikumba torkollt. Minden hős rokonszenves, mind egyiknek vannak kis, elnézhető hibái, mindegyik a legjobb belátása szerint cselekedett, a benne lappangó jó vezérelte, egyéniségét nézve nem is tehetett másként, mint ahogy tett, mégis mind egyikük sorsa egyazon esemény folytán egy csapásra tragédiába fulladt: egy életforma erkölcsi gyökereiig hatolt le az író, s mutatta meg a felszínen rendjén álló dolgok mélyén a ziláltságot. A felelősségtől, az élet terheitől való menekülésnek a hiábavalósága, kilátástalansága süit át a művön; fuss, Nyúl, menekülj, mondja az író hősének, akit mindenki szeret, mert jó fiatalember, de akiről mégis mindenki tudja, hogy istenverést hoz rá, mert nem tud mást, csak futni, a tragédia bekövetkezése után is, hiszen jó ember és nem bírja el a szörnyűséget: mintha így megőrizhetné a jóságát. Vagy mintha a jóság megóvhatná az embert attól, hogy ne váljék szörnyé. Játszadozhatunk a szavakkal: jó szörnyé válik.

Kissé meglepő s fásasztó is a rengeteg leírás a műben. Ha számba vesszük a leírásokat meg a közvetlenül megjelenített részeket, különös felfedezésre jutunk: a hősök csak szabad idejükben, ún. fogyasztói mivoltukban lépnek az olvasó elé közvetlen megjelenítésben. Kávéházban, golfozás, szeretkezés, otthoni tevékenység közben, kiránduláson, látogatáson, kórházi viziten; mintha elsődleges tevékenységük, munkájuk nem is volna, s mintha emberi problémájuk, sorsuk ügye sem ebből, hanem szabad idejük tevés-vevéséből fakadna. Mintha valóságos „dolguk” a szabad idő tevékenysége volna, s végképp elszakadtak volna egzisztenciális termelő munkájuktól. Tegyük még hozzá: nem gazdagokról, hanem igenis ételtel küszködő szegényekről esik szó a regényben. A főhóst egyetlenegyszer kertészként munkában látjuk, de ott

sem a munka, hanem vén munkaadónójének vonzódása a probléma. Úgy véljük, új idők ügyeinek nyitánya ez egy regényben feltérképezve.

Nyilván közbe van ennek még a fásztó leírások elburjánzásához is: tömény kötőanyag kell a fogyasztás óráinak hígságához. „A pavilon felől régi emlékek szállnak, a falnak pattanó gumilabdák dobbanása, figurák kopogása a táblákon, elfeledett szagok: a keskeny műanyag szalagé, amiből karkötőt és fűtyülő-zsinórt lehetett fonni, azonkívül tornaszerek nyelének ragasztó- és izzadságszagát hozza a szellő, amelyet gyerekhangok moraja csipkéz” — így folyik ez oldalakon át, de nagy kérdés, az érdektelen dolgok aprólékossága nem falja-e fel a pontos fogalmazás és metaforák szépségét. A leírások mint kötőanyag tömények ugyan, de szűrtek, és mincs megragadó erejük. A közvetlen megjelenítés anyaga híg ugyan, de eleven, és ezért belénk vésődik.

Említésre méltó a regénynek egy különös vonatkozása. A szerző, modern regények tanulságain okulva, gyakran hol az egyik, hol a másik hősének tudatvilágából szemlélve mutatja be az eseményeket, s ez több dimenziót szolgáltat a műnek. Csak azt tudjuk meg s úgy, amit és ahogyan ezek a tudatdimenziók, egymást érintve, egymásba beleszelve, elébünk tárnak a cselekményből. Persze érdemes volna arról is szót ejtenünk, hol szeljük s miként fedik egymást ezek a dimenziók, ez azonban messze túlhaladna egy ismertetés keretét. Inkább erre utalunk: Ruth, az egykori utcalány az egyetlen jelentős hős, akinek tudatvilágából a szerző sohasem vetíti elénk az életet. Közvetlen megjelenítés révén egyike azoknak, akik legélénkebben élnek bennünk, s jól látjuk érzés- és gondolatvilágát is, noha soha egyetlen szót sem ejt róla. De épp e távolságtartás miatt valamennyi hős közül ő marad legtalányosabb előttünk, s midőn végül ő szegezi szembe a hőssel a választás elkerülhetetlenségét, ő fedi fel az erkölcsi dilemmák mélységét, megértjük az író eljárásának mondanivalóbeli okát: Ruth úgy szólalhat meg, akit elementárisan sújt ugyan a tragédia, de akármilyen történjék is, csak félig-meddig van benne a dologban, hiszen egész világa kívülesik a leírt és bemutatott világon. Arra, az ő világa felé, talán kiút is van, ha már a dilemmák ilyen élesen felbukkannak benne. Nála talán példát is láthatunk arra, hogyan szakíthatni a „jó szörny” világával, s hogy a teher- és felelősségvállalás erőt, egyensúlyt, értelmet és távlatot nyújt. De Nyúl, a főhős, más irányban fut, s maga sem tudja, merre. Nyilván azért, mert nyúl.

Major Nándor

EGY FORDÍTÓ TALÁLKOZÁSAI

Rónay György: *Fordítás közben*. Tanulmányok. Magvető, Budapest, 1968

A XVI. századtól a XX. század közepéig kalauzol bennünket kötetében Rónay György; úgy is mondhatnánk azonban, hogy mi kísérjük el irodalmi utazására őt. Korrói korra, írótól íróig halad, s a megállókat maga választja ki, ízlése, szeszélye — vagy a szükségletek, az adott helyzet szerint. Ő mutatja az utat — lássuk, hova jutunk.

A XVI. századtól a huszadikig, Du Bellay kardinálistól és költőtől Heinrich Böllig, a mai német irodalom kiemelkedő alakjáig, a német lelkiismeret egyik ébresztőjéig. S közben találkozunk Malherbe-bel, a XVII. századbeli francia költővel, a XVIII. században a klasszicista Chénier-nél állunk meg, s Goethénél időzünk, a múlt század írói nagyságai közül Stendhal, Balzac és Hugo érdeklők Rónayt, míg a XX. században Kafka, Cocteau, Eluard, Thornton Wilder és mások vonják magukra figyelmét. Az ő találkozásai — a mi találkozásaink, mert minden egyes író valóban oly közel hoz az olvasóhoz, hogy az már-már a személyes találkozással is felér. Írásaimak ez a tulajdonsága kihat módszerére, céljaira is. Minél többet akar elmondani s minél hatásosabban; nem végez esztétikai, világnézeti vagy filozófiai elemzést — abban a szerencsés helyzetben van, hogy tárgyára vonatkozóan igen sok kritikai, irodalomtörténeti adatra és eredményre támaszkodhat —, hanem elsősorban az életrajzi bemutatást és a művek (főleg) tartalmi-tematikai ismertetését választja. Mind a két módszert igen kimerítően használja fel, s ha végigkíséri egy író életét, nemcsak érdekesen adja elő, amit tud róla, hanem igen közelről és részletekbe menően világítja meg alakját, annyira, hogy az az érzésünk: olyan nincs, amit ne tudna róla. Ha pedig művekről beszél, ebben nemcsak az alkotások sokoldalú ismerete nyilatkozik meg, hanem a mély, igazi megértés is; megbizonyosodunk, hogy Rónay, a fordító, olvasó és író behatolt a művek titkaiba, úgy szólván nincs is előtte titok az irodalomban, még azt is érti, aminek az értelme épp a homályban, a rejtélyességben van.

Rónay György minden jel szerint a lefordított művek szerzőivel igazán mélyreható ismeretséget kötött — ha kellett, évszázadok távolságát is áthidalva. Ebben a könyvében a fordító munkának azt a másik, általában láthatatlan, ezért az avatatlanoknak ismeretlen oldalát tárta fel, azt az elkerülhetetlen többletmunkát, mely a fordítással jár: az író és művének teljes megismerését — akárcsak egyetlen lefordítandó vers vagy novella kedvéért. Ha ezt a megállapítást tovább boncolnánk, s folytatnánk a gondolatmenetet, a műfordítás pszichológiájához, a fordítói munka módszertanához jutnánk el, s ezzel túllépnénk írásunk kereteit. Pedig arról van szó, hogy Rónay Györgynek e kötetbe foglalt írásai — s azt, hogyan születtek, sajnos csak a könyv tisztavirág-életű borítólapjának szövegéből tudjuk meg, pedig de jól jött volna ezekhez az elő- vagy utószónak is beillő elmefuttatásokhoz is egy elő- vagy utószó: a szerző tollából, írásainak céljáról, létrejöttük kö-

rülményeiről — a fordító kutatásainak, a fordításhoz való készülődsének az eredménye. S ha ezeket a rövidre fogott tanulmányokat felmérjük, egy hatalmas ismeretanyag körvonalai bontakoznak ki előttünk. Ez a fordítói munkának az a föltétele, amely nélkül jó, hiteles és művészi fordítás nem lehetséges, amely azonban közvetlenül sehol ki nem mutatható — csak ilyen műhelyforgácsok megjelenése esetén.

Műhelyforgács, de részlettanulmányok szintézise is egy-egy Rónay-írás. Tegyük mindjárt hozzá: a fordító itt nem mutatkozik meg. S ha vannak hiányosságaik ezeknek az írásoknak, akkor elsősorban abban látom őket, hogy a fordító nincs jelen. A fordító sajátos problémái hiányoznak. Lehet persze, hogy ezekből egy külön kötet kerekedhet — s illenék is —, egy összefoglaló írás azonban — vagy egy-egy fejezet a tanulmányokban — okvetlenül teljesebbé tette volna a kötetet, de azt az egyébként eleven, szemléletes képet is, melyet Rónay György rajzolt ismerőseiről — barátairól, ha szabad ezt a kifejezést használnom —, akikkel több évszázados irodalmi utazása során teremtett meghitt kapcsolatot.

(TL)

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968 bak hava)

Az ötvenéves irodalom

Az, amit mi jugoszláviai magyar irodalomnak nevezünk — akár-mennyire vitatható is ez az elnevezés, mégiscsak szerencsésebb, mint az, hogy vajdasági magyar irodalom, mert az túlságosan tájhoz köti az alkotókat és alkotásokat —, egy történelmi változás eredménye. Másképp — az adott helyzetben — nem is lehetett volna. 1918 végén a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság megalakulásával keletkeztek azok a körülmények, melyek között az itt született magyar írókat nem szíppantotta fel többé Budapest (mint ahogy azóta is szinte minden jelentősebb magyar író — ha vidéki származású — pestivé lesz, s a magyar irodalom már-már azonosul a budapesti irodalommal), ami pedig ennél is fontosabb — és mint jelenség érdekes —, hogy az itt élő magyar írók sajátos, önálló irodalmi élet kialakulását tartották szükségesnek, s ki is alakították, megindult a könyvkiadás, folyóiratok jelentek meg, végül pedig ez az irodalom, amely bizonyos tulajdonságainál fogva autark ugyan, de mindenféle kapcsolatot, összeköttetést meg kíván tartani a magyar irodalommal (s persze a jugoszlávval is), olyan újratermelésre, sőt növekedésre képes, amilyenre kevés példa van egy ilyen kis létszámú népcsoport esetében. Feltételezem, hogy épp a különleges körülmények teszik lehetővé, szükségszerűvé a szakadatlan erősödést, a szinte versenyszerű alkotómunkát, a teljes erőbevetést, az irodalomnak azt a szeretetét, azt a rajongást, mely leginkább fiataljainkban fogan és él, s ez biztosítja irodalmunk fennállását, sőt annál is többet.

Öt évtized múlt el, s ki győzné most már felsorolni azokat, akik itt tettek valamit, akik jelentettek valamit, és megmaradtak, akik ma nevek ebben az irodalomban, s remélhetőleg azok is maradnak. Az az érzésem, hogy — más irodalmakkal ellentétben — nálunk többen voltak és vannak, akik nem is annyira műveikkel, mint tetteikkel, munkájukkal, önfeláldozásukkal, lelkesedésükkel írták be nevüket irodalmunk aranykönyvébe. Ez nem is csoda, lévén szó kevés olvasójú irodalomról, arról, hogy a műveknek, a munkának nálunk ritkán volt nagy, érdemleges visszhangja, s hogy az alkotások sokszor süket fülekre találtak, közönybe ütköztek, pusztába kiáltó szó maradtak. Azt mondták: kisebbségi írórsors. Pedig arról van szó csupán, hogy gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális és egyéb okokból kifolyólag nem is lehetett más a helyzet, s a kisebbségi sors csak az előbb említett okok kiegészítője volt, semmi esetre sem döntő tényező. Mégis megszületett, élt, él, van, és mind maradandóbb eredményeket ér el ez az irodalom. S biztos az is, hogy más körülmények között, más közegben nem lehetne ilyen, sem ilyen gazdag, sem ilyen változatos, nem vol-

nának ilyen lehetőségei, ilyen távlatai. Az elmúlt ötven év elégszer és kellő mértékben bebizonyította ezt. És bebizonyította azt is, hogy e mellett a függetlenség, önállóság mellett a kettős irodalmi (mondjuk) rokonság — a magyar irodalmi hagyományok, a magyar nyelv, a magyar stílus tulajdonságai, valamint a jugoszláv népek irodalmának sokrétűsége, szélessége, az állandó termékeny kapcsolat a rendkívül átfogó jugoszláv irodalmi élettel — különleges, kivételes helyzetbe hozta irodalmunkat: a kettős befolyás, a kettős kapcsolat erősíti, gazdagítja irodalmunkat, lehetővé teszi fokozott ütemű továbbfejlődését. S az ötven év, melyre most s az elkövetkező hetekben, hónapokban visszatekintünk, épp ennek a különös helyzetnek a jegyében áll.

Most már csak az előttünk levő idővel kellene tulajdonképpen törődnünk, azzal, ami vár ránk, s amit várnak tőlünk. Mert habár az előbb visszhangtalanságról beszéltem, egy kis helyesbítéssel azt kell mondanom, hogy ez relatív, s ez az állapot szinte naponta javul. Örvendetesen elterjedt hírünk a nagyvilágban is, határainkon túl, mindenütt, ahol a magyar szó él, a nagy, kompakt közösségben és a szórványokban is, hirdetve irodalmunk önállóságát, kapcsolatát a magyar és a jugoszláv irodalmakkal, s fokozva az érdeklődést, rokonszenvet, vonzódást írónk és alkotásaik iránt.

Amikor tehát azt kutatjuk, mikor indult el a maga útján irodalmunk, azt is mind világosabban kellene látnunk, hova vezet ez az út, mi a célunk, mit akarunk, mire vagyunk képesek, mit várnak tőlünk. S nem lesz kis eredmény, ha a várakozásoknak eleget teszünk, ha bekapcsolódunk az egyetemes irodalom vérkeringésébe.

„... nem lehet immár nem oda figyelniük”

Az utóbbi időben több magyarországi lap és folyóirat foglalkozott a jugoszláviai magyar írók műveivel. Ez a visszhang mindenképpen javára válik irodalmunknak, s reméljük, hogy a jövőben még több és még alaposabb írást találunk a pesti és vidéki magyar folyóiratokban írónk alkotásairól.

A közelmúltban megjelent ismertetések, kritikák alatt néhányszor Varga Imre nevét olvastuk. Legutóbb az Alföld című debreceni folyóiratban foglalkozott Burány Nándor Összeroppanás és Varga Zoltán Városzoba című könyvével.

Burány könyvéről többek között ezt írja Varga Imre: „Burány kisregénye szerencsés prózairói indulás. Első tekintetre úgy tűnik: eredményesen levezgázott a modern asszociációs regényforma kezelésének ismereteiből... A regény erejét elsősorban tárgya hitelében, őszinteségében látom, hogy ti. Burány Nándor a Duna táji történelem elmúlt három évtizedének társadalmi-nemzeti-mozgalmi problematikáját életesen és igaz voltából fakadó érdekességgel tudta a lélektani regény divatos kaotikumában is ábrázolni... Burány regényében azokat a szakaszokat érzi a legmaradandóbbnak az olvasó, melyekben történelmi felelősségérzettel, az emberiség etikai normái alapján állva ábrázolja, mutatja be jól elbeszélő, népnyelven szóló epikusként a huszadik századi Duna táji, magyarul beszélő emberek kínzó antinómiáit...”

Varga Zoltán könyvéről ezt olvassuk az Alföld kritikájában: „A 'Városzoba', ha nem is egyszínvonalú, de egyvilágú, egy töről fakadó elbeszéléseket gyűjt össze... (...) a XX. század második felének emberét alapjában foglalkoztató kérdéseket boncol, tár a fényre Varga Zoltán új kötete. A szorongatottság, az emberiség jövőjéért érzett tehetetlen aggodalom, a kisember kiszolgáltatottsága a nagy erőknél, az erköl-

csösbe vetett hit tragikuma oly kérdések, melyek ha nem is teszik Varga Zoltán novellisztikáját tömegolvasmánnyá, de mindazoknak, akikben él érdeklődés önmaguk, világuk alapvető kérdéseinek felelősségteli s rangos irodalmi ábrázolású megismerésére, azok vegyék kézbe Varga írásait.”

„A vajdasági mai magyar próza e két friss műve is annak bizonyossága — vonja le a végkövetkeztetést Varga Imre —, hogy a szomszédos szocialista országok magyar irodalmi mostanában már egyre többször felmutathatják azokat a... prózai alkotásokat, amelyekre nem lehet immár nem oda figyelünk.”

Ha az Alföld kritikusanak figyelmeztetése eléri célját, bizonyára még több olyan műre akad a kritika, melyet hasonló elismeréssel fogadhat.

Letésem a lantot...

Kilenc könyve jelent meg eddig Andjelko Vuletićnak, főleg versekötetek, de két regénye is van, a *Drvo s Paklenih vrata* (melyet egyaránt értek támadások és illettek dicséretetek, s melynek alapján most film készül) és a *Deveto čudo na istoku*. Nemrég jelent meg *Kraljica puteva* címmel prózaverseinek kötete, s a zágrábi *Vjesnik* munkatársának adott nyilatkozatából tudtuk meg, hogy egy regény kéziratát adta át egy kiadónak.

Ezt a regényt sokáig hordozta magában Vuletić. Több mint húsz évig. Művét — melynek befejezését a csehszlovákiai események sietteték — megtisztulásnak tekinti a szerző. Egy család drámáját és tragédiáját mondja el benne. Terjedelme majd ezer gépelt oldal.

Vuletić nyilatkozatából megtudjuk azt is, hogy ez a regény az utolsó műve.

— Amit mondtam, mondtam. Amit leírtam, leírtam. Az irodalommal pedig végeztem — jelentette ki Vuletić. — Az írás nem foglalkozás, nem állás, nem szinekúra, hanem színpad. Tudni kell elmenni. Kilenc könyvem van, s másoknak kell megítélniük: hol követtem el a végzetes hibát, és melyik a pótolhatatlan veszteség: az-e, hogy jöttem, vagy hogy elmentem — fejezte be nyilatkozatát a harmincöt éves író.

Ha műveit tekintjük, távozása csak veszteség. Hogy az ő kifejezésével éljünk: végzetes hiba. De — újra csak műveiből ítélve — Vuletićet úgy megmérgezte az irodalom, amely — különösen neki — valóban nem állás és nem szinekúra, hogy aligha szabadulhat tőle. Legfeljebb egy kis lélegzetvételhez jut. A visszatérés elkerülhetetlen. Mint a végzet.

Dráma egy jelenetben

Szín: Egy újvidéki elemi iskola.

Idő: 1968 őszén.

Személyek:

Gyerekek, Újságíró, Szülők

GYEREK: Átiratkoztam egy másik iskolába, de nem vittem magammal az igazolást. Már olyan régóta állok itt, fázom.

ÚJSÁGÍRÓ: Tudsz magyarul?

GYEREK: Nem szeretek magyarul beszélni. Magyarok vagyunk (*válat von*), de én nem szeretem a magyar nyelvet. (*Hátat fordít. Látszik rajta, hogy ez a téma nincs ínyére.*)

(A másolat hitelül l.: Dolgozók, 1968. december 6.)

A kör bezárul

Egy évvel ezelőtt kezdtem el az állatkör jegyeivel keltezett írásaimat, afféle egészen szubjektív jegyzeteket, persze nem naplót, inkább megfigyeléseim, élményeim, véleményem rögzítését. Úgy éreztem akkor, hogy reflexióim másokat is érdekelhetnek, a Híd szerkesztősége pedig a lehető legtéljesebb szabadságot biztosította számomra.

A hozzám érkező hírekből, megjegyzésekből, üzenetekből arra bátorítottam következtetni, hogy néhány írásom érdeklődést keltett — helyeslést vagy ellentmondást —, legalábbis nem maradt visszhangtalan. Tehát szándékom, hogy csupán közöljem véleményemet, ez a szubjektív cél objektív tényvé változott. Ez pedig azt jelenti, hogy több lett annál, aminek szántam. Beigazolódott, hogy a leírt szó, bármennyire titokzatos, önmagába zárt vagy homályos, megnyílhat, felfedheti rejtelmeit az olvasó előtt; hát még az olyan írások, melyek egyáltalán nem készültek költői igénnyel; ha aiszóposzi nyelven íródtak, akkor ez inkább a kuriózum kedvéért történt, semmint konspiratív okokból. Semmilyen nyilvánosságra hozott írás nem lehet magánjellegű. Mindenkihez szól, mindenkihez megtalálja az utat. Ez pedig lényegesen megváltoztatja a helyzetet.

Ezek a jegyzetek tehát közüggvé váltak, hatottak, s talán nemegyszer úgy és olyan irányban, ahogy szerzőjük sohasem és semmiképpen sem kívánta. Igen, a leírt szó terhes ezzel a veszéllyel.

Nem állhat mindig ugyanaz a név ezek alatt a jegyzetek alatt. Mások másképp látják a valóságot, a történéseket, változásokat, s az olvasónak joga van más véleményt is hallani.

Így tehát kétszeresen bezárul a kör: a hónapoké és egy szerzőé. Új esztendő következik, új emberek lépnek, lépjenek porondra, akik az eseményeket és jelenségeket másképp látják, másképp értékelik. Legyen övék ezentúl a szó.

A Híd szerkesztőségének a vendégszeretetet, a szinte korlátlan lehetőségeket — amilyen vendégszeretetet és lehetőségeket egy folyóirat munkatársa csak kívánhat és elképzélhet —, az olvasóknak a türelmet, barátoknak a biztatást köszöni

Tomán László

HID IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1969. JANUÁR — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I KIRENDELTSÉGÉNEL A 647-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLARA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVET. — ELŐFIZETÉSI DIJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

A
FRANCIA
SZÜRREALISTA
LÍRA
CSÚCSAI

fordította
és összeállította
tamkó
sirató károly

breton
aragon
eluard
tzara
péret
lautréamont
queneau
picasso
bryen
michaux
picabia
arp
desnos
prévert

Hitte volna valaki, hogy a szürrealista líra, amelynek első kísérletei apró kis füzetekben jelentek meg, a szerzők költségén, ilyen óriási hatást fog gyakorolni a világirodalomra.

S ez a hatás még most is tart. Sőt egyes országokban éppen most kezdődik.

Mezei Árpád

a „Peinture Surréaliste” társszerzője

A világirodalomnak ez a — talán még mindig legartisztikusabban — modern része a magyar közönség, sőt íróink nagy része előtt is meglehetősen ismeretlen; noha a sokszor szóba kerülő „irodalmi áttörés”-hez és irodalmunk felfrissítéséhez ismeretét előnyösnek érzem.

E kis gyűjtemény összeállításával és tolmácsolásával ezt a hiányt szeretne volna pótolni

a Fordító.

André Breton:

MÁR KISZEDTÉK

A levél amelyet várok titkon közeleg felém
A bélyeg borítékját mindkét oldalt fedi
Rajta az Állatöv pecsétje
Fogai közt nevem alig olvasható
Mikor megérkezik a nap kiég egyszerre
A Blanche tér tele lesz romokkal
S a bátorságom úgy villog közöttük
Akár egy mókus-forgó
Egy szakítással felnyitom és olvasom
Micsoda csődület verődik erre össze
De olvasom tovább
Sosem hallott szavak viritanak belőle
Égő szalma-szirmuk világol majd az azbeszt kalitkában
Amely egy találósmese-fán függ
A levél amelyet várok olyan színű mint a ködbehunytt vitorlások
Am hírei tündöklő harmatcseppek
Fellelem bennük mindazt mit életemben elvesztettem
A fényeket amelyek ringatták valófeletti tárgyaim világát
Az alakváltó állatok sorát amelyek belényugtattak az elmúlásba
A kavicsokat amiket tán azért szórtam el
Hogy magam elől is eltüntessem önmagam nyomát
A levél amelyet várok picike lesz nagyon
Hogy a mérgek molekulái közt eltalálhasson hozzám.

Aragon:

KÖVEK

Napfénykövek éjfélkövek
Kutakba hullajtott kövek
Tengerkövek és sírkövek
Kövek miket emlék követ
Szívtelen gyilkoló kövek
Szobrok vakszemü kövei
Ti várkövek ti vérkövek
Áldozati oltárkövek
Szívek üzenet-kövei
Feketülő bálványkövek
Templomkövek színházkövek
Meszgyekövek tűzhelykövek
Házfalak néma kövei
Ősember-múlt nyomkövei
Kútkávák mohos kövei
Szanaszét millió kövek
Térdeplő-kövek ékkövek
Csak tőlünk tőlünk féljetek.

Paul Eluard:

EGY PILLANAT TÜKRE

Szétfoszlatja a napot
A látszat-porát mindenről lemossa
A mássá-síklás ösztönét minden élőbből koltja
Kemény, akár a kő
A meg nem munkált kő
A mozdulat és látás szirtje
És olyanokat villan, hogy az össz fegyverek
 össz álruhák széjjel mállanak tőle
Hogy a kéz undort kap még attól is, hogy
 kéz formában éljen
Hogy amit megértettek, az nincs többé
A madár összekáprázódik a széllel
Az ég létével
Az ember valóságával.

Tristan Tzara:

HARMADIK HOMÁLYOM PANASZ-DALA

Nálunk lángra lobbannak a faliórák virágai s tollpihék bolyhozzák a fényt
kén-messzi reggel a tehenek nyaldossák a só-liliomokat

fiam

fiam

hogy híz bennünket a világ színe
mely kékebb mint a metró és a csillagászat

soványak maradtunk

és szánk sincs

lábaink merevek és egymásba lépnek

arcunk szabálytalan akár a csillag-képek

erőtlen kristály-fok hunyó tűz bazilika

az örült: a zeg-zugok roppannak

telefon

elkapni a kötélzetet nekilendülni

ív

felkészni

csillagirány

emlékezet

észak felé kettős gyümölcsével

akár a nyers hús

éhség tűz vér

Benjamin Péret:

KARONFOGVA

A nőnek pompás nagy bumeráng-szeme lesz
s úgy vágja majd a búzát, mint egy revolvergolyótól csillagos tejüveg ablaktábla
A férfinek is lesz majd arra
lenn
az elröpülő-matrac-vén lépcsőház legalsó lépcsőjén
egy apró patkánya
amelynek farka
eszébe juttatja az első arra járónak régi foglalkozását
a karmesterséget
amelyet elfelejtett
a kalapja miatt, mely Anglia térképe, hol Skóciát tintafolt könnyedén belepte
s már senki sem tudná megmondani
hogyan kék, vörös vagy zöld
vagy nem hajzsír-e mely körülengi és kialakítja ezt a kis északi fényt
mely lapos és vérszegény, akár egy keksz
vagy egy kopasz számár, melynek még van annyi ereje, hogy irtózatot üvöltösn
látva
hogyan egy srófhúzó himbálódzik gondtalanul a feje fölött
és oly szájat tátson
olyan nagyot és zöldet
mint egy romokban heverő templom
ahonnan lázasan menekül néhány lesántult akrobata
egy szárnyaival bankházként verdeső pulyka
és több ezernyi szótár, melyek úgy hasonlítanak az öreg ruhákhoz
a nagyon is öreg ruhákhoz
az egész kivételes öregségű ruhákhoz
a csillagok begyömöszölésétől szétnyírt zsebüekhez
olyan tág gomblyukkal, hogy bátran beletúrheted magad
olyan gallérral, mint egy trágyadombra tűzött francia zászló
a nagy öreg ruhákhoz
a majonéz könnyeket síró kocsikenőcs foltosokhoz
a nagyon-nagyon is öreg ruhákhoz.

Benjamin Péret:

EZERSZER IS

A Gázgyár aranyló romjai közt
egy tábla csokoládét fogsz találni
amely menekülni kezd közeledtedre
de még ha oly gyorsan gurulsz is, mint egy tubus aszpirin
akkor is messzire maradsz a csokoládé mögött
mely lázzal veri ki a tájat
akár egy lyukas cipő
melyre a rendőr rádobta köpenyét
hogy ne botránkoztassa meg az utca népét meztelensége látványával
És a vonat
megállás nélkül rohan majd el egy kis állomás előtt
mert nem is éhes nem is szomjas
mert szakad az eső és otthon felejtette esernyőjét
mert a tehenek még nem tértek haza
mert az út bizonytalan és ő nem szeret találkozni
éjszaka egyedül a dáridózó duhajokkal
a lopakodó tolvajokkal vagy a biciklis őrszemekkel
De ha a pacsirták sorba állának a konyhaajtók előtt
hogy megsütsessék magukat
vagy ha a víz nem keresztelné többé a bort
vagy ha nekem öt frankom lenne
— lenne valami új a nap alatt.
Lenne keringő kenyér, mely elsodorná a csendőr-kaszárnyákat
lennének szakáll-faiskolák ahol a verebek óvodákat nyitnának
a selyemhernyók részére
két összekulcsolt tenyerem odvában
lenne egy kis fagy-lampion
aranyfényűbb mint egy rántotta
és oly könnyű, hogy cipóm talpa felrepülne tőle
olyképp
hogy a tenger mélye telefonfülkévé alakulna
ahonnan soha senki semmiféle kapcsolást sem kapna.

MALDOROR ÉNEKEI III. 4.

Egy tavaszi napon történt. A madarak vígan trillázták zengő himnuszaikat, és az emberek ezerféle munkával mártóztak meg a fáradtság szentségében. Minden hivatása teljesítésén dolgozott: a fák, a bolygók, a cápák. Minden, kivéve a Teremtőt. Ő elnyúlva feküdt az útszélien, sárosan. Alsó ajka úgy fittyedt le, mint egy elszenderült telefonkábel. Arca piszkos, hajának szőke hullámain megülte a szitáló por. Önkívületbe dermedten többször próbált már felemelkedni, de teste mindannyiszor visszahanyatlott a kavicsokra. Úgy hevert ott, kinyúlva; gyöngye volt, mint egy földi féreg, és érzéketlen, akár a faháncs. Kiöklendezett borhullámai előntötték a barázdákat, amelyeket két vállának görcsös rángatózásával vájt. Az állapotofájú elbutultság védőszárnyaival takarta be, és szerelmesen tekingetett rá. Ellazult izmú lábszárai mint két letört árboc sepregették a földet. Orrából szivárgott a vér, elestében egy oszlopnak zuhant... Részeg volt nagyon! Rettenetesen! Részeg, mint a poloska, amely egy éjszaka három akó vért szívattyúzott be. A visszhangot oly trágár kurjantásokkal bélelte be, hogy el se merem ismételni őket; ha a legfőbbbrangú részeg nem tisztelte már önmagát, embertársaimat én tisztellem. Hát hitte volna valaki, hogy a Teremtő... ennyire bekáfol?! Szánják ajakát, amelyet beszennyezett féktelen dorbézolása. Arra haladt a sündisznó, oldalába szúrta tüskéit, és így szólt: „Nesze neked! A nap már delelőre hágott, hát miért nem dolgozol, te rusnya!? Mit élősködsz a mások bőrén? Na várj csak! Majd meglátod, mit kapsz, ha szólok a horgas orrú kakadunak!” Arra repült a farkály és a bagoly, csőrüket tövig vágták a hasába, és így szóltak: „Nesze neked! Mit keresel a földön? Azért jöttél talán, hogy e gyászos komédiát eljátszd az állatoknak? De sem a vakond, sem a kazuár, sem a flamingó nem fogja követni példádat, arra én esküszöm!” Arra jött a szamár, jól halántékon rúgta, és így szólt: „Nesze neked! Mit vétettem én ellened, hogy két ily hosszú füllel bosszultál meg? Mindenki megvet érte, még a tücsök is!” Arra ugrált a varangy, leköpte homlokát, és így szólt: „Nesze neked! Ha nem dülleszted így ki a szemem, talán szemérmesen békafű-, nefelejcs- és kamillaesővel borítom be szépséges tagjaid, hogy ily siralmas állapotban senki meg ne lásson”. Arra jött az oroszlán, meghajtotta királyi fejét, és így szólt: „Én bizony most is tisztellem, pedig a ründöklése mintha megszűnt volna. De ti, többiek, kik most a nagyot játszottátok, ti hitványak vagytok, mert akkor bántjátok, amikor alszik; ti vajon el tudnátok-e viselni — hasonló helyzetben — a szitkokat, amelyeket oly bőségesen szórtatok felé?” Arra jött az ember,

megállt fel sem ismert Teremtője előtt, s a lapostetű és a vipera tapsai közt három napon át galádította fenséges orcáját! Jaj az embernek e gyalázatért; mert nem kímélte az ellenfelet, mikor az védelemre képtelen, sőt majdnem élettelen állapotban hevert a sár-, a vér- és bor-iszapban. Ekkor a felséges Úristen, kit végül is felébresztettek e kicsinyes mocskolódások, feltápászzkodott, úgy, ahogy tudott; szédelegve ült egy kőre le, két karja úgy csüngött, mint a tüdővészések heréje; üveges, bágyadt pillantást vetett e széles nagyvilágra, mely véges-végtig az övé volt. Oh emberek, de vásott kölykök vagytok; ám könyörgöm, kíméljük ezt a nagy lényt, ki még ki sem aludhatta az undorító borgőzt, s annyi ereje sincs, hogy két lábon maradjon, teljes súlyával visszahull a kőre, amelyre mint egy vándor, úgy rogyik le. Figyeljétek csak azt a koldust, ki most jön arra éppen; látva, hogy a dervis éhezően feléje nyújtja karját és anélkül, hogy sejténé, kinek ad alamizsnát... egy darab száraz kenyeret nyomott az irgalmasságért könyörgő kézbe. A Teremtő hálaát neki egy fejbólintással fejezte ki. Ó, ti nem is sejtitek, hogy mily nehézzé vált a Nagymindenség gyeplőjét állandóan két kézben tartani. Az ember fejét néha előnti a vér, mikor például azon dolgozik, hogy a semmiből egy csillagot teremtsen az új alkatú lények tömegével. Az ész, amely gyakorta túlfeszül, ellankad olykor, és belézuhanhat, az életben akár ha egyszer is, egy ily önfeledtető kábulatba, amelynek most tanúi voltatok.

Raymond Queneau:

Egy 100 ezer milliárd metszet a

KÖB SZONETTBŐL

Öt óra múlt a grófnő útnak indult
talán fiú lesz ám lehet hogy ikrek
meredt figyelt s arcán ahogy a kín dúlt
Ki dűl ma már be kósza vak híreknek

Egy forró perc s a múlt szívemre simult
a nép ujjong a lüktető rímeknek
a vita folyt ő homlokejtve busult
s ekkor behoztak három zsák brikettet

Friss szellem fújdogál a csizmaszár fölött
egy nyelv amellyel perselyed tömöd
gané-csigák csorgó levélben állnál

Kelet száz új boldogság szirmot bontogat
percc üdítsd a szimpozionokat
ám van-e jobb a sült véres hurkánál

„Cent mille milliards de poèmes”
(Paris, Gallimard. 38 pages, 25 NF.)

© 1964 by Raymond Queneau

(140 verssor, mindegyik papírszeletre nyomtatva s az egymás után következő sorok
retszés szerint olvashatók az olvasó által összeállított szonettekkel. Lásd részletesebben:
Dimenzionista Album.)

Picasso:

HÁRMAN A SZERELEMRŐL

(A szerző 1944-ben írt abszurd drámájából)

NAGYLÁBUJJ: (TORTÁCSKÁHOZ)

Szép vagy. A lábad hegedű-futam. Köldököd finoman csavart. Karcsúság! Melled pazar pajzs. Szád virágok fészke. Szemöldököd íve észbontó. Csípőd plüssdívány. Hasad díszpáholy a nimes-i arénában bikaviadal idején. Feneked egy tányér vajas-zöldbab. Hónaljad cápauszonyleves. És a te fecske-fészked — csupa tűz, akár egy valódi forró fecskefészkeleves.

Cicám-micám-tigrisem-tubicám beléd örülsz.

SOVÁNY SZORONGÁS: (amint NAGYLÁBUJJAT nézi)

De gyönyörű is... akár egy égi-test. Aquarell színekkel gyöngyházra festett álom. Fürtjei olyanok, mint az Alhambra-palota egymásba ölelő arabeszkjei. Bőrének hamva ezüstös, mint annak a csengőnek a hangja, mely szerelmet álmódó fülembé az alkony táncát muzsikálja. Testében százezer opál villanykörte ragyog. Nadrágját Arábia csodálatos illatvilága feszíti. Két keze áttetsző őszibarack és mandulafagyalt. Szeme osztrigái nézése zengő függőkertjei rejtik. A majonéz-aura, amely homlokát övezi, olyan lágy fényt dob mellére, hogy a madárdal, amely ilyenkor megszólal, úgy öleli körül, mint a polipot a halász varsája, mely vérem áramában pompás alakját ringatja.

TORTÁCSKA:

Hát tudjátok... — találkoztam a szerelemmel. Térdén horzsolta a bőr. Ajtóról ajtóra járva koldul. Nincs egy árva garasa sem. Mint kalauz szeretne elhelyezkedni valamelyik külvárosi autóbuszjáraton. Ez bizony szomorú! De próbálj tenni róla... Megfordul, és belédvágja a kést. Nagylábujjnak fáj rám a foga. Hát lépre jött! Látjátok: a napon felejtettem magam, most csupa hólyag vagyok. Ó a szerelem! A szerelem! Itt egy ötfrankos, váltásatok fel nekem dolárra, s az aprópénz mini-morzsait tartásatok meg. És a viszontlátásra Nagy-Sohanapján! Boldog ünnepeket! Jócaját! Béuéká! Sziatok! Csau!

(Felhúzza szoknyáját, fenekét rájuk veti, és kacagva, egy lendülettel, az üvegtáblákon át kiugrik az ablakon.)

Camille Bryen:

TAVASZ

(automatikus szöveg)

valóban hová árnyékozzalak és hogy izmosítsalak nagyá
pelyhek tavasza édességtől benuult kezeidben
véredek vidáman csattognak virág foszlányok folyékony orrlyukaid urnáim
és tekintélyem
beágyazva ezek a te fegyvereid a te taknyaid sírni a holdtól
a levetkező sziklapartok a menetelés fénye az előírt felejtés lázas injekcióid
és a zavart szem
zengjetelek viharok hogy annál reszketőbb sarkán ragadhassam acélján a
rohamozó katedrálist
agyvelő és kutak borzas sorompója
messze szakadsz majd tőlem száj és vasélú izomfésűid nem tudnak engem
nyúlós ragadós kis darabokká csökkenteni
lámpáid szövetei ropognak és égik ezeket a kartonokat
hamis és gyermekes csapóajtók
élj boldogul szobor beléd nem értett nemi szerveid sárgán sugárzanak és
élettartalmukkal átfúrják a hús szempilláit
állok félénk kezek takarnak körmök és álmok érintenek a zavaros víz fodrai
a táj vérben és felhőben változik
fák mozdulnak a nedvesség felé és homokpartok nedves kesztyűi égő csipkebok-
rok kinyúló nyelvei érintésemre eltűnő vizionált emlékek
behunyni ezt a két szemet örökre összecsucodó ablaktáblák rájuk kapcsolt
függőlegesbe fordul vízszintesével egy szűz és halott tekintet
felismerem a megejtő bőrt és rettenetes faháromszögét mámoros közvetítő ablak
kiszáradt utak fekete csomópontja mozdulatlan csapdám földtől és támasztól
tátongó úr
és keresztül-kasul a zokogó megérkezés a menekülés szarvain.

Henri Michaux:

TAHAVI

Tahavi megy az űr felé. Tahavi gyűlöli az űrt. Tahavi rettenete
maga az űr. De az űr eljött Tahavihoz.

Az Óriás Vitorlát azt nem lökte vissza. Nem tudta visszalökni
az Óriás Vitorlát.

Tízéves korában hatvanéves volt. Szüleit gyermekeknek látta.

Ötéves korában belémerült az idők éjszakájába.

... Egy hangyába felejtkezett. Egy falevélbe felejtkezett. A
gyermekkor elhangolásába felejtkezett.

Tahavi nem találta kenyerét. Tahavi nem találta apját. Tahavi
nem találja apját az emberek könnyzáporában.

... Semmit sem fogadott el Tahavi. Ami jött nem őrizte meg.

Ajtón át ablakon át, Tahavi kiűzte.

Leheletre dűlt akarattal, légzésfojtott gondolattal, démonával,
Tahavi kiűzte.

Jean Arp:

EGY FÉRFICSEPP

Egy férficsepp
egy asszony-pára
betetőzi a csont-csokor szépségét
ez a hajnali muzsika órája
tűz-prémben
a szél beállít négy talpán
mint a lovak négy kerekükön
a tér illata függőleges

a tér illata függőleges
a szél beállít négy talpán
mint a lovak négy kerekükön
ez a hajnali muzsika órája
tűz-prémben
egy férficsepp
egy asszony-pára
betetőzi a csontcsokor szépségét.

(1938, *Sciure de gamme*)

Francis Picabia:

TÚLOLDALRÓL

A víz árnyai közt ülve
a szomorúság légmozgása ragad
az elenyészés tájai felé.
Befeketült madárdal.
A legszörnyűbb, hogy futamokban halsz meg
az élet torz terepein
kézbefont fejjel, céltalanul.
Tölts hát egy pohár színpompát
pár jégdarabot bele
és élvezd utóillatát.
Ne köszönj meg senkinek semmit;
akik túlélnek, gyilkosok!
A halál vízszintes megnyújtása
egy mű-álmnak
miután az életre nem derülhet mentség.

Robert Desnos:

SALAMON SZALÓMÉ MERENGŐ ÉNEKE

Már-már mámoros mámor-vár vár rám
Na, nincs nemszűnő tűnő. Null nadir
Mimóza szerelem? mamm, mard
Nina nővér neztelen nellét.

Hol van Ninive a mimágmappán?

Ma mán mamám mormolja mostohán:
„nilusaink elöntik némán nőtt napéjeinket”
Mulj mumia! numm: maradnál falamnál.
Nincs név nedv-kedv nem élnél!

Szeretem gyűlölné
és nem szeretem
gyűlölné szeretem
szerettem ne

M N
N M
N m
M N

Jacques Prévert:

FELVONULÁS

Egy tizenhét éves aggastyán a gyászba borult zsebórával
Egy kerekasztal leolvasó a gázóra lovagjaival
A gumi-professzor a filozófia-ragasztóval
Egy lélekszedető a csikkbúvárral
Egy palackpostás a kürtölő dugaszolókkal
A kenderjárók a tengertilolókkal
A kötélvadász és a skalptáncosnő
A kávékobra és a pápaszemes daráló
Az agyafúrt fogász és a fogafúrt jogász
Az ellenköszörüs és a borotva-tengernagy
A kassza-Szűz az orleans-i fúróval
Egy címzetes elefánt a cirkuszi kanonokkal
Az akasztófa-szerző egy keresztretjényvirággal
A fasírozott huszár a halálfejes pulykával
A tajték-marsall a megrokkant csibukkal
A kéménybillegető a barázdaseprőkkel
Egy duplacsövű menyecske a pirospozsgás Lancasterrel
Egy mérlegképes huligán a hétpróbás könyvelővel
Egy tűzoltó-emplős a kacsacsórú fecskendővel
A szamotrékei csősz és a temető Győzelem
Egy keszonutas és a potyamunkás
Egy bengáli nővérke Szent Vince tigrisével
Egy frakkos csecsemő a pisis őrgróffal
Egy proztata tag Akadémia-túltengéssel
Az üvöltő ellenőr az autóbusz dervisekkel
Egy bolygóközi polip a mélytengeri üstökössel
Egy népecsalád-mozdony a teher-apával
A Szent Ilona-i hal egy majonézes Napóleonnal
És az osztrigák generálisa a jezsuita-nyitóval.

**a HÍD
külön
melléklete
1969.
január**

